T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

İBRET VE HÜRRİYET GAZETELERİ BAĞLAMINDA NAMIK KEMAL'İN KAVRAM DÜNYASI: FERT, CEMİYET, DEVLET, MİLLET, VATAN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra SAVAŞ

KOCAELİ 2020

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH BİLİM DALI

İBRET VE HÜRRİYET GAZETELERİ BAĞLAMINDA NAMIK KEMAL'İN KAVRAM DÜNYASI: FERT, CEMİYET, DEVLET, MİLLET, VATAN

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra SAVAŞ

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Şirin

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 29.07.2020 / 18

KOCAELİ 2020

ÖNSÖZ

Yenileşme/çağdaşlaşma/modernleşme ulus devlet gelişimlerinin ardından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hala temel yerini korumaktadır. Bugünü anlayarak yarını şekillendirebilmek adına öncelikle dünün kavranması gerekmektedir. Gündemini ve geçerliliğini koruyan söz konusu meseleleri çözümleyebilmek adına kaynağına inilmelidir.

Tez çalışmamızda Türk modernleşme düşüncesi ve ulus devlet altyapısının gelişiminde önemli bir yere sahip olan Namık Kemal'in kavram dünyası ele alınmaktadır. Namık Kemal'in tercih edilmesinin ana sebebi kendi döneminden başlayarak Türk düşüncesinin ana temaları ve başlangıç noktalarını karşılamasıdır.

Namık Kemal'in düşüncesini tespit etmek, öncelikli olarak 19.asır Türk düşüncesini ve akabinde kurulan ulus devletin izlediği politikalarla şekillenen Türkiye'yi anlamayı sağlayacaktır. Kemal'i anlamak/kavramak/tanımak Türk aydınının da bileşenlerini tanıtacaktır. Nitekim Kemal belirlediği düşün çizgisi ile tezimizin konusu olan Fert, Cemiyet, Devlet, Millet ve Vatan kavramlarını şekillendirmiş olan aydındır.

Çalışmamızda öncelikle, giriş kısmında Namık Kemal ile ilgili konu girişi yapıldıktan sonra Kavramlar ve Kemal'in dünyasında karşılık geldiği anlamlarının aktarımına başlamadan; Kemal'in düşün dünyasını daha bağlamsal anlayabilmek adına yaşamı ve *İbret* ile *Hürriyet* gazetelerinin öyküsüne değinilmekte ve sonrasında ana konumuza geçilmektedir.

Tezimizde metin altı ayrı bölüm olarak kaleme alınmaktadır. Sırasıyla; Fert, Cemiyet, Devlet, Millet ve Vatan kavramları ve Kemal'in düşününde karşı geldikleri anlamlara yer verilmektedir. Akabinde Namık Kemal'in kavramlarının arkaplanı değerlendirilmekte ve Kemal'in mefhumları ile, Türkiye Cumhuriyeti'nde ulus-devletin inşasında Namık Kemal algısının nasıl biçimlendiğine, bürokratlar ve aydınların ifadeleri/eserleri temel alınarak yer verilmektedir.

Teknik olarak öncelikle *İbret* ve *Hürriyet* gazetelerindeki makaleleri incelenerek Namık Kemal'in kavramlara yönelik söylemleri tespit edilmekte,

ardından döneminin konjonktürü içerisinde konumlandırılması hedeflenmektedir. Kemal'in düşününde hangi konuma geldiğini tespit için incelemeler yapılmaktadır. Bu sırada şairin etkisini taşıdığı kişilere ve olaylara yer verilerek, konuyla ilgili sosyal bilimler alanında oluşturulmuş kaynaklardan yararlanılmıştır.

İbret ve *Hürriyet* gazetesiyle ilgili belirtilmesi gereken husus gazetelerdeki yazıların -özellikle Hürriyet- kimi zaman imzasız olmasından dolayı, Kemal'e ait olanların saptanmasında İhsan Sungu, M. Nihat Özön, Mehmet Kaplan, İsmail Kara, Nergiz Aydoğdu ve Alp Eren Topal'ın tespitleri ile Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Namık Kemal Antolojisi*'nden yararlanıldığıdır. Bahsi geçen yazarlar dışında Kemal'e ait olduğu düşünülen bir ifadeye yer verildiğinde ifadenin dipnotuna (*) işareti konularak gerekli işaretleme yapılmıştır.

Gazete makaleleri ile ilgili ifade edilmesi gereken bir diğer mesele ise Latin harflerine neşredilmiş olan gazetelerin M. Nihat Özön, Nergiz Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara'nın *İbret*, Alp Eren Topal'ın *Hürriyet* neşirleri ve orijinal metinlerinin esas alındığıdır. Burada adı geçen yazarlara emekleri için teşekkür ederiz.

Konumuz Kemal'in gazetelerdeki yazılarını esas aldığından metin içerisinde kendisinin makalelerinden alıntılara yer verilmektedir. Gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra bizzat ifadesi ile konunun tamamlanacağı düşünüldüğünden metin inşası bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca açıklamaları kimi noktalarda dipnotlar ile destekleyerek anlam bütünlüğünün sağlanması amaç edinilmektedir.

Çalışmamız sürecince İSAM Kütüphanesi, İstanbul Orhan Kemal İl Halk Kütüphanesi ve Kocaeli Üniversitesi Kütüphanesi'nden gerek kaynak eserlerin temini gerek çalışma ortamı olarak istifade edinilmiştir. Covid-19 sürecinin ardından kütüphane çalışmalarımız elektronik kaynaklara yönelmiş ve eserlerin elektronik versiyonlarından yararlanılmıştır. Mevzu bahis süreç elektronik kaynak anlamında almamız gereken uzun bir yol olduğunu göstermektedir. Çalışmamızın genel işleyişi ifade edildiği gibi olup, Türk düşüncesi evine bir tuğla olsun ekleyebilmesi ümit edilmektedir.

Türk düşüncesinde aydınların konumunu ve ifade ettiği manayı çalışmak istediğimde, öngöremediğim fakat eylem esnasında fark ettiğim kolaylıkları

sağlayacak şekilde konu seçimime rehber olan, süreç içerisinde desteğini ve yardımını gördüğüm değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. İbrahim Şirin'e teşekkür ediyorum. Çalışmama ayırdığım zaman ve geçen süreç esnasında sabırları ve anlayışları için aileme teşekkür borçluyum.

Kocaeli/İstanbul 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....I

ÖZET.....III

ABSTRACT.....IV

KISALTMALAR DİZİNİ…….....V

GİRİŞ.....1

a. Namık Kemal…….……..……11

b. Hürriyet Gazetesi……...…….21

c. İbret Gazetesi…….....…. 24

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLÜM: FERT

1.1. İnsan Nedir?.....29

1.2. Fert ve Hukuk Bağlamı.....31

1.3. Ferdin İnşasının Temel Zemini: Hürriyet.....40

1.4. Yeni Bir Cümle: Her Kimse Kendi Aleminin Sultanıdır.....43

1.5. Birey Değişebilir mi? /İnsan Sorumludur…….....…46

1.6. Bir Biçimlendirici Olarak İnsan…….……..53

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLÜM: CEMİYET

2.1. Cemiyet ve Fert Bağlamı.....58

2.2. Cemiyetin Mükellefiyeti 59

2.3. Cemiyete Eleştiri 64

2.4.Bir Cemiyet Olarak İslam 66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.BÖLÜM: DEVLET

3.1. Çoban ve Sürüsü……..70

3.2. Adalet Zemininde Devlet……..……..76

3.3. Kemal İçin İdeal Devlet Metaforu…….81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.BÖLÜM: MİLLET

4.1. Milletin Kendisini Tarih İle İlişkilendirmesi……..90

4.2. Bir İlerleme Problemi Olarak Milletin Eğitimi……..94

4.3. Devlet ve Millet İlişkisi……..…...98

4.4. Yönetimde Milletin Sorumluluğu……..……100

4.5. Kemal'e Göre Millet…….……....104

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.BÖLÜM: NAMIK KEMAL'DE VATAN KAVRAMI

5.1. Yeni Bir Kutsal: Vatan ve Vatandaş……..……..…110

5.2. Yeni İnsanın Refleksi ve Görevi Olarak Vatan Sevgisi…….....115

5.3. Vatan Mefhumu……..…119

ALTINCI BÖLÜM

6.BÖLÜM: TARİHSEL BAĞ KURMA VE BAĞ KOPARMA ÖRNEĞİ OLARAK NAMIK KEMAL

6.1. Namık Kemal'in Kavramlarının Arka Planı…….……....…125

6.2. İhyadan İnşaya Ulus Devlet İnşasında Namık Kemal.…..……135

SONUÇ.....146

KAYNAKÇA…….154

EKLER

EKLER 1: NAMIK KEMAL'İN KAVRAMLARI VE TEMEL DAYANAK NOKTALARI ŞEMASI……163

EKLER 2: NAMIK KEMAL'İN *GÖRENEK* BAŞLIKLI MAKALESİ..164

EKLER 3: HÜRRİYET VE İBRET GAZETELERİNDE NAMIK KEMAL'İN YER VERDİĞİ AYETLER……..….167

EKLER 4: HÜRRİYET VE İBRET GAZETELERİNDE NAMIK KEMAL'İN YER VERDİĞİ HADİSLER……..…169

ÖZGEÇMİŞ…….…170

ÖZET

Namık Kemal Türk düşüncesinin ve modernleşmesinin şekillendirici aydınlarından biridir. Geliştirdiği ve yeni anlamlar verdiği kavramlarıyla 19.yy Osmanlı aydınlarının en tipik örneğidir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti entelektüel çizgisinde gerçek bir etkiye sahiptir.

Namık Kemal'i anlamak ve tanımak Türk aydınını da anlamak olacaktır. Bu yüzden tez konumuz olarak Namık Kemal'in zihin dünyasını seçtik. Onun fert, cemiyet, devlet, millet ve vatan kavramlarını nasıl anladığını ve yorumladığını tespit ettik. *İbret* ve *Hürriyet* gazetelerindeki makalelerini esas alarak düşüncesini tahlil ettik. Etkilendiği düşünce gelenekleriyle ve döneminin gelişmeleriyle beraber değerlendirme yaparak kuşatıcı bir sonuç çıkarmaya çalıştık.

Nihayetinde Kemal'in kendi dönemine ve sonraki nesillere etki edecek şekilde yeni bir insan, yeni bir vatan fikri ortaya çıkardığı sonucuna ulaştık. Onun düşünce sisteminin birbirini tamamlayan kavramlardan oluştuğu fikrine vardık. Kemal'in tüm kavramları birleşerek Türk düşüncesi için dünya tasavvurunda yeni bir anlam yaratmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Namık Kemal, Birey, Vatan, Türk Modernleşmesi, Osmanlı Devleti, Aydın

ABSTRACT

Namık Kemal is one of the shaping intellectuals of Turkish thought and modernization. He is the most typical example of 19th century Ottoman intellectuals with the concepts he developed and gave new meanings. He has a real influence on the intellectual lines of the Republic of Turkey today.

Understanding and recognizing Namik Kemal will also be understanding the Turkish intellectuals. For this reason, we chose Namık Kemal's world of mind as the subject of the thesis. We found out how he understood and interpreted the concepts of individual, society, state, nation and homeland. We analyzed his thinking based on his articles in the newspapers *Ibret* and *Hurriyet*. We tried to produce a encompassing result by evaluating with the traditions of thought and the developments of his period.

In the end, we concluded that Kemal had created a new idea of a new human being, a new homeland, in a way that would affect his own period and subsequent generations. We came up with the idea that his thought system consisted of complementary concepts. By combining all Kemal's concepts, he creates a new meaning in the world's vision for Turkish thought.

Key Words; Namık Kemal, Individual, Homeland, Turkish modernization, Ottoman Empire, Intellectual

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Haz.	Hazırlayan
Neş.	Neşreden
s.	Sayfa / Sayfa Numarası
S.	Sayı
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty	Tarih yok
Yay.	Yayınları / yayınevi
Yay. Haz.	Yayına hazırlayan
yy	Yer yok

GİRİŞ

Namık Kemal Osmanlı Devleti içinde doğdu ve öldü. Yaşamında bazen kaçışlar bazen sürgünlere şahit olsa da düşüncelerinin ve gayelerinin ana merkezini Osmanlı Devleti teşkil etmektedir. Kırk sekiz yıllık öyküsünde kendi dönemi ve sonrası için temel izler, tartışmalar ve yönelimlere imza atmıştır. Dünya'da ve Türkiye'de ekseriyetle aydınların ortaya koydukları meselelerin ve icraatlarının karşılığı yaşamları esnasında görülmemektedir. Fark edilmeden, sessiz, bireysel olarak geçen hayatlarının sonrasında, yarattıkları "şey"in karşılığı sesini bulmaktadır. Namık Kemal söz edilen konuda daha "şanslı" addedebileceğimiz bir aydındır.

Kemal henüz insan ömrü için çok erken sayılabilecek yaşlarında *Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki yazıları ve muhiti sayesinde kendini ifade edebilmiştir. Sosyal çevresi ve siyasal macerasının akabinde gelen Avrupa, *Hürriyet* gazetesi dolayısıyla yaşarken tanınma fırsatına erişmiştir. Muhalefet ve iktidar çevrelerinde ki ünü gayesini kimi zaman kolaylaştırırken kimi zaman yaşamını zorlaştırmıştır. Ancak inkar edilemeyecek olan ise Kemal'in her iki muhit tarafından da ciddiye alınmış olmasıdır.

Namık Kemal'in Türkiye'de nasıl bir algıya sahip olduğunu anlamak[1] için öncelikle kendi dönemi içerisindeki karşılığına bakmak gerekmektedir. Kemal basın yoluyla sesini çok sayıda insana ulaştırmıştır. Kamuoyu oluşturma yoluyla kendi meselelerine hem dert edinmede ciddi bir karşılık bulmuştur. Öyle ki onun temel aldığı Osmanlı/Türk modernleşmesi ve devletin bekası meselesi Kemal'e atıf yapmadan ya da onu göz önünde bulundurmadan yorumlamak noksanlık oluşturmaktadır. Kemal'in dönemi içinde nasıl algılandığını işaret etmek adına ilk olarak Süleyman Nazif'e yer verilebilir:

> "*İşte Namık Kemal bizim üstadlarımızı, pirlerimizi, mürşit ve mürebbilerimizi bu suretle birer birer bulup yetiştirdi. O nerede bir şu'le-i istîdât görse oraya koşar, nâ-muvâfık rüzgârlardan vikâye ederek sönüp gitmemesine çalışırdı. Asâr-ı Kemal'i yalnız kitaplarda, gazete ve mecmua*

[1]Kaptanoğlu, Namık Kemal'in portresini oluşturabilmek için zamanın kısımlandırılması gerektiğini ifade eder; "1-Namık Kemal zamanında 2-Serveti fünun 3-Türkçüler 4-Son devir." Muazzez Kaptanoğlu, "Münevverler Karşısında Namık Kemal", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.622.

koleksiyonlarında aramayınız. Recaizade Ekrem'den Faruk Nafiz'e kadar hepimiz edib-i âzâmın, kendi istîdat ve kabiliyetimize göre, büyük-küçük birer eseriyiz. Bizi yaratan Allah, yetiştiren Namık Kemal'dir."[2]

Şahısların yüceltilmesi tarihsel yaklaşımlarda sıkça karşılaşılan bir tutumdur. İlk olarak Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa için medeniyet peygamberliği yakıştırmasından sonra, şimdi de Nazif, Kemal için benzer bir imada bulunmaktadır. "*Bizi yaratan Allah, yetiştiren Namık Kemal'dir."* ifadesi Kemal'in dönemi içinde nasıl yorumlandığını göstermesi hususunda önemlidir. Aynı eserin ilerleyen sayfalarında Nazif'in peygamber iması kendisini daha net olarak gösterir:

"*Efendiler*

Himmetine Acem şairinin kul köle olmak istediğini merd-i ilahi[3] *de Namık Kemal'dir. Namık Kemal'e Cebrail gelmedi. Namık Kemal, peygamber değildi. Fakat Namık Kemal, kavmine yeni bir iman getirdi. Ve bu imanı hiçbir şey öldüremedi ve öldüremiyor. Peygamberlerin de işi bu değil mi idi?.."*[4]

Namık Kemal dönemine ve Türk düşüncesine yeni bir kapı aralamaktadır. Kendi sisteminde kimi zaman noksanlıklar kimi zaman nokta atışları mevcuttur, fakat araladığı yeni kapının başarısı eksikliklerini arka planda bırakmaktadır. Getirdiği düşüncelerin hissiyatını derinden hissetmekte ve çevresine de hissini geçirmeyi başarmaktadır. Daha önce küçük de olsa kendini gösteren fikirler Kemal'le birlikte vücut bularak canlanmakta, yaşama sirayet etmektedir. Muhiti de Namık Kemal'in getirdiği değişimin farkındadır ve özellikle dönemi içinde Kemal üstat, öncü olarak yorumlanmakta ve algılanmaktadır:

"*Bir gün Servet-i Fünûn idarehanesinde İsmail Sefa, Abdülhak Hamid'e "üstat" diye hitap edince Abdülhak Hamid "Hepimizin bir tek üstadı vardı. Bizi yetim bırakarak gitti" diyor ve göklere işaret ediyordu.* Bunu anlatan

---

[2] Süleyman Nazif, *Namık Kemal*, Haz. Mehmet Samsakçı, Kitabevi, İstanbul, 2017, s.26.
[3] "Sakıya ku bade-i çun selsebil /Ta şevem mestu kanem can-ra sebil / Mengulam-ı himmet-i anem ki u/Kar-ı peygamber koned bi-Cebreil" (Saki nerede cennet bağlarının suyuna benzeyen bir şarap ki, ben onunla mest olayım ve canımı teşnegan-ı hakikate sebil edeyim. Ben o arifin himmetine kul köleyim ki, peygamberin işini Cebrailsiz görür.)" Nazif, *Namık Kemal*, s.45.
[4] Nazif, *Namık Kemal*, s.46.

Faik Ali diyor ki: "Bu söz üzerine bütün başlar öne eğildi: Namık Kemal'i kastettiğini derhal anlamıştık." [5]

Namık Kemal'in eserlerinin bugüne ulaşmasında yakın dostu Ebizziya Tevfik Bey'in yadsınamaz etkisi vardır. Kemal'in düşüncelerinin döneminden öte, yarınlara aktarılması onun hususi çabasına bağlıdır. Tevfik Bey, Kemal'in getirdiği yeniliğin ve fikirlerin öneminin farkındadır. Söz konusu Türkiye'de Namık Kemal algısı olduğunda kendisinin ifadelerine yer vermeden konunun bütünlüğünü sağlamak mümkün olmayacaktır. Tevfik Bey, Kemal için kaleme aldığı kitapçıkta dönemde ve kendisindeki etkisini şu şekilde dile getirmektedir:

"*Kemâl'in meziyyât-ı fazl u ifrânını hakkıyla ta'rîf etmek için insânın onun kadar kurre-i iktidara mâlik bulunması iktizâ eder. Bu iktidâr ise kendisine hâss olan bahşâyiş-i kudretten idi. Bu sebeple zaten aczden başka sermâyesi olan bu şâkird-i ma'rifeti o nâdire-i fıtratın fezâil-i âliyyesini tasvîr için yine kendisinin bazı e'âzımın tasvîr mâhiyyetinde ibdâ' eylediği evsâf-ı mahsûsayı isti'mâlden başka çâre bulamamıştır.*

Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk'ın hâtimesinde: "Esrârını Mesnevîden aldım Çaldım velî mîrî malı çaldım" kavliyle Cenâb-ı Mevlânâ'nın akval? hikemiyyesinden iktibâs eylediğini anlatmak istemiştir. Kemâl'in -kabr-i muhtereminden ne-bâşâne i'tisâb-ı fazîlete cesâret edemeyeceğimiz gibi- metrukât-ı fazl u irfânı (mâl-i mîrî) kabîlinden dahi olsa onu sirkatle değil (mâl-i mîrî gibi) siyânetle mükellefdir.[6]

Namık Kemal'in yaşadığı dönemde bıraktığı etkiyi anlamak adına çağdaşı Ahmet Mithat Efendi'ye de yer verilmelidir. Başlangıçta ilişkileri daha müspet bir haldeyken sonrasında tartışmalara yerini bırakmasına rağmen Ahmet Mithat Kemal ile ilgili şöyle söylemektedir:

"*Ben Kemal ile buluştuğum zaman onu Victor Hugo'ya benzetmiş idim. Pek hoşuna gitmiş idi. Gariptir ki o zamanlar Kemal, Fransız eâzımı*

---

[5] Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Alfa Yayınları, 2019, s.1690.

[6] Ebüzziya Tevfik, *Merhum Namık Kemal Bey*, Yayınevi Yazmıyor, Dersaadet (İstanbul), 1327, s.22-23.

meyanında en ziyade Lamartine'i tercih ediyor idi. Halbuki Lamartine, Hugo'ya nispetle adeta derviş-nihad denilecek bir adam olup Hugo ise hakikaten bir "kemal" idi. Kemal'i Hugo'ya, Hugo'yu Kemal'e benzetmek ikisi de birbirine müsavîdir. Ama yalnız edebiyat cihetinden! Yalnız edebiyat-ı siyasiye cihetinden! Ahlak cihetinden değil! O cihetten Kemal, Victor Hugo'dan kat kat balâ-terdir. Mesela Victor Hugo gayet para canlı bir adam olduğu halde Kemal bir müstağni-î küll idi. Aman Yarab! Ahlak-ı fazıla tamamıyla bu büyük adamda toplanmıştır. Binaenaleyh âsâr-ı kalemiyesini okuyanlar ne kadar mütenevvi olurlar ise ahlak-ı fazılasını bilenler ondan yüz kat daha meftun olurlar."[7]

Victor Hugo ile kıyaslanan bir Kemal, çağında nasıl algılandığını göstermektedir. Namık Kemal'in nasıl karşılandığını göstermek adına tüm örneklere yer vermek ayrı bir çalışma konusu olacağı ve çalışmamızın yönünü farklılaştıracağından misalleri sınırlı tutmaktayız. Çağdaşı olan şahıslardan verdiğimiz ifadeler, onun ciddiye alınış aşamasını ve edindiği yeri açıkça göstermektedir. Kemal yaşamında gayeleri için cesur addedilebilecek adımlar atmıştır. Karşılık geldiği sevgi ve değeri oluşturan sebeplerden biri de gayesinden vazgeçmeyip, ısrarla ve istikrarla amacı için çabalamasıdır.

Gazeteciliği sonlandığında veya sürgün dönemlerinde dahi Kemal yazmaya devam etmektedir. Yaratmak istediği yeni insan/yeni toplum için insanlara ulaşma çabası kendisini korumaktadır. Esas amacı devletinin geleceğini emniyete almak ve yeni bir akılla özgür fertler oluşturmaktır. Yöntem olarak ise; basın aracılığı ile cemiyetinde olan her kişiye ulaşmayı ve herkesi "dönüştürmeyi" belirlemiştir.

Çağında oluşturduğu, gördüğü tepkiler incelendiğinde *ulaşım* gayesinin başarısız olmadığı anlaşılmaktadır. Namık Kemal'in arzu ettiği boyuta ulaşamamakla birlikte, yine de bir kıvılcım yaratmayı başardığı görülmektedir. Birçok sahadan birçok kişiye nasıl ulaştığını M. Cemal Kuntay şu şekilde dile getirir:

"*Hemen bütün sevgiler gibi Kemal'in hakkındaki sevgi de, öldüğü zaman çok belli oldu. Bu, sınıf farklarını kaldıran bir milli yastı. Bu acının*

[7] H. Harika Durgun, "Ahmet Mithat Efendi'ye Göre Çağdaşı Namık Kemal", *Yeni Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, S.13, s.49.

huzurunda zabit, hoca, hekim, hâkim, avukat, kadın, erkek yoktu; bir tek kişi vardı: Kemal'e ağlayan."[8]

Namık Kemal'in etkisi vefatıyla sonlanmamaktadır. Muhitinde yarattığı etkileşim ve eserleri yoluyla, yeni eğitim yöntemini takip eden okullar ve basının vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde yeni oluşan çevrenin şekillenmesinde de rol oynamaktadır. Kurulan modern eğitim kurumları izledikleri öğretim yöntemlerinde geleneksel yaklaşımdan ziyade modern tutumları esas almaktadır.

Devletin siyasal durumumun menfi yönde ilerlemesi ve okullardaki öğrencilerin, kendilerinin problemleri çözmeye daha muktedir oldukları görüşü onları örgütlenmeye sevk etmektedir. Nihayetinde İttihat ve Terakki Cemiyeti şeklinde örgütlenen genç muhalif yapı, politik olarak Yeni Osmanlılar Cemiyetinin çizgisini temel almaktadır.

Kemal'in yazınları Jöntürk akımının temel metinlerini oluşturmaktadır. Jöntürkler de Yeni Osmanlılar gibi meşrutiyeti ve Osmanlı toplumunu savunmaktadırlar. Onların kavramları da tıpkı Namık Kemal gibi İslam kavramları ile temas içerisinde bulunmakta ve akılcı ifadelere de yer ayırmaktadır. Jöntürkler üzerinde meşrutiyet yönetimi ile anayasanın çözüm olduğu görüşü hâkimdir.[9] Namık Kemal'in basın faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet hareketlerinin kaynak kanallarında önemli rol oynamaktadır.[10]

Yeni Osmanlılar, ortaya koydukları fikirler ve eserlerle yeni bir neslin şekillenmesinde etkili role sahip olmuşlardır. Aynı zamanda Türk aydınının alt yapısını teşkil ederek[11] gelecek biçimlerinde, esas mevzularını tespit ve tayin etmişlerdir. II.Abdülhamid döneminde yükselen muhalif sesler Jöntürkler ile karşılığını bulmuştur. Dönemin uyguladığı yoğun sansür ve yabancı basının uzak tutulması hareketleri Jöntürkleri yerel metinlere yönlendirmiştir. İlk ve en önemli

---

[8] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.1698.
[9] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler***,** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.17.
[10], Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.25.
[11] Fahri Yetim, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası*", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi***,** Isparta, 2015, Sy.34, s.15.

metin Namık Kemal'in eserleri olmuştur.[12] Öyle ki Kemal'in dizeleri dergilerinin başlıklarında yer almıştır.[13]

Namık Kemal kendi çağının ardından Jöntürk örgütlenmeleri ve edebi/fikri yönlerinde derin bir iz bırakmaktadır. Hürriyet şairi olarak anılan Kemal Jöntürkler için bir kahraman imgesidir. Yaşamını cesurca mücadele ve muhalefetle geçirmiş, devleti tehlikeler karşısında uyarmış/yol göstermiş kahraman imgesinin Jöntürkler için kaçınılmaz bir fikri kaynak olacağı açıktır. *Allah'ın yarattığı, Kemal'in yetiştirdiği* Osmanlı gençleri onun eserleriyle kendi meselelerinin eksenini belirlemekte ve eylemlerine yön vermektedir.

Ahmet Bedevi Kuran Jöntürklük'e katılmasını "*Zaten Namık Kemal'in vatan ve hürriyet edebiyatının tesiri altındaydım İstibdat idaresinin yasak ettiği bu millî şairimizin eserlerini okumak için daimî fırsat arar, bulurdum*."[14] ifadesini dahil ederek anlatmaktadır. Kemal'in Jöntürk düşününü nasıl etkilediği ve temel sağladığını anlamak adına aynı yazarın paylaşımına yer verilebilir:

> "*1318 senesinde Kuleli Askeri İdadisi'nde de "İhtilalci Askerler Cemiyeti" kurulmuştu. […] Amacımız arkadaşlarımıza istibdat aleyhinde propaganda yapmak ve hürriyet fikirlerini yaymaktı. Aynı zamanda milli duyguyu ve vatan hislerini uyandırmaya çalışıyorduk. […] İlk oluşumumuzda ne Avrupa'daki "Jön Türk"lerden ne de içeride çalışan diğer gençlerden haberdar değildik. Başlangıçta, Namık Kemal'in veya Ziya Paşa'nın hür fikirlerle yazılmış eserlerini arkadaşlarımıza okutmak yoluyla zihinlerinde serbest düşünceye eğilim uyandırıyorduk. Bu eserleri ben sağlayıp mektebe sokuyor ve okunmalarına kılavuzluk ediyordum*."[15]

Dönemin anıları incelendiğinde birçok kaynakta benzer ifadeleri görmek mümkündür. Yeni muhalefet hareketi ve gençlik Namık Kemal edebiyatıyla fikri temellerini kurmaktadır. Namık Kemal onlar için tartışılacak meselelerin, devletin

---

[12] Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.48.
[13] «Ne mümkün zulm ile bîdad île imha-yı hürriyet / Çalış idraki kaldır muktedirsen ademiyetden» Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İletişim Yayınları, İstanbul, Tarih Yok, s.35-36.
[14] Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, s.38.
[15] Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.274-275.

içinde olduğu tehlikenin karşısında bir duruş noktası belirlemekte ve teşkil etmektedir. Dönemde Kemal hürriyet şairi/kahramanı olarak algılanmaktadır.

Onun hedeflediği irade sahibi, aktif insan yeni eğitim yöntemlerinin de getirisiyle öğrencilerin kendilerini muktedir görmesi akabinde aktifliği ve eylemleri beraberinde getirmektedir. Dikkatle bakıldığında Kemal'in arzu ettiği eyleyen ferdin karşılığını bulduğu söylenebilir.

Namık Kemal artık devleti için endişe duyan, fikre sahip olan gençlerin hayranı oldukları, örnek aldıkları kişidir. Eserleri yarı yasak durumundadır ve el altından tüm gençler tarafından okunmaktadır.[16] Aynı dönemin fertlerinden olan Yahya Kemal'in, Namık Kemal ile ilgili -döneminin ve- kendi düşüncelerini ifade edişi söz konusu algıyı göstermektedir:

> *"Namık Kemal Bey gibi, ruhunu muhitinin en güzidelerinden ta halkın insanlarına kadar aynı hararetle sindirmiş bir siyasi daha tasavvur edilemez. Bir inkılap fikrine meşale olan her siyasi, milletin bir tabakasını kurtarırken diğer bir tabakasını mutlaka ezer, yeni fikirleri yayarken eski fikirleri mutlaka kudurtur. Namık Kemal'i bilakis vezirinden hademesine kadar bütün bir devlet şebekesi, eşrafından esnafına kadar bütün bir ümmet ittifakla seviyordu. […] İlk defa Osmanlı ülkesinin adını "vatan" koyan bu inkılapçı, ruhlarda vakıa yeni bir ateş uyandırdı."*[17]

Kemal Osmanlı Devleti'nde yarattığı etkiyi Cumhuriyet Türkiye'sine de taşımıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde edebiyatıyla beslediği vatanı ulus-devlet inşası sürecinde de biçimlendirmiştir. Namık Kemal edebiyatı dönemin aydın ve devlet adamları tarafından tanınmakta, sürece etki etmektedir. Kemal hakkında birçok çalışmalar yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde üstat olarak anlamlandırılan Kemal, Cumhuriyet döneminde ise Vatan Kahramanı olarak adlandırılmaktadır.

Namık Kemal algısının dönüşümü ulus-devlet sürecinin dönüşümüyle eş çizgide ilerlemektedir. Adına çalışmalar yapılan kahraman imli Kemal, 1930'lar ile birlikte daha eleştirel bir yaklaşıma tâbi tutulmaktadır. İsmet İnönü dönemiyle birlikte

---

[16] Alim Kahraman, *Yahya Kemal Beyatlı*, Şule Yayınları, İstanbul, 2005, s.30.
[17] Yahya Kemal Beyatlı, *Eğil Dağlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.18.

devlette oluşan ılımlı hava Kemal'e olan tutumu da etkilemekte ve ara verilen çalışmalar yeniden gündemde yer edinmektedir. Söz edilen süreçte gerçekleştirilen çalışmalar günümüzde hala Namık Kemal ile ilgili yazında önemini korumaktadır. 1960'lara gelindiğinde ise Şerif Mardin, Kemal'e yönelik çalışmalarda en temel kaynaklardan birini ortaya koymuştur.

İngilizcesi 1962, Türkçesi 1996'da yer alan Şerif Mardin'in *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* eseri Yeni Osmanlı düşüncesi ve Namık Kemal değerlendirmelerinde önemli bir yere sahiptir. Bugün hala ilgili alandaki çalışmalarda başlıca kaynak görevindeki eser Namık Kemal ile ilgili olarak hürriyet fikrinin yayılmasını ve modernleşmede büyük bir öneme sahip olduğu görüşüne yer vermektedir.[18] Mardin, Kemal'in ve cemiyetin düşüncelerini daha serinkanlı değerlendirmektedir. Mardin'in eserinin Kemal'i algılama noktasında Türkiye'de daha tarafsız bir yaklaşım getirdiği söylenilebilir.

1964'e gelindiğinde ise Türk yenileşme tarihi için başvuru kaynaklarından biri haline gelen Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* eseri yayımlanmıştır. Eser tüm modernleşme sürecini imparatorluk ve cumhuriyet dönemini kapsayacak şekilde ele almaktadır. Düşünce tarihi için önemli bir isim olan Berkes, eserinde Namık Kemal'e bir bölüm ayırmaktadır.

Berkes'in Namık Kemal fikri, eserinde kendisini açıkça göstermektedir. Berkes'e göre Kemal uzlaşması mümkün olmayan geleneksel düşünce ve ilerleme fikrini beraber işlemektedir. [19] Kemal'in savunduğu fikirlere rağmen devletinin yapısını düzenleyecek bir teklifinin olmamasını eleştirmektedir.[20] Berkes, Namık Kemal'e getirdiği eleştirinin yanında aynı zamanda -kendi dönemiyle sınırlı olsa da- onun Batının sosyal ve ekonomik nüfuzunu kavradığını söylemektedir.[21] Berkes'in yaklaşımı değerlendirildiğinde; Türkiye'deki Namık Kemal algısının Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ateşini yitirdiği söylenilebilir.

---

[18] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu***,** Çev. Mümtazer Türköne - Fahri Unan – İrfan Erdoğan, Yay. Haz. Ömer Laçiner**,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.316.
[19] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2015, s.293.
[20] Mehmet Devrim Topses, *"*Niyazi Berkes'in Türk Modernleşmesine Bakışında Namık Kemal'e Yönelik Eleştirisi*", Sosyoloji Konferansları***,** Çanakkale, 2012, Sy. 46, s.71.
[21] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.300.

1990'da Kemal'in doğumunun yüzellinci yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından hazırlanan yayımın önsözünde[22] Kemal'i yeniden hatırlatmak amacıyla yapıldığı ifade edilmektedir. Eserde dokuz akademisyenin Namık Kemal'in farklı yönlerini ele aldığı makaleler ve Kemal'in şiir ve düz yazı eserlerinden örnekler mevcuttur. Kitap incelendiğinde seçilen makalelerin Kemal ve Atatürk, Ordu, Özgürlük, İnsan ile Edebi yönüyle ilgili olduğu görülmektedir. Kemal'in seçilen örnek eserlerine bakıldığında ise sıkça atıfta bulunulan ve ses getiren şiir ile düz yazıları karşımıza çıkmaktadır.

Eser 1990 yılına gelindiğinde dahi Kemal'in algılanışının akademi dünyasında hala ulus inşası süreciyle bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kitapta Namık Kemal'in idealistliği, öngörüşlülüğü, büyüklüğü ve kahramanlığı vurgulanmaktadır. Özellikle Kemal ve Atatürk ilişkisinin, -o sırada devletteki siyasal gündeme yönelik olarak- vatana ve Atatürk ilkelerine uygun çizgide ilerleyen fikirlere bağlılığın altının çizildiği görülmektedir. Seçilen örnek metinlerin ise ulus devlet fikrine temel teşkil eden görüşlerinin yer aldığı yazılarını teşkil ettiği belirtilmelidir.

2000'li yıllara gelindiğinde Namık Kemal vatan görüşüyle işlenmekle, getirdiği fikirlerin ve kendi aydın kişiliğinin önemi sürmekle beraber önceki kadar *duygusal* vurgulanmamaktadır. Kemal'in kavramlarının ulus devlet inşasına olan elverişliliği ve kurucu kadronun gençlik sürecindeki Namık Kemal algısı ilk dönemde öne çıkmasında etkili olurken daha sonra yerini farklı gündemlere bırakmaktadır. Öyle ki 2012'de yayınlanan *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı* adlı eserinde Kazım Yetiş, Namık Kemal ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

> "*Gazetede, edebi eserlerde kurduğu kürsüden konuşarak halkı devletine, vatanına, haklarına sahip çıkarabileceğini sandı. Hâlbuki toplum yüzyıllardır kendisi adına sarayın düşünmesine alışmıştı. Bu alışkanlığından kolayca vazgeçeceğini sanmak safdilliğinde bulundu. Bunda son derece samimi idi ve belki de haklı idi. Unutmayalım ki o, son derece samimi,*

[22] Müjgan Cunbur, *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, TTK Basımevi, Ankara, 1993, IX.

imanlı; vatanı/milleti/devleti kurtarabileceğine sonuna kadar inanmış bir insandı. Bunun için de bütünüyle başarısız, belki de çoğu erken olan düşüncelerini saygı ile karşılıyoruz. Yalnız bu yolla devlete verdiği zararları yeni nesillerin düşünmesini umuyoruz. İyi niyetli olmak hiçbir zaman yeterli değildir. Bilgili, dünyanın gidişatından haberli, metotlu olmak gerektiğini de ekliyoruz."[23]

Namık Kemal konusunda söz etmemiz gereken bir diğer eser ise 2005'de İsmail Kara ve Nergiz Aydoğdu'nun Kemal'in *İbret* ve *Hadika* gazetelerindeki makalelerini neşrettiği Namık Kemal *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri'(Bütün Makaleleri 1)*dir. Çalışmanın önsözünde Namık Kemal'in düşünce tarihimizde merkezi bir noktada bulunduğu, devlet ve geleceği üzerinde düşünen hemen herkesin onla aynı hisleri paylaşarak onu benimsediği ifade edilmektedir.[24] Mevzu bahis değerli çalışma Kemal'in yazınını Latin alfabesine taşımasının yanında Namık Kemal'in birçok farklı yapıda birçok farklı görüşte kişileri aynı histe birleştirdiğini söylemesi bakımından da kıymetlidir.

2010 yılında ise Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu yapılmıştır. İki cilt olarak kitaplaştırılan sempozyum bildirileri incelendiğinde Namık Kemal'in birçok yönden çalışmalara konu olduğu açıkça görülmektedir. Genel çerçeve olarak bakıldığında bildirilerdeki hâkim görüş Kemal'in çağdaşlaşmanın temelini oluşturan aydınımız olduğudur. Türk dünyasındaki ve Türkiye'deki Kemal algısını yansıtması hususunda kıymet taşıyan sempozyum, 1940 sonrasında Türkiye'de gelişen tarihsel bağkurma adımında Kemal'e isnat edilen göreve yönelik değerlendirilebilir.

2000li yılların Türkiye'sinde giderek artan Osmanlı-Cumhuriyet tarihsel devamlılık bağı vurgusu, sempozyumda inkılâbın ateşleyici kişilerinden biri olan Namık Kemal ile pekiştirilebilir. Sempozyum ciddi bir emek içermekte ve Namık Kemal ile ilgili bilgi kaynağı sağlamaktadır. Kemal'in iktisadi, sosyal, siyasi, edebi ve tarihsel yönlerini ele alan bildiriler aynı zamanda Namık Kemal ile ilgili

---

[23] Kazım Yetiş, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı I*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.274.
[24] Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019, s.6

çalışmaların nasıl bir yer kapladığını göstermektedir. Akademi dünyasında Kemal yerini ve gündemini korumaktadır. Sempozyum söz konusu yerin en canlı örneği olarak görülebilir.

Türkiye'de Namık Kemal algısı denildiğinde üstat fikriyle başlayıp, kahraman imgesiyle devam edip nihayetinde Türk modernleşme meselelerinin temel mevzularında Türk düşüncesi için ana eksenler belirleyen aydın muhakemesi ortaya çıkmaktadır. Kemal Osmanlı Devleti'nde bir öncü, hoca, rol model olarak algılanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde vatan, hürriyet, milliyet kahramanı olarak imlendi. Cumhuriyetin ilerleyen senelerinde ise aydın kimliğiyle ve fikirleriyle tarihsel köprü olarak değerlendirilmektedir.

Kemal'in hakkında birçok çalışma yapılmıştır, yapılmaya da devam edilmektedir. Bir dönem İttihat ve Terakki çalışmalarının arka planında kalsa da bugün hala Namık Kemal ile ilgili girişimler mevcuttur. Hala düşünülmeye, tartışılmaya çalışılan bir aydın olarak Kemal, Türk modernleşmesinin meselelerinin -ve bugünün Türkiye'sinin de- gündemini tayin ve meşgul etmektedir. Algılanması dönem dönem değişmekle birlikte üstüne konuşulmanın sürdürülmesi Türkiye'de Namık Kemal algısının süreceği olarak yorumlanabilir.

a.Namık Kemal

Asıl adı Mehmed Kemal'dir. Annesi, Konice eşrafından Abdüllatif Paşa'nın, kızı Fatma Zehra Hanım'dır. Babası, Esham Müdürlüğü yapan ve bir müddet de Padişah II.Abdülhamid'in Müneccimbaşısı olan Mustafa Asım Bey'dir."[25] On altı yaşına kadar dedesi Abdüllatif Paşa ile birlikte farklı yerlerde yaşamını sürdürmüştür. Eğitimi sabit bir iskânı olmadığı için özel hocalar vasıtası ile yürütülmüştür.

8 Kasım 1857 tarihinde Babıali Tercüme Odasına girmiştir. Burada yeni bürokratik[26] aydın bir çevreyle tanışmış ve sanata yönelik ilgileri gelişim

---

[25] Önder Göçgün, *Namık Kemal***,** Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s.1.

[26] Bürokrasi bir kişiden ziyade çoğul anlamda bir grupta ya da makamda yetkinin mevcut olmasıdır. Andras Hegedüs, "Bürokrasi", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Edi.William Outhwaite, Çev.Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.114. Tercüme odasının getirdiği gelişmelerle Osmanlı'da bürokrasi önem kazanmış ve bürokratlar bir grup olarak devletin karar yeteneğinde ve poliitkalarında söz sahibi olmuşlardır. Buradaki gözlemlerine dayanarak daha sonra

göstermiştir. Kemal'in Doğu düşüncesi ve izlerinin o sırada tanıştığı Leskofçalı Galip Bey'den[27] etki taşıdığı söylenebilir. [28] Kemal'in hayatının ilk zamanları eski muhitledir.[29] Tercüme Odasından sonra ise artık yeni muhite geçmektedir. Eğitim hayatı da eski usule göre olan Namık Kemal daima eğitimini geliştirmeye çalışmaktadır. Eski muhitinin etkisiyle başlarda *Nef'i, Nedim, Naili* ve *Fehim* gibi şairlerin edebiyatı çevresinde yazılar kaleme almıştır.[30]

Yeni çevresi Kemal'i merkezi, Fransız dili ve kültürü olan bir muhitle çevrelemiştir.[31] Öyle ki sonrasında Kemal çevresinin ortak görüşüne dahil olarak en ziyade şekilde 18.yy Fransız düşüncesinden[32] etkilenmiştir. -Sebeplerden biri de bu dönem düşüncesinin Tanzimat[33] sorularına cevaplar veriyor olmasıdır.-[34]

---

yazılarında özellikle bürokratları ve bürokrasiyi eleştirecek, yönetimdeki etkilerini menfi yorumlayacaktır.

[27] Leskofçalı Galip Bey Yeni Osmanlılar'la kurdukları ilişkilerden etkilenmiş, ve Namık Kemal'i de etkilemiştir. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi onun "Olup mecruh-ı peykan-ı havadis tair-i devlet 1 Dernildem h un akar çeşmim gibi şehbal-i milletten" beytini taşır. İskender Pala, "Leskofçalı Galib", *İA*, Ankara, 2003, C.27, s.140.

[28] Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.9.

[29] Kemal yeni çevresine geçtikten sonra da eski muhitinin izlerini ve gönül bağını taşır. Leskofçalı Galip için daha sonra "*Aramızdaki ayrılık bir beytin iki mısraı arasındaki fasıla gibidir; şekildedir, manada değil*." demektedir. Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Alfa Yayınları, 2019, s.40.

[30] Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s.34.

[31] Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946, s.52.

[32]Perin Kemal'in üzerindeki Fransız etkisinin üç safhaya ayrılabileceğini söyler: "1-Fransızca öğrendiği ve Tasfiri Efkar'a makale yazmaya başladığı zamandan Avrupa'ya firar ettiği tarihe kadar. 2-Avrupa'daki ikameti zarfında tetebbüü ve bilhassa hukuk, iktisat, içtimaiyat gibi ilimlerle iştigali. (Bu devrede Fransız tesiri barizdir ve neticelerini Kemal İstanbul'a döndükten sonra İbret gazetesinde neşretmiş olduğu makalelerde görmek mümkündür.) 3-Kemal'in, Fransız edebiyatıyla temas ettikten sonra, romantizmin tesiri altında kalarak edebi eserlerini yazdığı devre. (Bu temasın daha ziyade Avrupa'dan döndükten sonra iyice başladığını zannediyoruz. Çünkü Kemal, daha yukarıda da söylemiş olduğumuz gibi, Avrupa'da daha ziyade içtimai ilimlerle iştigal etmiştir.) Yine bu devrede Kemal'de başlayan tarih merakının da Fransız tesiri altında inkişaf ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu vasfı Avrupa'nın romantik muharrirlerinin hemen hepsinde görüyoruz." Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, s.120-121.

[33]Tanzimat ile birlikte yenileşmenin/batılılaşma ile hem mana taşımaya başlaması devleti bu doğrultuda girişimlere yönlendirdi. Modern devletin şekillenme ve modernleşme algısının Tanzimat döneminde temellendiği söylenilebilir. Rıfa'at Ali Abou-el-Haj, *Modern Devletin Doğası*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.110. Gülhane Hattı modernleşmeyi amaçladığı gibi temel sebeplerinden bir diğeri de imparatorluk içerisindeki ayrılıkçı hareketlerdi. Fermanla birlikte başlayan yeni dönemde merkezi kuvvetli ve halkı kendisine bağlı bir devlet hedeflendi. Ancak söz konusu eksen değişimi ve hedefi Osmanlı elitlerinin yalnızca Avrupa'yı kabul edip, kendilerine uyarlama yapmadıkları anlamına gelmemelidir. Görülen yeni fikirler -Aydınlanma ve sonrası- Osmanlının kendi siyasal ve sosyal düşüncesini etkiledi ve yeni bir biçim verdi. Tanzimatla birlikte yoğunluğu başlayan yeni bir Batı-İslam birlikteliği dönüşümünden bahsedilebilir. Carter Vaughn Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan

Sonrasında yeni çevresinin vasıtasıyla Şinasi[35] ile tanışmış ve 1862'de *Tasvir-i Efkar* gazetesinde ilk yazısını yayımlamıştır.[36]

Şinasi Namık Kemal'in Batı düşüncesiyle tanışması noktasında önemlidir. Kemal'in düşününü derinden etkilemiştir. Ancak 1865'te Şinasi'nin Avrupa'ya gitmesiyle yolları ayrılmış ve Namık Kemal gazetenin başına geçerek; gazetede, devlet yönetimini ve özellikle de Ali Paşa'nın politikalarını eleştirmiştir. Yazılarında devletteki eksikleri ve çözüm yollarını dile getirmiştir.[37] Kemal ve arkadaşları Tanzimat'ın uygulanmasında Mustafa Reşid Paşa'dan[38] sonraki bürokratların izledikleri yolu hatalı bulmaktadırlar. Paşalara ciddi eleştiriler getiren cemiyet arasındaki dostluklar da Kuntay'ın ifadesiyle *Ali Paşa'ya düşmanlıklarının eseridir*.[39]

Tanzimatla birlikte basın çalışmalarında giderek artan yeni sesler ve fikirler duyulması halkın sesine yer açarak Namık Kemal ve cemiyetin muhalefetine bir kanal geliştirmektedir. [40] *Tasvir-i Efkar*'da Şinasi'nin işlediği toplum ve insanın değişmesi gerektiği fikri Kemal'in de düşününde yer almaktadır. Namık Kemal'in gazete ve edebiyattaki girişimleri ise Şinasi'den daha aktif halde gerçekleşmektedir. Onun toplum ve insanının geleceklerinin varolabilmesi için değişmesi, yeni bir insan haline gelmesi gerektiği fikri zihniyetinin merkez

---

Hakları mı, Hukuk Devleti mi?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edi. Emre Yalçın, Phoenix Yay., Ankara, s.342-343.

[34] Mehmet Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948, s.106.

[35] Şinasi, 1826 tarihinde İstanbul'da doğdu ve Paris'te eğitim aldıktan sonra 1853'te İstanbul'a döndü. Meclisi Maarif üyeliğine tayin edildikten sonra Tercümanı Ahval (1860) ve Tasvir-i Efkar (1862) gazetesini çıkardı. 1865'te Tasvir-i Efkar'ı Namık Kemal'e bıraktı ve yeniden Paris'e gitti. Ardından İstanbul'a döndükten sonra 1871'de hayatını kaybetti. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.18.

[36] Ali Akyıldız – Azmi Özcan, *Namık Kemal'den Mektup Var***,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.22.

[37]Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* s.355.

[38] Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Kaplan tarafından yeni insanın, yeni aydının ilk örneği olarak kabul edilir. Paşa, *sıradan* olmayarak Türk düşüncesini biçimlendiren aydınların atıf noktasıdır. Söz konusu özelliğiyle Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve takipçileri tarafından çokça sevilmiş, örnek alınmıştır. Mehmet Kaplan, "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Edi. Emre Yalçın, Phoenix Yay., Ankara, s.317-318.

[39] Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2014, s.74.

[40] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.35.

halelerine yerleşmektedir. Edebiyat söz konusu isteği için bir vasıta görevi görmektedir.

Kemal'in edebi eylemleri devleti ve fertlerine yönelik amacının etrafında gelişmektedir. Edebiyat sayesinde yeni bir insan yaratıp, yeni insan yoluyla devletini ve toplumunu içinde oldukları tehlikelerden uzak tutabileceği görüşündedir. Şekillenen ve etkisini gittikçe daha yakından hissettiren yeni yaşam, onu toplumunu hazırlamaya sevk etmektedir. Kemal edebiyatla insanlarını ve devletini içerisinde oldukları varolma/yokolma mücadelesine hazırlamak istemektedir. [41]

Kemal'e göre değişim hayata devam edebilmek için mecburiyet içermektedir.[42] Onun düşüncesindeki yeni insan/toplum yaratma girişiminin temelinde yer alan hürriyet fikrinde Batı'da gelişen ve Osmanlı Devleti'ne de ulaşan düşüncelerin etkisi mevcuttur. Batı düşüncesinde hususi olarak Locke, Hobbes, Rousseau ve Montesquieu'den izler taşımaktadır.[43] Söz edilen düşünürlerin yanı sıra 18.yy'ın akılcılığının -özellikle insanın irade sahibi olması ve seçimlerinden aklı nedeniyle sorumlu olması noktasında- etkisi açıkça görülmektedir.[44]

İzlediği ve etkilendiği görüşlerin yanında düşünce yapısı şekillenen Namık Kemal, devletinin mevcut politikada birtakım değişikliklere gitmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre devlet içinde olduğu tehlikenin farkında değildir ve gerekli eylemleri gerçekleştirmemektir. Aynı dönemde devlet mekanizması, Karadağ İsyanı, Eflak- Boğdan olayları, Sırbistan olayları, mali bunalım, Girit İsyanı ve Yeni Osmanlılar muhalefeti ile karşı karşıyadır. Sultan Abdülaziz, yönetimde Ali Paşa'nın ölümüne dek geri planda kalırken, Fuat Paşa İngiltere, Ali Paşa ise Fransa yönelimli politika takip etmektedir.[45]

---

[41] Kazım Yetiş, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı I*, s.274.
[42]Ahmet Hamdi Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s.420.
[43] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.101.
[44] Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s.237.
[45] Hasan Ali Yücel, *İnönü Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, c.1, s.49.

Sultan Abdülaziz döneminde[46] basın yoluyla kültür alanında gelişmeler olmuştur. Devletin dış borçları, Girit'te yaşanan isyan, Sırbistan'daki gelişmeler, Namık Kemal ve Ali Suavi'nin gazetelerde yer alan sorgulayıcı yazıları, Mısır Valisi İsmail Paşa'ya hıdivlik[47] verilmesi ve yaşanılan rüşvet olaylarının basında yer alması üzerine sultana karşı düşünceler menfi hale dönmüştür. Muhalefet Yeni Osmanlılar Cemiyeti olarak vücut bulmuştur. [48]

Dönem, ayaklanmaların yanında ıslahat girişimleri, yabancı devletlerin ıslahatlara olan müdahaleleri ve özgürlükçü teşebbüsleri de barındırmaktadır.[49] Yeni Osmanlılar özellikle Tanzimatın getirdiği modern gereklilikler ve devletteki ayrılıkçı girişimler konusunda halkın kitlesel olarak örgütlenmesi ve bilinçlendirilmesi gerektiğini anlatmaktadır. [50] Onlara göre acilen eyleme geçilmeli, basın yoluyla kamuoyu oluşturarak -çok hızlı bir şekilde- halk reform süreçlerine dahil edilmelidir.[51]

Yeni Osmanlılar'ın Tanzimat'ın uygulayıcılarına getirdiği eleştiri aynı zamanda almış oldukları eğitim ve uygulayıcılardan daha fazla bilgili olmalarından kaynaklanmaktadır.[52] Eleştirinin sebebi aynı zamanda Namık Kemal'in döneminde neden muhalif hareket geliştiğini de açıklamaktadır. Daha

---

[46] Abdülaziz'in dönemi Tanzimat reform hareketlerinin devamını teşkil etti. Turgut Subaşı, *"*Sultan Abdülaziz*", Genel Türk Tarihi***,*** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.7, s.224. Abdülaziz'in sultanlık sürecinde Fransız ihtilalinin etkisi iyice arttı ve milli bir karakter arayışı kendini gösterdi. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi***,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, c.7, s.115. Tanzimatın oluşturduğu vatanına bağlı yeni Osmanlı insanı aynı zamanda kendi muhalefetini de oluşturdu. 1860larda şekillenen Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tanzimat hareketini doğru bir adım olarak gördü ancak devamında gelen taklit anlayışını eleştirdi. Yeni Osmanlılar özellikle Islahat Fermanı'yla devletin Avrupalı Devletlerine karşı bağımlı hale geldiği ve Ali ve Fuat Paşaların yürüttükleri politikaların hatalı olduğunu fikrindeydiler. Cemiyet kültür konusunda yürütülen taklitçiliği eleştiriyordu. Onlara göre yapılacak faaliyetler kültürel anlamda Osmanlı kütürüyle bağlantılı olmalıdır. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, Der. Mümtazer Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul, 2010, s.88.

[47] Mısır 1860'larda yaşadığı ekonomik gelişmelerle ciddi bir büyüme kaydetti ve kendi ticaretini uluslararası ilişkilerle eklemlendirdi. Zira Mısır'da Hıdiv İsmail 1861-1871'deki bütçe aşımlarını yabancı sermayelerden aldığı borçlarla kapadı ve Mısır'ı modernleştirerek yeniden biçimlendirmek için girişimlerine devam etti. Eric Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 2009, s.143.

[48] Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.20-21.

[49] Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.340.

[50] Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.88.

[51] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008, s.201.

[52] Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali 1789-1922*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.249.

yetkin oldukları düşüncesi ve sık kurulan temaslar aydınları devletin problemleri konusunda kendilerini muktedir görme eğilimine yönlendirmektedir.

Kemal ve çevresinde yönetime muhalif yaklaşımları bulunan kişilerle -görüşler birbirinden derin ayrılıklar taşımakla birlikte terakki ve meşveret konusunda hemfikirdirler- kurulan alakalar Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin[53] kurulmasıyla nihayetlenmektedir. 1867'de cemiyetin[54] yönetimce duyulması üzerine Erzurum vali muavinliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır; ancak Kemal Erzurum'a gitmemiş ve arkadaşlarıyla birlikte Fransa'ya kaçmıştır.

Daha sonra Londra'ya geçerek, Londra'da Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi olarak desteklemesiyle Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına çıkardığı *Muhbir* gazetesinde yazılar yazmıştır. Daha sonra Ali Suavi ile yaşanılan anlaşmazlık üzerine *Muhbir*'den ayrılarak ve 1868'de yine Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle *Hürriyet* gazetesini çıkarmıştır. *Hürriyet* gazetesi Kemal'in siyasi düşününü şekillendirdiği basın organı niteliğini taşımaktadır.

Cemiyetin üyelerinden önde gelen Namık Kemal cemiyet arasında çıkan fikir ayrılıklarının ardından 1870'de İstanbul'a dönmüş ve muhalefetini bireysel olarak devam etmeyi sürdürmüştür. Nuri, Reşat ve Ebüzziya Tevfik Beylerle birlikte 1872'de *İbret* gazetesini kiralamıştır.[55]

13 Haziran 1872'de haftada beş gün yayımlanmaya başlayan ve düşünce ağırlıklı olan *İbret*, Namık Kemal'in 19.sayıdaki "Garaz Marazdır" yazısının ardından tatil edilmiştir.[56] Sonrasında gazete yazarları nedeniyle Namık Kemal,

---

[53] Yeni Osmanlılar Cemiyeti Tanzimat'ın uygulamalarına ve uygulayıcıları muhalif olarak şekillendi. Mustafa Reşid Paşa'yı eleştirilerinin dışında tutarak özellikle Ali ve Fuat Paşaları tenkit etmekteydiler. Ali ve Fuat Paşalar'ın yenileşmeleri -Reşit Paşa'nın başlattığı gibi olmasına rağmen- kameralizme uygun olarak yönlendirmeleri cemiyeti rahatsız etmekteydi. Kameralizmin devleti öne alarak halkı arkaplanda bırakmasını cemiyet eleştirerek halk için özgürlük talebinde bulunuyorlardı. Onlara göre özgürlük ancak meclis ile sağlanabilecekti. Şerif Mardin, "19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.1, s.344.

[54] "Yeni Osmanlılar Cemiyeti Paris'te Şanzelize'deki konakta ihtilal komitesi olarak başlamışken İstanbul'da Çemberlitaş'taki konakta oyun klübü olarak bitecekti." Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.224.

[55] Yusuf Karaca, "Namık Kemal*", Tarih Ansiklopedisi***,** Berikan Yayınları, Ankara, 2002, s.166.

[56] M. Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi***,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.31.

çeşitli tayinlerle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Kemal Gelibolu'ya mutasarrıf olarak tayin edilmiş ve gazetedeki yazılarına buradan devam etmiştir. Gelibolu'dan *Diyojen* gazetesine yazılar gönderirken, Ebüzziya Tevfik'in *Hadika*[57] gazetesine de makaleler yazmaya devam etmiştir.

Gelibolu sonrasında İstanbul'a dönmüş ancak *Vatan Yahut Silistre* piyesinin gerçekleştirilmesi ve halk arasında coşkuyla karşılanmasının ardından yönetim Kemal'i Kıbrıs'a göndermiştir.[58] 1873'te *İbret'in* tamamen kapatılmasının ardından gazetecilik faaliyetleri de sonlandırılmıştır.[59] Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal'in gazeteciliğiyle ilgili -isabetlice- şu ifadeyi dile getirmektedir:

> *"Kemal'in politikacı tarafını en çok yapan şey gazetedir ve üç gazete: Tasvîr-i Efkâr, Hürriyet, İbret.*
>
> *O, Tasvîr-i Efkâr'da yeni, Hürriyet'te korkunç, İbret'te olgundur*."[60]

Kemal'i isabetli değerlendirebilmek için çağını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Kemal devletinin çözülme döneminde yaşayan, problemi çözmek için çareler arayan bir aydındır. Onun düşündüğü çözümler için öncelikle cemiyetinin değişmesine ihtiyacı vardır. Gerek geleneksel anlayışta ki değişime direnme gerek giderek kendini hissettiren yıkılma tehlikesi onu pratik cevaplar arayışına götürmektedir.

Devletinin geleceğinin ancak Batı'dan gelen yeni mefhumlarla uyum sağlandığında ve kendilik bilincine sahip olunduğunda gerçekleşeceğinin farkındadır. Söz konusu bilincin inşa edilmesi ve uyumun sağlanması için gazete ve edebi eserleri vasıta olarak değerlendirmektedir. Onun tarihle desteklediği eserleri milletine hem "biz" hem de harekete geçme bilinci kazandırmayı amaçlamaktadır. Kemal'in söz ettiği ve hedeflediği yeni insan dönemi için yeni bir meseledir.

---

[57] Hadika 1870'de çıkarılmaya başlandı ve aralar vererek 1873'e dek yayını sürdürdü. En çok ilgi gördüğü dönem ise Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar üyelerinden bazılarının yazılarına yer verildiği dönem oldu. Nesimi Yazıcı, "Hadika", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C.15, s.18.

[58] Ali Ekrem Bolayır, *Hatıralar*, Hece Yayınları, Ankara, 2007, s.36.

[59]Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, s.18-19.

[60] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.64.

Kemal hedeflediği ve inşa ettiği yeni düşünde yeni kelimeler de kullanmaktadır. Onun etkisinin başarılarından biri de Batı'dan aldığı kavramların İslami gelenekte karşılığını sağlamasıdır. Onun temellendirdiği kavramlar Fransızca'daki *patrie* için vatan, *liberté* için hürriyet, *nation* için ise millet karşılığı kendi döneminde ve sonraki dönemlerde litaretürde ve toplumda yerini almaktadır.[61] Kemal yazı çalışmalarında yalnızca gazetecilikte kalmayıp edebi eserlerinde de tartışmalarını işlemektedir.

Onun edebi eserleri incelendiğinde toplumu aydınlatma, milleti biçimlendirme yaklaşımı görülmektedir. Eserlerinde tarih özel bir ilgi alanı olarak kendisini göstermektedir. *Celalettin Harzemşah*, *Akif Bey*, *Cezmi*[62], *Vatan Yahut Silistre* eserleri söz konusu ilgiyi açıkça ifade etmektedir. Ancak onun tarih alanında özellikle önem verdiği eseri *Osmanlı Tarihi*'dir.[63]

Kemal'in tarihe yönelmesinin sebebi ise hem döneminde kendi geleneğindeki ve Batı'daki romantik yazarların tarih ilgisinin artışı hem de arzu ettiği karakterleri tarihte bularak eserlerinde işleyebilmesidir.[64] Kemal tarihe devletinin yıkılmasına çözümler bulmayı ümit ederek yaklaşmaktadır. Ona göre millete verilecek tarih bilinci geliştirdiği milli bilinçle devletin dağılmasını önleyecek tebaayı bir arada tutacaktır.[65]

Kemal gazetecilik döneminin sonlanmasından sonra özellikle edebi eserlerine ağırlık vermekte, diğer yandan parlamento isteğini sürdürmektedir. Vatan Yahut Silistre piyesinden sonra uygulanan uzaklaştırılması 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönmesiyle sonlanmaktadır. Mithat ve Hüseyin Avni Paşalar'ın müdahaleleriyle şeyhülislam fetvasıyla Sultan Abdülaziz hal edilip,

---

[61] Nurullah Ulutaş, "İdealist Karakterler Kurgulayan Bir Yazar Olarak Namık Kemal'in Eserlerinde 'Yeni İnsan' Tipi", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 2012**,** s.878.

[62] Kemal'in *Cezmi*'yi İslam Birliği idealini yaymak amaçlı yazdı. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.179. Cezmi Kemal'in Hugo'nun Cromwell mukaddemesine benzerlik taşıması ve yeni Osmanlı romantizminin beyannamesi niteliğini isnat etmesi noktasında önem taşımaktadır. Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Tarih Yok, s.147.

[63] Fevziye E. Tansel- "Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi'ne Dair Bilgimizi Tashih ve İkmal Eden Yeni Notlar", *Belleten***,** Türk Tarih Kurumu, 1960, C.24, Sayı 94, s.270.

[64] Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Dergah yayınları, İstanbul, 1976, s.292.

[65]İbrahim Şirin, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi***,** Ankara, 2000, Sy.11, s.567

1876'da padişah olan V.Murat'ın da tahttan indirilmesi sonucu II. Abdülhamid başa geçtiğinde[66] İstanbul'da Şura-yı Devlet üyesi olarak görev almıştır. Yıllarca talebinde bulunduğu ve birçok kez talebinden dolayı vatanından ayrı kaldığı Kanun-i Esasi'yi hazırlayan kurulda[67] bulunmuştur.

1877 Osmanlı-Rus savaşı başladığında II. Abdülhamid Meclis-i Mebusan'ı kapatmış ve Kemal de tutuklanmıştır. Beş ay kadar tutuklu kaldıktan sonra Midilli Adasına sürülmüştür. 1879'da Midilli mutasarrıfı olmuş, aynı görevle 1884'te Rodos, 1887'de Sakız Adası'na gönderilmiştir. Sürgünleri/tayinleri sırasında Kemal gazetelerde yazmamış, edebi ve tarih eseri üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat 1878'de Sakız adasında zatürreden vefat etmiştir.[68]

Namık Kemal bir tarih ve vatan şuuru meydana getirmek için uğraşmaktadır. Onun oluşturduğu vatan şuuru Osmanlı merkezli bir vatan yaratarak Romantizmin tarih bağı ile vatanının kutsallığını sağlamaktır.[69] Romantizm,[70] Aydınlanma düşüncesi ve öncesindeki düşünsel sürecin etkisini taşıyan Kemal konumuzla ilgili olarak siyasal düşüncede daha çok Montesquieu ve Rousseau'nun etkisini taşımaktadır.

Montesquieu'nün hukuk görüşüyle şeriat arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır.[71] Rousseau'dan toplum egemenliği, Locke'dan çift mukavele, Mostesquieu'den kuvvetler ayrılığı, devletinin çözülmesiyle ilgili gözlemlerini

---

[66] Cevdet Küçük, "Abdülaziz*", İslam Ansiklopedisi***,** TDV Yay., İstanbul, 2010, C.1, s.183.

[67]Namık Kemal kurulda tasarıyı tamamlamak için "en azından bin kitap" karıştırıldığını söyler. Tunaya*, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler,* s.7.

[68] Karaca, "Namık Kemal*", Tarih Ansiklopedisi,* s.167.

[69] Ülken*, Millet ve Tarih Şuuru,* s.210.

[70]Romantizm eski ve ona ait hükümlere karşı çıkar. Bireyselliği, özgürlüğü ve coşkulu söylemi esas alır. Edebiyat alanında gerçek bir değişim getirir. Yazara uygulanan duygusal tecriti kaldırır ve duyguya, hisse yer vererek yazarın insaniliğine fırsat verir. Eser konularında ise insana ve sıradana yer verir. Klasik yaklaşım için gerçek bir devrimdir. Çünkü özgürlükten, sıradan insandan, günlük yaşamdan söz etmektedir. Giderek ulusal değerler ve vatan, insan sevgisi eserlerde kendini gösterir. Halka olan yönelim beraberinde halkın problemlerini de getirir. Bu noktada Lamartine, Hugo, Vigny toplumu için düşünen, yazan aydın yazara yol açarlar. Kemal de söz edilen gelişime dahil olaral edebiyatı insan vicdanına ve erdemine yer veren, problemlerinin çözümünün bulunabileceği bir alan olarak ele alarak eserlerinde toplum ve birey menfaatlerini Romantik anlayışa uygun şekilde işler. Abdüllahim Aydın, "Namık Kemal'in Sanat / Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu,* Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Büro Basımevi, Tekirdağ, 2010, s.148.

[71] Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.197.

Volney'den ve his/coşku vurgusunu da romantik görüşten almaktadır.[72] Kemal'de Montesquieu izini çoğunlukla hukuk kavramında görürken, Rousseau izlerini devlet, toplum, birey anlayışında tespit etmek mümkündür. Namık Kemal'in temel anlayışı Batının getirdiği yeni fikirlerin hali hazırda İslam'da zaten mevcut olduğudur. Birçok yönden Batı ve Osmanlı arasında bir sentez oluşturmaya çabalamaktadır.

Onun, genel olarak yazılarının odağında devletin çözülme sebeplerini, süreci engelleyecek çözümleri ve hangi yolla çözümlenebilecekleri -reformlar- bulunmaktadır. Sorularına verdiği cevaplar ise Niyazi Berkes'in tespitiyle; çözülme sebeplerinin siyasal ve ekonomik olduğu, sürecin eğitimle önlenebileceği ve reformların anayasalı merkeziyetçi devlet ile başlanması gerektiğidir.[73] Vatan etrafında şekillenen soru ve cevapları bir inşayı gerektirmektedir ve inşa ettiği vatan düşüncesi içerisinde fert, cemiyet, millet ve devlet kavramlarını barındırmakta ve vatan düşüncesine dayandırmaktadır. [74]

Sürgünlerle, mücadelelerle, basın çalışmalarıyla ve millete ulaşma gayretleriyle dolu olan yaşamı ortaya koyduğu fikirlerle Türk düşüncesinde bir temel teşkil etmektedir. Kemal, İslam ve Batı arasında kendi düşününde bir sentez yaratmaya çalışır ve kavramları yeniden yorumlayarak dönemine ek olarak sonraki kuşaklarda da ciddi bir etki bırakmaktadır.[75] Kemal'i isabetlice anlayabilmek için onun sentez gayretini ve dayandığı düşünceleri göz önünde tutmak gerekmektedir. Gençlik döneminden taşıdığı Doğu izleri, memuriyet dönemi ile Şinasi'nin etkisiyle edindiği Batı izleri ve bittabi Avrupa deneyimi ile kendini geliştirme çabaları onun düşününde bir sentez oluşturmaktadır.

Namık Kemal söz konusu sentezi, Batı ve Doğu arasında gerçekleştirerek kimi zaman çelişmelerle[76] kimi zaman coşkulu bir anlatımla kaleme alarak hislerini dönemine ve kendinden sonraki Türk dünyasına geçirmeyi başarmıştır.

---

[72] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.369.
[73] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.288.
[74] Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma***,** Çev. F. Dlek Özdemir, İmge Kitapevi, Ankara, 2006, s.45.
[75] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.319.
[76] Onun oluşturmaya çalıştığı sentez kimi noktalarda kavramları arasında kaynaklarından dolayı tutarsızlıklara sebep olur. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.321.

Kemal, düşün sistemini eserlerinde işlemektedir ancak siyasi düşüncesinin ana kavramları gazetelerdeki makalelerinde daha açık ve net olarak mevcuttur.[77] Namık Kemal hakkında genel bir çerçeve işaret edildikten sonra Kemal'in düşününü incelerken zemin olarak belirlediğimiz gazetelerine değinilmelidir.

b. Hürriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından Ali Suavi ile yaşanan anlaşmazlık sonucu *Muhbir'in* yayınından çekilmelerinden sonra 1868-1870 yıllarında Londra ve Cenevre'de yayımlanmıştır. Gazete cemiyetin Avrupa'daki faaliyetleri, içeriği, haberleri ile Yeni Osmanlılar'ın tarihinin önemli kısmını kapsamaktadır. *Hürriyet'in* yayınında Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteği önem arz etmektedir. Gazete ilk olarak 29 Haziran 1868'de Londra'da yayımlanmıştır.

Gazete başlangıçta altıncı sayıya kadar Reşad Bey, daha sonra Kemal'in imzasıyla yayımlanmıştır. Dört sayfa olarak yayına başlayan eser on birinci sayıdan itibaren talebin artmasıyla sekiz sayfa şeklinde yayımlanmıştır. *Hürriyet Gazetesi* İstanbul'a gizlice sokulmuştur.[78] Gazetenin yazılarını çoğunlukla Namık Kemal ve Ziya Paşa, nadiren de Suavi ve diğerleri yazmaktadır.[79]

Dergi boyutunda ve haftada bir yayınlanan gazetenin ilk 63 sayısında Namık Kemal'in makaleleri yer almıştır. Altmış üçüncü Sayıdan sonra Kemal gazete ile yollarını ayırmış ve gazetenin başına -Mustafa Fazıl Paşanın rakibi konumundaki Hidiv İsmâil Paşa'nın adamı olan- Ârif geçerek 22 Haziran 1870'te çıkan 100. ve son sayısına kadar görevini devam ettirmiştir.[80]

Hürriyet Gazetesi Yeni Osmanlıların temel yayın organı olmuştur. Cemiyetin düşüncelerini ve gündemlerini gazeteden takip etmek mümkündür. Merkezi Londra olup *4 Rupert Street W*. Matbaasında basılan gazetenin ilk sayfasında;

---

[77] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.318.
[78] *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Haz. Alp Eren Topal, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, C.1-2, s.XI.
[79] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.185.
[80] Hüseyin Çelik, "Hürriyet*", İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, C.18, s.505.

"*Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından işbu gazete haftada bir kerre neşrolunur. Hâvî olduğu mehâbis, millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selamet ve menafi'ine müteâllık hususat olmağla Memâlik-i Şarkîye ahalisine meccânen verilip, yalnız posta ücreti alınır.*"[81] ifadesi yer almaktadır.

Hürriyet, 28 Şubat 1870 tarihine kadar Londra'da sonrasında ise 3 Nisan 1870'ten 22 Haziran 1870'e kadar Cenevre'de yayımlamıştır.[82] *Hürriyet Gazetesi'nde* yazılar imzasız yayımlanmaktadır. Yalnızca Namık Kemal'in iki mektubunda, Ziya Paşa'nın bir mektubuyla, iki makalesinde ve Ali Suavi'nin iki yazısında imzaları mevcuttur.[83]

Gazetenin gündemi; Girit isyanı, Mısır meselesi, Babıali uygulamalarının eleştirisi, anayasa ve meclisin neden gerekli olduğu şeklinde sınıflanabilir. Hürriyet, Ziya Paşa'nın *Hatıra Zeyli*, Namık Kemal'in *Usul-i meşverete dair mektuplar* yazı dizilerini barındırması noktasında da önem taşımaktadır. Söz konusu yazı dizileri cemiyetin ve yazarlarının siyasi duruş mevzilerini ve düşünlerini ifade etmektedir.[84]

Altmış üçüncü sayıdan sonra Namık Kemal'in *Hürriyet Gazetesi'nden* ayrılması, Ali Paşa'dan kaynaklanmaktadır. Kemal gazetedeki faaliyetlerini sonlandırmadan İstanbul'a dönememektedir. Hem bu yüzden hem de cemiyet içerisinde husule gelen anlaşmazlıklardan dolayı gazeteden ayrılmıştır. Namık Kemal'den sonra *Hürriyet Gazetesi*, Ali Paşa'ya yönelik eleştiri yayımlarını sürdürmüştür. Ali Paşa'nın Kemal'in gazeteden ayrılmayıp Arif adıyla yayına devam ettiğini düşünmesi üzerine Namık Kemal'den *Hürriyet* ile alakası kalmadığını gazetede yayınlamasını istenmiştir.

Kemal, başlangıçta Ali Paşa'nın isteğini kabul etmemiş ancak Mustafa Fazıl Paşa'nın isteğiyle kabul etmiştir, fakat söz konusu yayın Ziya Paşa tarafından yayımlanmamıştır. Ardından kırk-elli bin nüsha bastırılarak memleketin her

---

[81] Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I,* s.141.
[82] Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, s.423.
[83] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.358.
[84] Topal *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.X.

tarafına dağıtılarak Kemal'in *Hürriyet'le* ilişkisi kalmadığı duyurulmuştur.[85] Kemal'in ayrılışından sonra gazete 100.sayıya kadar yayına devam etmiştir. Ancak Kemal'in coşkulu söyleyişinin olmaması cemiyetin yayını için bir durgunluk getirmiştir. 100.sayıda gazetenin yayın hayatı sona ermiştir.

Hürriyet Gazetesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin basın organı olduğu için ele aldığı konularda cemiyet üyelerinin görüşlerini içermektedir. İşlenen konular şu şekilde sıralanabilir; meşveret usulü, bürokratların sorumlulukları, devlet harcamaları ve dış borçlar, eğitimin ihyası, medreselerde mevcut olan arkaikliğin düzeltilmesi, müslüman olarak dinin bilincine sahip olunması gerektiği, İslamın doğru şekilde uygulanması ve yaşanması, Avrupa'yı anlamadan yalnızca taklit etmenin sonlandırılması, devlet işleyişlerinin profesyonelleştirilmesi ve dilde değişim. Ayrıca Mısır'daki İsmail Paşanın girişimleri ve Avrupalı devletlerle kurduğu ilişkiler eleştirilip, -aynı noktada buluştukları tek nokta niteliğinde- Babıalî'yi Paşa'yı protestolarında desteklemişlerdir.[86]

Hürriyet Gazetesi'nin yalnızca konu başlıklarına bakıldığında dahi Kemal'in düşüncesinin izleri görülmektedir. Cemiyet üyeleri gazetedeki yazılarında çoğunlukla imza belirtmemekle birlikte kimi zamanlar üyeler İstanbul veya başka şehirlerden kendilerine destekçilerinden gelen mektuplar şeklinde yazılar da kaleme almaktadırlar. -Mektupların tümü üyelere ait olmayıp, okuyuculardan geldiğine dair de belirtiler mevcuttur.-[87]

Hürriyet Gazetesi ile ilgili belirtilmesi gereken bir mühim nokta ise, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bürokrasi eleştiri anlayışına binaen gazetede de ekseriyetle bürokratlar özellikle de Ali ve Fuat paşalar eleştirilmekte olduğudur.[88] Gazetenin gündemini devletin siyasi problemleri teşkil etmektedir. Hürriyet'in makaleleri incelendiğinde -Kemal'e ithaf edilen makaleler- Kemal'in düşününe ait kavramlar ve şekilleniş biçimleri açıkça görülmektedir.

---

[85] Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, s.172.
[86] Yusuf Mardin, *Namık Kemal Londra Yılları*, Milliyet Yay, yz., 1974, 148-149.
[87] Çelik, "Hürriyet*", İslam Ansiklopedisi*, s.505.
[88] Adnan Akgün, Hürriyet Gazetesi'nin Sistematik Tahlili (Doktora tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), s.165-184.

c. İbret Gazetesi

Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar, *Hürriyet* Gazetesi serüveninin ardından yurda döndükten sonra yayımcılık işine devam etmek istemektedirler. Gazete ve yayın onun düşüncelerini milletine ulaştıracağı yegâne araçtır. Yüzden Reşat, Nuri ve Mehmet Beyler de yurda döndükten sonra yeni yayın oluşturmak için karar verilmiştir. Yeni gazete için *İstikbal* ismi seçilmiş ve Matbuat Kalemi Hariciye Nezaretine bağlı olduğundan, nezarete ilgili dilekçe verilmiştir.

Fakat dilekçenin reddi üzerine Aleksan Sarrafyan'ın *Kevkeb-i Şarki* ismiyle çıkıp daha sonra ismi *İbret* olan ve bir müddet Ahmet Mithat Efendi'nin de neşrettiği gazete iki yıllığına kiralanmıştır. 1289 yılı 7 Rebiülevvel'de Mustafa Fazıl Paşa'nın Şinasi'nin vefatından sonra satın aldığı *Tasvir-i Efkar* matbaasında basılmış ve 132 sayı sürmüştür.[89]

İbret Gazetesi, büyük boyda ve Cuma-Pazar dışındaki her gün yayımlanmaktadır. Gazetede "Namık Kemal başyazar[90]; Reşat, Nuri, Tevfik yazar, Kemal'in üvey dayısı Mahir de müdürlük görevlerini sürdürmüşlerdir. Gazete, haber gazetesinden çok bir düşünce gazetesi niteliğindedir." [91] Kemal'in yoğun makalelerinin yer aldığı gazete içerik olarak günlük haberler yerine siyasi ve sosyal meselelere ağırlık vermektedir.[92]

Nitekim "Namık Kemal'in asıl siyasi mücadelesi *İbret* ile başladı. […] *İbret'*teki yazılarında Kemal, hükümetin yolsuz işlerinden şikayet ediyordu. Yayınlar Saray'ı da hükümeti de aynı zamanda rahatsız ettiği için zaman zaman

---

[89] Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi***,** Haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, s.301-303.

[90] (1872 –1873) İbret gazetesi haftada beş defa yayınlandı. Namık Kemal birçok alanda yazılar yazdı ve 20.sayıya kadar "Kemal" imzasına yer verdi. Gelibolu'ya gittiğindede yazılarını buradan yazmaya devam etti. 24. sayıya kadar imzasız olan yazıları bu sayıdan 95. sayıya kadar B.M. (Baş Muharrir), son sayıya kadar ise bazen Kemal bazen imzasız yayınlandı. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* s.17-18. Kimi zaman ise imzasını koymak istemediğinde başka imzalar da kullandığını Kuntay söylemektedir. Kuntay örnek olarak 103 numaralı *İbret*'te "Matbuat Nizamnamesi" hakkındaki yazının imzası "kalemini dilenci değeneği etmek istemeyen erbabı kalem"dir; 105.sayıdaki baş makalenin imzası da "Heyet-i Tahririye"dir yazılarını gösterir ve Kemal'e ait olduklarını ifade eder. Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.603.

[91] Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, s.31.

[92] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s.306.

gazeteler kapatılıyor, kitaplar toplatılıyordu. Yayınlardaki esaslı problem, yabancı memleketlerden alınan borçtu." [93]

Zira İbret'in ilk sayılarında "*esasen kitabet mesleğinden geldiklerini ve bu yolla memlekete hizmeti düşündüklerini, halka siyaset kanunlarını ve medeniyete ilerleme yollarını gösterip hadiseler hakkında doğru haber ulaştıracaklarını, bütün bunlar için de matbuat nizamnamelerinin imkanlarını zorlayacaklarını* söylemektedirler." [94]

Dış borçlar, Mısır meselesi, devlette ve toplumda *düzeltilmesi* gereken durumlar merkez konuları oluşturmaktadır. Namık Kemal gazetede eleştirilerini dile getirir ve kimi zaman problemlere neden olmaktadır. İlk maddi problem on dokuzuncu sayıda Kemal'in *Hakayık-ul Vekayi*'nin eski nazırlardan kimilerine karşı kaleme aldığı "Garaz Marazdır" makalesi üzerine gazetenin tatil edilmesidir.[95]

On dokuzuncu sayıda Kemal'in "Garaz Marazdır" yazısının yanında Reşad beyin "İstikraz" yazısı da kapanma sebeplerindendir. Gönderilen beyannamede "*Tatili ilan eden ilave neşri ve mütaalaat beyanı yasaktır*." ifadesi yer almakta ve Ebüzziya Tevfik kapanma sebebi olarak beyannamedeki yaklaşımla ilgili ""zihinleri bulandırma" modasının tekrarlanmasından ibaretti" demektedir.[96] Kemal *İbret*'in ikinci açılışı sırasında Gelibolu'da mutasarrıf görevindedir ve B.M. imzasıyla makalelerini göndermektedir. [97] Daha sonra İstanbul'a dönmüş ve yazılarına İstanbul'dan devam etmiştir. Gazetenin çokça talep görmesi ve siyasi eleştirilerin artması 6 Şubat 1873'te gazeteye bir ay süreli bir tatil daha getirmiştir.[98]

Son kapanış ise Kemal'in kaleme aldığı *Vatan* piyesinin oynanması ve halk tarafından -sarayı ürkütecek derecede- coşkuyla karşılanmasıdır. Piyesin ardından hem gazete kapatılmış hem de Kemal ve arkadaşları sürgün

---

[93] Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s.122.
[94] Nesimi Yazıcı, "İbret*", İslam Ansiklopedisi***,** TDV Yay., İstanbul, 2010, C.21, s.369.
[95] Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, s.31.
[96] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s.310.
[97] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, s.316.
[98] Yazıcı, "İbret*", İslam Ansiklopedisi*, s.369.

edilmişlerdir.[99] Mithat Cemal Kuntay, gazetenin kapatılmasıyla ilgili *Vatan* piyesinin yanında ek olarak gazetenin sürekli Hıdiv İsmail Paşa ile ilgili yaptığı yayınların da etkisi olduğunu söylemektedir.[100] Yayını sonlandığında *İbret* gazetesi -Kemal'in siyasi fikirlerinin olgunluk çağına denk gelerek- onun zihin dünyasının panaromasını bize sunmaktadır.

[99] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.582.
[100] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.580.

1.BÖLÜM: FERT

Birey toplumu oluşturan, halkınn içindeki insanların her biri olarak tanımlanmaktadır.[101] Fert kavramı Yahudi-Hristiyan temelli bir düşünce olarak tarihte yer almaktadır. Bireyin Tanrı ile ilişkisi dünya tasavvurlarının merkezinde yer alır. Dinsel olarak yorumlanan birey kavramı Reform hareketlerinin ardından dünyevi bir yorum kazanmaktadır.[102] Ortaçağ Hristiyan düşüncesine göre insan kusursuz olan için çaba sarf etmelidir. Bireysellik içeren söz konusu fikir daha sonra dünyevi bir hedef ve anlayış halini almaktadır. Eklenen dünyevi mana insana *ileriyi* gösteren bir yön tayin etmektedir. [103]

İlerleme fikri insanı eylemsel olarak şekillendirmektedir. Artık birey yalnızca Tanrı ile olan ilişkisi üzerinden değil, dünyada oluşturduğu zenginlikler, eylemleri ve kurduğu yeryüzü cennetinin mutluluklarıyla anlamlandırılır. Reformlardan sonra Aydınlanma ile birey düşüncesinin değeri daha çok artar ve Fransız Devrimi ile insan hakları beyannamesinde kendisini bulur.[104]

Osmanlı klasik düşüncesinde ise insan hayatın içinde olmakla birlikte kontrolüne sahip değildir. Kader halesi insanın yaşamına hükmetmekte ve şekillendirmektedir. Ferdin dünyayı yeniden biçimlendirme girişimi ya da mutlu bir dünya kurma eylemleri mevcut değildir. Her şey Tanrı'dan gelmektedir ve bu yüzden kabul edilmektedir. Sonrasında yenileşen dünya yorum değişimi Osmanlı'yı da edebiyat ve aydın çevresince etkilemektedir.[105]

19.yüzyıl Osmanlı aydınları ulusçu girişimlerin artması, devletin zayıflaması karşısında çözüm olarak Osmanlı toplumu/insanı oluşturmayı görmektedir -Tanzimatın bir yandan eşit toplum oluşturma diğer yandan müslüman unsuru devlet için yetiştirme girişimleri, Osmanlı düşüncesine sahip aydın sınıfını ve ileriki dönemin ulusçu temellerini yaratmaktadır.-[106] Nitekim

---

[101] Erişim: 26.05.2020, https://sozluk.gov.tr/
[102] Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.136.
[103] Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, s.178.
[104]Oskar Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, Çev. Gürsel Aytaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s.164.
[105] Yetiş, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı I*, s.270.
[106] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kimliği", *Cogito: Osmanlılar Özel Sayı*, YKY, Sayı 19, 2006, İstanbul, s.78-79.

Kemal ve takipçilerinin ilk görüşlerinden biri Osmanlı başlığında devletin tüm unsurlarını birleştirerek çözülmeyi önlemektir.[107]

Birey düşüncesi için kayda değer olan Tanzimat hareketinin en önemli yeniliklerinden biri Osmanlı insanının ortaya çıkmasıdır. [108] Rönesans ve Reform'un kilise yerine bireylerin akıl ve vicdanlarını esas alması öncelikle Avrupa düşüncesinde ardından Osmanlı'da başta akıl akabinde fertlerin vicdanlarını gündeme almaktadır. [109] Gündem, Tanzimatla beraber ferdin varlığından söz etmeye başlamış, birey mefhumu konu edinilmiş ve aydınlar tarafından sorunlara çözüm olarak da *yeni* olan ferdin vicdanı ve -bilinçli- devlete bağlılığı görülmüştür.

Birey tanımı toplumbilim için her zaman sosyal bütünün yapıtaşı olarak görme eğilimini taşımaktadır. Bireyin kendi halinde tanımı, konumu, değeri tartışılmakta ve saptanmaktadır. Ancak toplumbilim için tanım tüm tartışma ve görüşlere rağmen çoğunlukla cemiyetin ilk basamağı şeklinde görülmektedir. Namık Kemal de bir toplum inşası hedefi taşıdığı için bireyi toplumun ilk ve en önemli şekillendirici parçası olarak görmektedir.

Makalelerinde bireyin anlamını ararken ferdin toplum için ilk adım olduğu görüşü kolaylıkla seçilmektedir. Kemal düşüncelerini, fert ve cemiyet bağlamında ele alarak hürriyet meselesini temele yerleştirmektedir. Hürriyet vasıtasıyla insan haklarına ve ferde, fert üzerinden de cemiyet fikrine ulaştırmaktadır. [110] Onun düşününde fert, cemiyet, hürriyet daimi olarak birbirini tamamlamakta ve desteklemektedir.

Namık Kemal bulunduğu toplumu, cemiyeti ve devleti yeniden şekillendirmek isteyen bir aydındır. Gerek devletinin içerisinde olduğu kaos dönemi gerek taşıdığı devletinin bekası kaygısı onu bir eyleme/ kurtarma hamlesine itmektedir. Kemal devletinin yenileşmesi/değişmesi gerektiği fikrini

---

[107] Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler,* s.25.
[108] İlber Ortaylı, **"**Tanzimat*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.6, s.1545.
[109] Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.134.
[110]Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.412.

taşımaktadır. Onun şekillendirici yaklaşımı dıştan içe devlet, millet, cemiyet, insan halkasını takip etmektedir.

Ana amacı devletin bekasıdır. Amacın gerçekleşebilmesi için ilk basamak ise insandır. Kemal'in ait olduğu dünyada insanın aciz olduğu, kaderini yaşadığı/razı olduğu, kul olduğu fikri hâkimdir. Fert görüşünde onun karşı çıktığı anlam da söz edilen fikirlerin hepsidir. Kemal'e göre insan hürdür, kendi hayatı ve kaderine hâkimdir ve aktif olmalıdır. Kemal'in fert kavramını nasıl anladığını ve nasıl yorumladığını anlamak için, *Hürriyet* ve *İbret* gazeteleri bağlamında inceleme kısmına geçilebilir.

1.1. İnsan nedir?

Namık Kemal fert/birey tanımı içerisinde eski görüşün çizgisinden ayrılmaktadır. Kemal'in makaleleri incelendiğinde fert konusuna sık sık değindiği görülmektedir. Çoğunlukla soyut şekilde yazılarını şekillendirirken konularının temel taşlarından biri de birey olmaktadır. Bireyi toplum inşasında önemli bir basamak olarak görmektedir. Ona göre kişi aktif olmalıdır ve hayatını şekillendirmede sorumluluk almalıdır. Kemal'e göre insan nedir sorusunun yanıtını onun kaleminden inceleyelim;

> "*İnsan şu kürre-i zemin dediğimiz vücûd-ı müteharrîkin ruhudur denilebilir. Zira ki kışrın haricinde her ne hareket görülüyorsa hep onun sayesinde zuhur ediyor. Tabiatın fevkinde ne eser müşâhede olunuyorsa hep onun himmetiyle hâsıl oluyor!!!*
>
> *Kudret'in kemâline imân ile secde-ber-i hayret u ubûdiyet olan odur. Meşiyyetin adl û ihsanını idrak ile bu kanun-ı ezeliyi hariçte izhâr etmeğe çalışan odur. Nefsin maddiyat ve süfliyattan î'tilasını keşf ile ef'âlinde deniyyât-ı alâikten teberri ile zevâhirine kıyas kabul etmeyecek surette ruhanî ve tecridî bir azamet göstermeğe- velev nadiren olsun- muvaffakiyet hâsıl eden odur. Dört bin sene evvel câri olmuş bir takım esbaba okunduğu veya gördüğü netâyicden ve dört yüz sene sonra zuhur edebilecek birçok netâyice işittiği veya düşündüğü esbabdan istidlâl ile nev'înin vefat etmiş veya henüz hayat bulmamış ne kadar efrâdı var ise*

hemen cümlesiyle hem-meclis geçinebilecek surette- ve binâenaleyh eğer tabire itiraz olunmazsa lâ-yemutane bir halde yaşayan odur!!"[111]

Kemal, Rousseau gibi insanın yalnızca hissedip düşünmeyen veya düşünüp hissetmeyen değil ikisine de sahip bir varlık olduğu görüşündedir. [112] O insanı kainatla iç içe ve bütünlüklü bir şekilde tasavvur etmektedir. İnsanı yaşamın önemli sebeplerinden biri olarak değerlendirmekte ve ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir. Namık Kemal için fert mühim bir kavramdır. Münazara ettiği birçok husus fertle ilişkilidir.

Yeni bir âlem ve yeni âlemde insana hür bir alan yaratmak istemektedir. Ona göre insan hürdür ve hukukun varlığı da hürlüğünü gerektirir. Kemal'in temel tezinin alt metninde adalet bulunmaktadır. Tüm yazıları adalete dayanır ve adaletten yola çıkarak ferdin hürlüğünü işlemektedir. Hukuk anlayışını İslam ile bağdaştırarak, adalet üzerine olan görüşlerine, İslam görüşü temel vazifesi edinmektedir.

Namık Kemal'in fert fikri eserlerindeki karakterlere bakılarak da gözlemlenebilir. Onun yazınında insan iyi ve kötü olarak vardır. Edebiyata getirdiği yenilik ise iyi bireylerin zaaflara sahip olabilmesidir. Yanılma olanağı bulunan yeni insan eski edebiyattaki "mükemmel iyi" örneğinden farklıdır.[113] Namık Kemal düşününü edebi eserlerinde ve gazete yazılarında kurmaktadır.

Onun insan anlayışına getirdiği yenilik hür doğduğu için irade sahibi olduğunu varsaydığı birey düşüncesiyle devam etmektedir. Ardından hür bireylerden hür cemiyet fikrine ulaşmaktadır.[114] Kemal'in yeni insan tasavvuru dünyayı önemseyen, aklı tercih eden, kendine dayanan, hür olarak doğan, gelecekten sorumlu, aktif birey şeklindedir. Yerleşmiş düşünceye karşı durarak

---

[111] Namık Kemal, "Nüfus", *İbret***,** No:9, 19 Rebiulahır 1289/13 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.69 dan naklen.
[112] Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s.158.
[113] Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991, s.184-185.h
[114] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1942, s. 14.

aklın izini takip eden ferdin rolü gelişen koşul ve çerçevede etkin konumdadır. [115] Namık Kemal insanın sorumluluğunu şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Dünyevî mesûliyetin envâ-ı kesîresi olur. Cümleden evvel, insan olan kendi vicdanına her fiilinden mesûldür. İkinci derecede eğer insan hamiyet ve namus sıfatlarına şayân ise beni nev ve emsâl ve akranı karşısında kendini mesul bulur. Üçüncü mertebede üzerindeki büyük amirinden ve bi't-teselsül hâmîl-i hutûb-ı enâm olan padişah tarafından mesûldür. Eğer ol amir ve padişah vazifelerini ifade kusur edip sormazlarsa mesûliyet sâkıt olmaz, yine bâkî durur.*"[116]

Namık Kemal'e göre önce vicdanen sorumlu olan insan sorasında eylemlerinden, etrafındaki tanıdıklarından ve padişahtan sorumludur. İnsanın kendini ve cemiyetini dönüştürmede ferde yüklediği mesuliyet padişah konusuna değinilerek devletle birleştirilir. Kemal'in ferdi vicdanda başlayıp vatanda sonlanan bir mükellefiyet ile her adımından sorumludur ve sorumluluklarıyla fert, cemiyet ve devlet birbirlerine bağlanırlar.

1.2. Fert ve Hukuk Bağlamı

Kemal'in fert düşüncesini anlamak da öncelikle hukuk anlayışını kavramayı gerektirmektedir. Birçok makalesinde adalet konusuna mutlaka değinmektedir. Çünkü Namık Kemal için hemen her fikrin temeli adalete dayanmaktadır. Adaleti insan aklı ve İslam fıkhına dayandırmaktadır. Adalet her şeyden önce kişinin hürlüğünü ve haklarını temin etmektedir. Ona göre ferdin hürlüğü ve hakları cemiyetin adalete olan yaptırımı ile sağlanabilir.

Kemal için fert ve cemiyetin birbiri ile ilişkisinin de altı çizilmelidir. Cemiyet ve fert bağlantılı, birbirinin devamını sağlayan iki faktördür ve bir kez daha cemiyet/toplum için bireyin karşıladığı anlam gözükmektedir: "*Çünkü cemiyet-i*

---

[115] Ulutaş, *,"*İdealist Karakterler Kurgulayan Bir Yazar Olarak Namık Kemal'in Eserlerinde 'Yeni İnsan' Tipi*", The Journal of Academic Social Science Studies*, s.875.

[116] Namık Kemal, "Küllüküm ra'in ve küllüküm mes'ulün an ra'iyyetihi", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868. Haz. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64 den naklen.

beşeriye içinde hukuk-ı mevzuâdan olan her nizam ferdin gayra veya umûma karşı hürriyetini cemiyetin ilcaâtıyla tekayyüd eylemek için yapılır."[117]

Hukuk hemen her zaman Kemal için konularının çıkış veya varış noktasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda hukuk ve insanın yolları sık sık makalelerinde kesişmektedir. İnsana dayanmayan yalnızca topluma dayanan bir hukuk da onun için kabul edilebilir değildir. "*Hukukun mazhârı insandır*". Hülasa hukuk birey düşüncesinde de etkin role sahiptir.

Namık Kemal toplum için bireyin geleceğine müdahale etmenin hatalı olduğuna değinmektedir. Ancak Kemal'in toplum faydası konusundaki titizliği göz önünde bulundurulduğunda ifadelerinin tezatlığı düşündürmektedir. Yine umum hukuku konusunda ki görüşü de karşıtlık noktasında bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır;

> "*Bu cihettendir ki birtakım müellifler insan için de hakkın münferîd ve müctemi' itibariyle iki tavır üzerine cereyan ettiğine bakarak hukûk-ı şahsiyeye mukâbil ve ondan ayrı bir de hukûk-ı umûmiyenin vücuduna zahîb oldular. Ve ona dair fenn-i mahsûs tedvîn eylediler. Fakat zehabları makrûn-ı hakikat değildir. Çünkü hukûk-ı umûmiyeyi şöyle tarif ediyorlar: "Hukûk-ı umûmiye en şâmîl manasınca bir cemiyetin gerek sâir cemiyetle ve gerek kendi tebaasının efrâdıyla olan münasebâtından münba'îs kavâîde ıtlâk olunur*."[118]

Kemal, ferdin hak sahibi olduğu konusuyla yakından ilgilenir ve ona göre hak sahibi olması yeterli değildir, hakedişinin sebebi ve kaynağı da önem taşımaktadır. Birey ona devlet tarafından lütfedildiği için değil, ilahi olarak ihsan edildiği için hakkına haizdir. Kemal'in düşüncesi insan yaklaşımında yeni bir penceredir. Devletteki statüsünde kul olan insan, daha üst bir mertebe, yaratıcı tarafından hakkına nail edilmiştir ve başka bir şahsın iradesine terk edilemez.

---

[117] Namık Kemal, "Müellifler neden meyus olacak?", *İbret***,** No:103, 29 Zilkade 1289/ 16 Kanun-ı sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.422 den naklen.
[118] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret***,** No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.123 den naklen.

Her türlü girişimin padişahın lütfuna, iradesine bağlı olduğu bir cemiyette Namık Kemal'in söz ettiği, fert ve hakları arasından padişahı çıkaran düşünce sistemi kayda değerdir. Kişinin hakkının teslim edilmesine minnet duyması meselesinin yerine hakkını savunarak ele alma eyleminin geçişi için temel noktalardan biridir;

> "*Yine tekrar ederiz ki hak bir ihsân-ı İlahidir; insanın keyfince takdîr edeceği lîyakatle meşrût olmaz.*"[119] *Hâsılı hak efrâd-ı beşerin havassındandır. Ne şirket gibi, heyet gibi tecrîdi ve itibâri bir emirden ibaret olan mecmû'lara izâfeti kabil olur ne de o mecmû'ların eczâsına müterettîb olan hukûk içtimâ etmekle başka bir mahiyet hâsıl edebilir.*[120]

Söz konusu hak ve hukuk olduğunda Namık Kemal savunmasını hürriyet kavramına dayandırmaktadır. Ona göre hürriyet, bireylerin arzu ettikleri fiilleri -toplum veya başka bir kişiye zarar vermemesi koşuluyla- gerçekleştirmesidir. Hürriyet yaklaşımında değinilmesi gereken önemli nokta, Kemal'in hürriyetin herkes için olduğunu söylemesidir. İyi veya kötü her kimse hürriyete sahiptir ve bir hak meselesidir. Hak mevzu bahis olduğunda Kemal, bireylerarası eşitlikçi bir tutum sergilemektedir. Nitekim *Terakki* gazetesiyle sık sık olan tartışmalarının birinde konuya açıklık getirir;

> "*Bendin muharriri her kim ise, hürriyetin tarifinde "Her hâyır ve şerrini müdrîk olan insana layık bir sıfattır" diyor. Hatanın menşeî o sıfatını bir âtiye-i kudret olduğundan gafletle mesela rütbe gibi avârîzdan addetmek ve kime lâyık olup kime olmayacağını taharrîye kalkışmaktır.*
>
> *Hürriyet bir ferdin her istediğini (diğer bir ferdin veya umûmun hürriyetini ihlal etmemek şartıyla) icrâya muktedir olmasına ıtlâk olunur. Evet mademki bir adama Feyyâz kudret-i vesâit vermiştir, kimseye zararı dokunmayacak arzularını icrâ etmesine kimse mâni olamaz, gerek hayır*

---

[119] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.275 den naklen.
[120] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret***,** No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.125 den naklen.

ve şerriyle müdrîk olsun gerek olmasın. Hürriyetin bu şümûlünde insanca liyâkat görmemek kudret-i fâtırâya talîm-i hikmet demektir.

Terakki'nin tarifi kabul olunduğu halde mesela devlet cemiyet içinde ahmakların canını temin etmese ve hazine emvâl-i eytamı bütün bütün gasp eylese, bu hareketlerin ikisi de liyâkate göre muamele sayılmak lazım gelir.[121]

Kanunsuzluk veya yönetimin fertlerin haklarını ihlal ettiği durumlar için ise -Yeni Osmanlıların meşrutiyet mücadelesinde şiddet ve zorlamadan uzak durmasına rağmen- ilginç bir ifadeye yer vermektedir;

"*İşte bizim sayemizde yaşayan hükümet bize böyle muamele ediyor ve düşünmüyor ki tabiât-ı beşer su buharı hükmündedir; sıkışır sıkışır, fakat bir raddesi gelir ki üzerinde olan âlet-i tazyiki zir ü zeber eder*."[122]

Hukuk konusunda Namık Kemal'in dayanak noktalarından biri de istişaredir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile faaliyetlerinden itibaren meşruti yönetim talepleri makalelerinin birçoğunda amaç konumundadır. Meşrutiyet dâhil edilmeden Kemal'in hukuk/hürriyet/fert görüşleri net bir görünüm kazanamayacaktır.

Ona göre istişare etmek, ortak hükme varmak şeriatın bir gereğidir. İslam toplumu olarak hali hazırda sahip olunması gereken danışma meclisidir. Avrupalı devletlerin medeni/terakki sahibi olmasının nedeni parlamentoya sahip olmalarıdır. Meşrutiyet, gelişimlerini borçlu oldukları etkenlerden önemli bir tanesidir. Hem terakkiye hem İslamın emrine dayanan parlamento yönetimi aynı zamanda ferdin hürriyet ve hakkının da gerekliliğidir.

İnsanın insana karşı emniyetini toplum sağlamak durumundadır. Bireyin yönetimdeki söz hakkı meşrutiyet ile sağlanabilir. Çünkü kişilerin biat/onay vermedikleri yönetimler haklı olarak görülemezler. İdarenin görevi fertlerin hizmetini karşılamaktır. Kemal'in söz ettiği fert ve ahalinin hizmetini karşılama düşünce sistemi içinde dikkate değerdir.

---

[121] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.274 den naklen.
[122] Namık Kemal, "Meclislere dair makale", *Hürriyet*, Sayı 45, 21 Muharrem 1286/ 3 Mayıs 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.349 dan naklen.

Devlet görevlerini bireylerin hürriyetini gözeterek yerine getirmelidir. Devlet karşısında ferdin önemli tutulması yeni insan için başlangıç noktalardan biridir. Kemal devlet-birey karşılaşmasında bireyin hakkının ve hürriyetinin sağlanması için çözüm yolu olarak meşrutiyeti öne sürmektedir. Zira danışma yolu ile ferdin kendi âleminden öte, maddi âleminde de varlığı netlik ve hürriyet kazanacaktır;

"*Ve şâvirhüm fi'l-emr*[123]

İnsan ki kudretten hürriyetle meftûrdur, bittabî o atâ-i İlahi'den istifâdeye mecburdur. Hürriyet-i amme cemiyet içinde muhafaza olunur. Çünkü ferdi ferdin taarruzundan emîn edecek bir kuvve-i gâalibeyi cemiyet hasıl edebilir. […] Binaenaleyh ferdin kendi iktidarına tasarruf-ı tabiiyesi gibi kuvvâ-yı müctemîa dahi bittabî efr'adın mecmû'una ait olduğu için her ümmette hakk-ı hakimiyet umumundur.[…]

Umumun o hakka müterettîb olan vezaîfi bizzat icra etmesine imkan müsait olmadığındandır ki tayin-i imam ve teşkil-i hükümet zaruriyetten olur. Bu ise cemiyetin zikrolunan vezâifini icrâya bazı efrâdını tevkil etmesinden başka bir şey değildir. Bu halde padişahların ümmet tarafından bey'at namıyla ve vükelânın padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsâl ettikleri vekâletten başka icrâ-yı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yoktur. "Seyyidü'l-kavmi hadi mühüm[124]*" hadisindeki nükte dahi bu manayı ifade eder. […]*

Hükümeti o daire-i âdilede tutmak için iki esaslı çare vardır ki birincisi idarenin nizâmât-ı esâsiyesini zımniyetten kurtararak âleme ilan etmektir. Hükümetten sâdır olabilecek teviller, ihtilaflar, inkârlar bu suretle mündef olur. İkincisi usul-i meşverettir ki o da birinci nüshâmızda beyan olunduğu üzere kudret-i teşri'i erbab-ı hükümetin elinden almaktır. Devlet bir şahs-ı mânevidir; kanun yapmak onun iradesi, icrâ etmek ef'âli hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça harekât-ı

[123] "Ve işlerinde onlarla istişare et." (Ali İmran 159).
[124] Bir kavmin efendisi, onlara hizmet edendir.

hükümet bir vakit ihtiyâr-ı mutlaktan kurtulmaz. İşte şûrâ-yı ümmetin lüzumu bundan terettüb eder."[125]

Kemal için insan hak sahibidir, hürriyetinin temini karşılanmalıdır. Bireyin sorumlu olma fikri Aydınlanma düşünü ile karşımıza çıkmaktadır. Düşüncenin gelişimiyle beraber artık kendi kaderine hâkim olan ve kendisinden haliyle de geleceğinden sorumlu olan birey temasına dönüşmektedir.[126] Kemal için ferdin hürriyeti onu sorumlu kılmaktadır. Kendisinden, cemiyetinden sorumludur. Hür olarak yaşadığı için devletine karşı yapılması gerekenleri yapmakla sorumludur. Hürlük ona sorumluluk tanımlamaktadır.[127]

Söz konusu mükellefiyet bireyin kişisel gelişimini karşıladığı gibi fiillerini de kapsamaktadır. Namık Kemal'e göre fert aktif ve gelişime açık, gelişimi ileri taşıyan biri olmalıdır. Onun ferde yönelttiği aktiflik isteği meselelerinin gündeminde yer alsa da Nurettin Öztürk *Türk Edebiyatında İnsan* adlı eserinde aktif insan beklentisinin *Ceride-i Havadis*'te yayımlanan bir yazıya dayandırmaktadır.[128]

Kemal'in birey konusunda tutumunun yalnızca mevzu bahis fert etrafında olduğunu söylemek, onun anlayışını daraltmak olacaktır. Romantik yaklaşımı insanın iyi olduğu, daha iyi olabileceği görüşünü desteklerken aynı zamanda ferdin yalnızca olumlu noktalarda değil, olumsuz hususlarda da bulunabileceğini kabul etmektedir. Menfi kısımlar daha çok toplumsal eleştiri, müspet bölümler ise bireyin gelişimi nazarında kendisini göstermektedir.

Namık Kemal Romantik anlayıştan özellikle coşkun söylemleri ile bireyleri etrafında toplayıp, yönlendirme niteliğini dikkate almaktadır. Onun anladığı Romantik yaklaşım bireyi önemsemekle birlikte döneminin aciliyet atmosferinden dolayı toplumsal hareketi yönlendirebilme gücünü

---

[125] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet***,** Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.15-16 dan naklen.
[126] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.193.
[127] Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.3.
[128] Canan Öktemgil Turgut, "Tanzimat Romanında Tasavvuf ve Tarikatların Yeri", *DTCF Dergisi*, Ankara, 2016, S.56.1, s.252.

karşılamaktadır.[129] Kemal'de kişinin iç dünyası yalnızca tam olarak kendisinin bilebileceği ve şeffaf şekilde açığa çıkmasına rıza gösteremeyeceği, zayıflığının ortaya çıkacağı bir alandır. Öyle ki zayıflığını herkes, unutmak/saklamak istemektedir.

Namık Kemal insanın menfi yönlerinden bahsederken bittabi yönetim kısmına da değinmektedir. Gerek içerisinde olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bürokrasi eleştirileri gerek döneminde yaşadığı hadiselerle birçok makalesinde müteaddit kere iktidarın insanı sürüklediği şöhret zaafını eleştirmektedir. Ona göre bireyin içerisine düştüğü olumsuz durumların hemen başlarında söz konusu zaaf gelmektedir.

Diğer yandan ona göre, eğitim sayesinde gelişmeler varsa da medeni seviyede yeterli değildir. Kemal'in düşüncesinde eğitim düşünsel, ahlaki ve ekonomik gelişimi beraberinde getirir.[130] Ona göre insan iyi ve kötüye kendi içinde sahiptir. Kötüyü ilga etmek için de terbiyeye ihtiyacı bulunmaktadır.[131] Medeniyet özellikle ferdin iyi-kötü talimleri nazarında önemli gördüğü bir etkendir. Hatta arzu edilene eğilimin ön koşullardan biridir. Çünkü ona göre insanı insan yapan şey medeniyettir. İnsan ancak medeni insanlık ile var olabilir.[132]

Kemal'e göre insanın zayıflığı merhamete naildir. Öyle ki iyilik yapmak - Kemal'in sıkça işlediği İslam şeriatı ve toplum şekillendirme ilişkisinin bir uzantısı olarak- şeriatın gereğidir. Peki Kemal'in, insanın içerisindeki acze yenilerek menfi bir fiil gerçekleştirdiğinde fert yaklaşımı nasıl şekillenmektedir? Sorumuzu şu şekilde cevaplandırabiliriz; birey sorun teşkil edecek bir faaliyeti zayıflığı gereği gerçekleştirebilir, ancak söz konusu eyleminin kendisi için bir yaptırım sonucu doğurmaması hem ferdi hem de cemiyeti sorunlu bir alana taşıyacaktır.

---

[129] Aydın, "Namık Kemal'in Sanat / Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, s.156.
[130] Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*, s.14.
[131] Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.416.
[132] Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.125.

Söz konusu mevkiide şahsı ihtimal dâhilinde olan fiillerden uzak tutmak dolayısıyla da milleti söz konusu eylemlerden ırak tutmak olacaktır. Düşüncenin işleyişi incelendiğinde Kemal'in fert-cemiyet ilişkisi üzerindeki birbirine bağımlı alanlar bir kez daha görünürlük kazanmaktadır. Kemal'e göre insan tabiatı gereği birbirilerine zarar verme eğilimine sahiptir ve söz konusu zararın önlenebilmesi ancak toplumun ortak hareketiyle önlenebilir. Haliyle kişi hürriyeti de ancak toplum içerisinde korunabilir.[133]

Diğer bir önemli husus ise Namık Kemal'in yaptırım/ceza beklentisini de bir hak/hukuk çerçevesi içinde tutmasıdır. Ona göre kişi işlediği suça karşılık bir ceza görmelidir, ceza cemiyetin kendisini koruma hakkına dayanmaktadır. Toplumun yaptırımı tespit noktasında -bir kurala isnat ederek- görevi mevcuttur. Fakat görev şahsın hakkını ihlal şeklinde olmamalıdır.

Ceza konusu Kemal için cemiyet-fert ilişkisinde karşılıklı görevleri işaret etmektedir. Müşterek sorumluluklar, müşterek görevler doğurmaktadır. Fert suç işlememeli, gerçekleştirdiğinde ise toplumun faydasının sağlanması için cemiyet bir yaptırım belirlemelidir, fakat söz konusu yaptırım bir kanuna dayanmalı ve toplumun hakkının korunması sağlanırken ferdin hakkı ihlal edilmemelidir.

Bir ceza mevzu bahis olduğunda dahi Kemal'in hak/hukuk üzerinden düşüncelerini işlemesi onun aynı konudaki hassasiyetini ve ferde yüklediği önemi gösterir. Birey acz içerisinde de olsa, bir suça da dâhil olsa sabit bir hakkı mevcuttur. Öyle ise idrake çalıştığımız konuda, Namık Kemal'in kendi anlatımına yer verilebilir;

> "*Ebnâ-yı beşer nazar-ı im'ân önüne alınır da evsâf-ı zâtiyesine lisânlarında olan hîkmet veya âsârında görülen bedâyî' ile istidlâl olunmak istenilir ise her biri bir kürrenin gavsiyetine layık bir mahlûk zannolunur. Fakat bir kerre de gönüllerin estâr-ı hâfâsı birer birer açılarak herkesin serâirine vâkıf olmak mümkün olmalıdır ki aczimizin derecesi anlaşılsın. […] Envâr-ı maarif tasfiye-i ahlâk hususunda büyük*

[133] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.322.

büyük kerametler göstermeğe başladı. Fakat o da medeniyetin istîdâdına nisbet kâfi değildir.

Netice verelim. İnsan umulmaz derecede âciz ve binâenaleyh me'mûlden ziyade merhamete muhtaçtır. Allahu â'lem bu hitmete mebîi olmak gerekir ki şariât-ı bâkiyede emr-i ihsân fermân-ı adle teşrik olunmuştur. Ebnâ-yı beşerin tabiâtında olan bu acz cihetiyle en zelîl bir âdem en hasis bir heves için bir büyük cinayeti irtikâb eder. Bir koca cemiyetin âsâyişini muhâtarada bırakır. Fiili yanına kalır ise tâb'ında seyyiâta bir meleke hâsıl olur. Fâilinin yanına kalan seyyiâta ise tabiâtıyla taklid edenler de bulunur, bu hal ile cemiyetin bekâsına da imkân olmaz. Bâki olsa da lüzumu kalmaz. İşte bu sebepdendir ki her cemiyette tertib-i cezaya lüzum-ı kat'i görünmüş ve buna olan hak cemiyetin kendini muhafazaya hakkından inbi'âs ettirilmiştir. Fakat şurası izâha lüzum görülür ki cemiyetin bu suretle olan hakkı yalnız cezanın tertibinedir, yoksa bir cezanın bizâtihi hak olması için bir kâide-i mücerredeye istinâdına tevakkuf eder. Çünkü bir şey yalnız cemiyete lazım olmakla hadd-i zâtında mutâbık-ı hak olmak iktizâ etmez."[134]

Namık Kemal ceza anlayışına getirdiği farklı bakış açısıyla, fert konusunda çok önemli bir düşünce dile getirmektedir; dünyadaki tüm insanlar aynı hakka sahiptir. Ayrıca toplumun menfaatinin hukukun aslı kabul edilmesini eleştirmektedir. Makalesine göre cemiyetin faydası bireyin hakkına tercih edilemez. Tespiti Türk düşüncesinde milletin karşısında ferde de ayrı ve yüksek bir önem verilmesi -hatta ferdin adının geçebilmesi- hususunda önemliyken Namık Kemal'in kendi düşüncesi içerisinde tezatlığa işaret etmektedir. Çünkü Kemal'e göre söz konusu vatan olduğunda fertler kendilerinden fedâkarlık yapmaktadırlar.[135] Değindiğimiz ifade ise şu şekildedir;

"*Her davayı bir hakikate ircâ' etmek isteyen hükema bu yolda bir takım mütâlâata mebnîdir ki mücazâta külli ve umumi bir kâîdeyi esas*

---

[134] Namık Kemal, "Ceza I", *İbret*, No:82, 29 Şevval 1289/ 18 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.349 dan naklen.

[135] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.476 dan naklen..

etmek istemişlerdir. Tabiiye takımı cemiyetin sâir muamelâtında olduğu gibi ceza hususunda dâhi menfaât-i ammeyi asıl ittihaz ederler. Evvela bedihidir ki dünyada bir âdemin hakkı ne ise umum âdemlerin de hakkı ondan ibarettir. Zeyd Amr'a "seni idam edeceğim çünkü menfaatim onu iktiza ediyor" demekte haklı olamayacağı [gibi] cemaat de Bekir'e kendi fâidesinden bahs [ile] tahmîl-i mazarrat etmekte haksızdır. Menfaat-i 'ammeyi aslu'l-hukuk ittihâz edenlerin biri aç kalmış bir yamyam cemiyeti veyahut hükümetten tesettüre mecbur olmuş bir bedevi aşireti içinde bulunup da acaba yamyamların akvât-ı zaruriye ve aşiretin hıfz-ı istiklâl nâmı ile hayatına kasdettiğini görse ne söyler?"[136]

Hukuk meselesinde Kemal ferde realist bir yaklaşım da sergilemektedir. Ona göre bireylerin kurallara ihtiyaç duymayacağı kadar gelişim göstereceği, fazilet sahibi olacağı dönemin "kaç bin sene" kadar bir zaman alacağını belirtmektedir. İnsanların kurallar olmaksızın adalet içerisinde yaşayacağını düşünmek mutluluk sebebidir fakat henüz mümkün değildir. Bu yüzden fertlerin ve toplumun refahının sağlanması için adalete dayalı bir kurallar sistemi gerekmektedir.[137]

1.3. Ferdin İnşasının Temel Zemini: Hürriyet

İnsan/fert/birey konusuna sık sık makalelerinde değinen Kemal, insanın varolmasına da açıklık getirmektedir. Kemal'in aktif insanı yaşamda varolurken de bir sebebe sahiptir. Gelişigüzel Allah'tan geldik Allah'a gideceğiz görüşünden farklı olarak bireyin sebepsiz hayata gelmediğine sıkça değinmektedir:

"*Bundan başka insanın sa'y ü fikr ile dünyada izhâr ettiği bunca bedâyi' öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahlûk ol[ma]dığına burhân-ı kafîdir. Binâenaleyh*

---

[136] Namık Kemal, "Ceza I", *İbret*, No:82, 29 Şevval 1289/ 18 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.350 den naklen.
[137] Namık Kemal, "Bazı mülahazat: Devlet ve millet", *İbret***,** No:27, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.146 dan naklen.

medeniyeti zâid görmek insanın hilkâtinde kudret-i fâtıreye iltizâm-ı abes gibi bir nâkısa isnâd etmek kâbilinden addolunur."[138]

Yaşamın kaynağının doğa-insan ayrımında aranmasıyla ilgili olarak ise şunları;

"*Hele tabiâtta bir mebde-i evvelin vücudu teslim olunmazsa insana hiçbir şey için mebde-î evveldir denilemez. Çünkü tabiât insana nisbetle bi'l-bedâhe külli ve insan, tabiâta nisbetle bi'l-bedâhe cüzî olduğu için mebdeîyeti tabiâttan neyf ile beraber insanda ispata çalışmak bir küllün umumiyetinde bulunmayan bir hassıyeti bir cüzünde aramak kâbilindendir ki her akla göre bâhirü'l-butlândır*."[139] söylemektedir.

Yemek yemek ve uyumak için dünyaya gelmemiş olan insan hürriyetle yaşamalıdır. *"Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil hürriyetle yaşamaktır.*"[140] Ferdin yaşam amacını hürriyetle bağdaştırmaktadır. Diğer bir husus olarak ise vatan sevgisini hürriyete dayandırmaktadır. Ancak hür olan milletler vatan sevgilerinin vâkıfında olarak yurtlarını muhafaza edebilirler.

Vatan ve hürriyet kavramı arasında kurduğu bağ, hürriyet üzerinden fert ile bağlantılıdır. Kişi vatanını sever çünkü hürdür ve hürriyet vatanını sevmeyi gerektirir; yurdunu sevecek bilince sahiptir çünkü hürriyet aktif/bilinçli/sorumlu ferdin temel dayanak noktasıdır. Birey kavramını Namık Kemal hemen her zaman hürriyet konsepti bağlamında ele almaktadır. İnsanı hürriyetten ayrı değerlendirmek onun düşününde mümkün görülmemektedir;

"*Hürriyet*

Bir kavmin yalnız hakkı değil âdeta medâr-ı insâniyet ve bâdî-i sâadetidir. Dünyada ebnâ-i beşerin ne kadar me'ser-i bediâsı görülmüşse, iyice aranıldığı halde cümlesinin esâsı hürriyete dayanır. Mesela kemâlât-ı insaniyenin en büyük sâîklerinden olan uluvv-ı nefs

---

[138] Namık Kemal, "Medeniyet", *İbret*, No:84, 2 Zilkade 1289/ 20 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.59 dan naklen.
[139] Namık Kemal, "Hukuk", *İbret***,** No:5, 13 Rebiulahır 1289/19 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.52 den naklen.
[140] Namık Kemal, "Medeniyet", *İbret***,** No:84, 2 Zilkade 1289/ 20 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.360 dan naklen.

hürriyetsiz durmak kâbil olamaz. Çünkü hakkına emin ve şerefine mağrur olamayanlar için ihtiyâr-ı zillet mukarrerdir. Binde bir nefs-i kerim ancak bulunabilir ki mazlum olsun da yine temelluktan ictinâb eylesin. Her cemiyetin en büyük muhafızı olan hûbb-ı vatan dahi hürriyetle kâimdir. İdare-i müstakille tahtında bulunan yerlerde düşmana asker karşı durur, hür memlekette ise ahâli askerden ziyade çalışır. Hâkimiyetine mazhâr olan bir halkın vatan, hanesi ve belki adeta sarayı hükmündedir."[141]

Kemal insanın hür doğduğunu ve doğuştan olduğu için ona hürlüğün Allah'tan geldiği fikrindedir. Zira kişinin hürriyetine müdahale etmek bir nevi Allah'ın verdiğine müdahale etmek gibidir ve kanun hürriyeti koruma altına almalıdır. Devletin, cemiyetin, kanunun koruduğu hürriyet fert düşüncesinde temellenmektedir.[142] Namık Kemal gerek mücadeleci yaşamı gerek yazın hayatıyla Türk düşüncesinde etkisini koruyan bir hürriyet düşüncesi oluşturmaktadır. Zira kurduğu hürriyet sevgisi daha sonra hürriyet kahramanı halini almakta ve zihin dünyasında temel konum edinmektedir.[143]

Namık Kemal için fert hürdür ve hür olduğu için sorumludur. Kemal'in hürriyet meselesini bir sorumluluk meselesi olarak gördüğü de söylenebilir. Kişi hürdür, hür olduğu için sorumludur, sorumlu olduğu için aktif olmalıdır ve aktif olan birey kendisine, toplumuna, devletine sahip çıkmalıdır. Hürriyet bireyden tüm beklentilerin başladığı temeli karşılamaktadır:

"*Bütün beşerî fazîletler hürriyetten gelir. İnsanlığın biricik asâlet kaynağı odur, asıl büyük yapıcı, ibdâa giden altın kapı hürriyettir. Hürriyet mes'ûliyetin başlangıcıdır ve insan kendi kendisine idrâk ettiği mes'ûliyetler sayesinde şerâfetinî bulur*."[144]

---

[141] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 58, 23 Rebiyülahir 1286/ 2 Ağustos 1869, Topal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.58-59 dan naklen.

[142] Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.414-415.
[143] Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III*, s.179.
[144] Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, s.28.

Fert hürriyeti Kemal'in düşüncesinde diğer şahısların hürriyetine müdahale noktasında sınırlanmaktadır. İnsan doğuşundan itibaren kendisine yaratıcı tarafından verilmiş bir hürriyet hakkına sahiptir ta ki ikinci bir kişinin hak/hürriyet alanına ulaşana kadar. Fertlerin hürriyet sınırlarının belirlenmesi ve mevzu bahis dairenin içerisinde kalması için toplum bir zorunluluk içerisindedir.

Belirlenecek hudutlar kanuna dayalı olmalıdır. Kanun akla müstenit olarak cemiyet tarafından da korunması sağlanmalıdır. Yani kuralların tesisi de muhafazası da toplumun bir görevidir. Kemal tüm açıklamalarını getirirken mevzu bahiste insan aklının altını sıklıkla çizmektedir. Kanunlar akıl yoluyla tesis edilmeli ve ifası nazarında da önlemler alınmalıdır.

Cemiyetin bir kanun yapma ve koruma vazifesi mevcuttur fakat kanunu uygulayacak olan şahıs veya makamlar da söz konusu kurallara tabii olmalıdır. Aksi durumlarda hükümetin içerisinde meydana gelecek olan usulsüzlükler hem toplumu zarara uğratacak hem de zararın boyutu *yönetimsizliğin mevcut olduğu mahallerdeki hal* kadar vahim olacaktır. Kemal'e göre uygunsuz kanun uygulamaları kanunsuzluk kadar sakıncalıdır.[145]

1.4. Yeni Bir Cümle: Her Kimse Kendi Âleminin Sultanıdır

Namık Kemal'in fert kavramına getirdiği en önemli farklılık "*Her kimse kendi aleminin padişahıdır*."[146] ifadesidir. Yüzyıllık kul fikrine yeni bir bakış getirmektedir. Allah'ın yeryüzündeki gölgesinin kulu konumunda olan reaya düşüncesinin yerini; her bir ferdin kendine ait bir âlemi olabileceği ve âleminde yetkilisi/hükümdarı/padişahı kişinin kendisi olduğu görüşüdür. Kemal'e göre -Rousseau'da olduğu gibi- her kimse kendisinin efendisi olarak yaşama başlamaktadır.[147]

Kuldan ferde geçiş, Türk modernleşmesi için bireyin inşasının da başlangıç noktalarından biridir. Aydınlanmacı düşüncenin akla ithaf ettiği önemin

---

[145] Namık Kemal, "Efkar-ı Umumiye", *İbret***,** No:40, 26 Şaban 1289/ 16 Teşrin-i evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.199-200 den naklen.
[146] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret***,** No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.124 den naklen.
[147] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.102.

ardından gelen gelişmeler Osmanlı toplumunda kabul edilmiş olan insan/kul anlayışını değiştirmektedir. İnsan, sultanın kulu olmaktan çıkarak ferde/vatandaşa dönüşmektedir. Söz konusu dönüşüm özellikle Namık Kemal'in eserlerinde kendini göstermekte ve etki halesini genişletmektedir. [148]

Nitekim Kemal'in tüm kavramları hürriyet fikrinin etrafında gelişme göstermektedir. Her bir kavram, hürriyet merkezine bağlı bir nokta, hürriyetin halesi durumundadır. Yaklaşımı özellikle fert konusunda düşünüldüğünde: herkesin kendi âleminin padişahı olması meselesi daha açık hale gelebilir. Herkes kendi âleminin padişahıdır çünkü herkes ayrı bir ferttir ve her fert hürriyet sahibidir, hürriyet sahibi kişi mesuliyet sahibi kişidir ve mesuliyetin içeriği Namık Kemal'in dönemi için devletin bekasının sağlanması için toplumun bilinç sahibi olarak gerekli ödevlerini -devleti yaşatmak, hakkını savunmak, devleti savunmak, yabancı devletleri medeniyet konusunda geçmek vb.- yerine getirmesidir.

Bireyin göz önüne alınması, Osmanlı yaşamında bir mesele olarak ortaya çıkması şüphesiz önemli bir husustur. Kemal'in altını çizerek sıkça işlediği fert/birey/insan kavramı modernleşme ve gelecek Türk devleti/toplumunda mühim bir temel teşkil etmekle beraber Osmanlı/Türk aydınının devlet-insan söz konusu olduğunda devlet refleksini göstermesini de içermektedir. Şimdi Namık Kemal'in ifadelerini inceleyelim;

> ""*Her kimse kendi âleminin padişahıdır".*
>
> *Bu saltanât-ı hassâ hiçbir vakit, hiçbir kimsenin tabiâtından infikâk edemez. Hiçbir vakit, hiçbir kimseye terk olunamaz. Hiçbir vakit, hiçbir kimse o istiklalden biât gibi, intihâb gibi, tevkîl gibi mevcut olan vesâîtin birine tatbiken bir salâhiyet-i mahsûsa iktisâb eylemeden veya o salâhiyete nâil olanlar tarafından ikinci derecede bir mezuniyet alamadan bir fert veya bir aile veya bir şirket veya bir heyet nâmına icrâ-yı ahkâm etmekte haklı olabilmek ihtimalinin haricindedir.*

[148] İbrahim Şirin, "Osmanlıda Toplumun Manipülasyonunda Sürü Metaforu", *Düşünen Siyaset,* Sayı 11, s.269.

Kûvâ-yı hükümet iftâ ve kaza ve icrâ veya taâir-i aharla teşrî' ve hükm ü tenf'iz şubelerine tabii münkâsem olduğundan o inkisâmı idame etmek dahi yalnız umûmun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır. Zira ki o kuvvetlerin merci'yeti de umumûn avârızından değil efrâdın havassındandır. Nitekim balâda isbât olunmuştu.

Merci'iyet efrâtta oldukça memurları mesûl tutmak hususunda dahi herkesin iştirâki bi'l-bedâhe sabit olur. Haddizâtında ise ihtimâl var mıdır ki bir küllün hiçbir cüzünde mevcut olmayan bir hassâ yalnız mecmû'nda hâsıl olabilsin?

Müsavât, hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i efkâr, hürriyet-i metâbi, hürriyet-i içtimâ, hakk-ı tasarruf, harem-i büyût gibi maddeler ise kimi zâtında münferit kimi diğerinden münba'is bir takım hukuktur ki hiçbirini şahıstan tecrit ederek heyet-i siyâsiyeye atfetmek katiyen mümkün olamaz."[149]

İlk cümle ile devlet dışında bireye bir alan açmaktadır.[150] Devletten ziyade, kişinin daha hür olacağı bir âlemden hedeflenen bireyin Kemal'in düşündüğü yönde kendini geliştirebileceği ve dolayısıyla toplumun şekilleneceği "medeni" alandır. Alan ferdin kendi hayatından sorumlu olduğu, onu şekillendirdiği, hâkim olduğu ve kendisini de biçimlendirdiği "gelişme" temelli bir alandır.

Devlet yorumunda Rousseau'dan oldukça izler taşıyan Kemal, devlet-birey ilişkisinde Rousseau'da olduğu gibi esasını devlet çevresindeki vatandaşa dönüşen bireyler oluşturmaktadır. İki yazar da devletin çıkarı için halkın ya da bireylerin haklarının göz ardı edilmesini kabul etmez, devleti insan için olarak yorumlamaktadır.[151] İnsan sıradan bireyden ziyade vatanına bağlı ve iradeli

---

[149] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret*, No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.124 den naklen.

[150] 18.yüzyılın sonuna gelindiğinde Batılılaşma tüketim nesnelerini aşarak bir yaşam ve toplumsal dönüşüm fikri haline geldi. Fransız Devrimi ve devletteki etkisi olarak devlet elitleri sultanın alanını daraltmak ve kendilerini güvenceye alma fikirleriyle yeni bir sistem arayışına başladı. Kemal'in yaklaşımı da aynı doğrultuda düşünülebilir. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.35-36.

[151] Editör: Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.596.

vatandaş şeklinde düşünülmekte ve Kemal iradeli vatandaşın yaşam alanı için kendine has bir âlem tasavvur etmektedir.

Saltanat-ı hassa veya hükümet bireylerden/toplumdan biat/onay almadan yönetimde haklı değildir. Yani Kemal'in işaret ettiği nokta devletin sürdürülmesi için olan yönetim mekanizmasının öncelikle toplum ve yapıtaşı olan insanın iradesine dayalı olması gerektiğidir. Gereklilik de fertlerin hakkıdır. Öyle ki halkın ve her bir bireyin devlet üzerinde hakkı olması aynı zamanda kendi âleminde de söz sahibi olmasının somut örneğini karşılayabilir. Soyut alanda kendi âleminin padişahı olan fert, maddi alanda devletin âleminde hak sahibidir:

> "*Şunu da ilave ederiz ki bir cemiyet içinde hukuk-ı müştereke vardır fakat ferde hiç taâlluku olmaksızın yalnız içtima üzerine terettüb eder bir hakk-ı umumi aklen mevcut olamaz. Çünkü hukukun mazhârı insandır. İnsan ise tabii infirâd ve istiklâl halindedir. Umum namına o istiklâle taarrûz etmekte hiçbir ferdin kat'an hakkı olamaz.*
>
> *"Her kimse kendi âleminin padişâhıdır."*
>
> *Yalnız şurası şâyân-ı teessüftür ki lisanen buna kâil olup da fiiliyatta hod-serane ihtiyâr ettiği harekete "menâfi'-i devlet" tâbir-i mevhûmunu nakarâat-ı berâat suretinde göstermek isteyenler vicdanen kendi âleminin ve hem de bütün âlemin harâbına râzı olanlardır*."[152]

Bireyin çemberin dışında tutularak hürriyet ve hukuk inşası mümkün değildir. Namık Kemal'in yalnızca üstteki kısa yazısı dahi kul statüsünden özü ve devleti üstünde istikbali tayin etme hakkedişine sahip olan ferde geçişi ifade etmektedir. Daha sonraki makalesinde fert-toplum ilişkisindeki bir hususun altını tekrar *"Her kimse kendi âleminin padişahıdır."* temelinde çizmektedir.

1.5. Birey Değişebilir Mi? / İnsan sorumludur

Namık Kemal ferdin hak ve hürriyet temelli inşasını gerçekleştirirken beşeri olduğu gibi kabul etmemektedir. Bir toplum inşasını hedefleyen birey

---

[152] Namık Kemal, "İfade-i Meram", *İbret***,** No:20, 27 Recep 1289/ 18 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.137 den naklen.

yaklaşımında cemiyete dair eleştirileri mevcuttur. Sıklıkla değindiği ve eleştirdiği hususlardan biri toplumunun kader/tevekkül anlayışıdır. Bir mücadele göstermeden olana razı olmayı kabul etmez, değişimi savunmaktadır. Osmanlı düşüncesinde insanın fani, güçsüz olduğu ve kontrolün kaderin elinde olduğu fikri hâkimdir. [153]

Namık Kemal ise söz konusu düşünceye yenilik getirerek insanın kendi yaşamını şekillendirme ve sürdürmeye muktedir olduğunu eserlerinde ana tema olarak belirlemektedir. Türk düşüncesinde insan yorumuna getirdiği değişim yeni bir kapı aralamaktadır. Bu yüzden Kemal'in etkisinin ve izinin sebebini arayacağımız alanlardan birisi insanın değişimidir. Ona göre insan akıl ve irade sahibi bir varlık olarak kendi hayatını idame ettirmeli, şekillendirmelidir ve şekillendirme terakki, medeniyet istikametinde olmalıdır.

İslamı devletinin ve halkının ayrılmaz bir parçası olarak görerek insanlarını da aynı temelde hürriyet, adalet ve terakki için çabaya çağırmaktadır. Bireysel ve toplumsal sorumluluğu almayıp, aklını kullanmadan "meselelerin" dışında kalan şahıslar da aynı tema altında tenkit edilmektedir. İslamın kişiye aklını kullanması gerektiğini ilettiğini mütemadiyen söyleyen Kemal, eylemi gerçekleştirmeyenlerin şeriata aykırı davranmış olduklarını belirtmektedir.

> "*Evet arsâ-i âlemde cereyân eden ahvâl ve tagayyürâta ve bir de bizim gidişimize nazar-ı dikkatle bakarak bugünün uzak olmadığını maâtteessüf görüyoruz ve tevekkül ve kazaya rıza bahislerinde avâmın aldığı manâların hükm-i Kurân-ı Mübin'e muhalif olduğunu bildiğimizden, bu hatadan bir büyük dahiyenin tevellüd edeceğini dâhi hissediyoruz. Eğerçi hayır ve şer irâde-i İlahiye ile meydân-ı hudusâ geldiğinde şüphe olmazsa da, insan elindeki irâde-i cüziyesini sarf ve istimâl ile memur olduğundan, görünen bir tehlikenin def ve izâlesine sarf-ı ihtiyâr etmeyip mütevekkilen mûntazır durmak için bir emr-i şer'i bilmeyiz. Kesâlet ve dun-ı himmetin adına tevekkül ve rıza demek bütün*

[153] Kaplan**,** *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.127.

evâmir ve nevâhi-i İlâhiye'yi tâtil etmek olacağından, bundaki hata bedihîdir."[154]

Kemal için ferdin sorumluluk sahibi olduğu daha önce belirtilmiştir. Akıl sahibi olduğu için mükellefiyeti bulunan birey aynı zamanda İslam anlayışına uygun olarak da seçkindir. Kemal'in kişi konusunda tezlerini İslam anlayışıyla ortak bir çizgide götürme çabası bulunmaktadır. Hatta İslami çizgi ile görüşlerinin kabuliyetini arttıracağını düşündüğünü ifadelerinden çıkarmak mümkündür. İnsan şeref sahibi, seçilmiştir.

Onun için akıl bireyin esas hususlarındandır. İnsan seçilmiş olduğu kadar seçme yeteneğine de naildir. Bir eylemi yapmak/yapmamak kişinin kendi ihtiyarındadır. Peki, hukuk insanın ihtiyarında mıdır? Kemal'in makalelerinde münazaralar yapıp, mühim noktalarda isabetli sorular sorması makalelerinin ve düşünce sisteminin özellikleri arasındadır;

"*Ya acaba insan dahi muhtar mıdır? Değil midir? Şüphe yok ki muhtardır. Hatta biz mebdeiyyet tasavvurunu bile nefsimizde olan ihtiyâr ile hissediyoruz.*

Bana istenildiği kadar "sende fi nefsi'l-emr ihtiyâr yoktur. İhtiyâr zannettiğin ahvâl birbirini takip ederek gelmekte olan bir takım esbâbın netâyicinden ibârettir" denilsin dursun. Ben mâdemki kalemi elime aldığım zaman şu satırı yazmakta veya yazmamakta muhtar olduğumu ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn biliyorum. Ve bana yazmağı istemekte veya istememekte hâriçten hiçbir sebebin tesîr eylediğini göremiyorum. Elbette kendimi muhtar bilirim. Ve ben mâdem ki insanım ve insanın sıfat-ı kâşifesi olan akıl için târik birdir. Elbette herkes kendi ihtiyarına lisânen olmazsa vicdânen mukırrdır itikâdında bulunuyorum. Şimdi mesele avârızdan tecrîd oluna oluna şu dereceye indi ki acaba hukukun

[154] Namık Kemal, "Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet*, Sayı 20, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.127-128 den naklen.

menbaı kâinatta vücudunu aradığımız mebde-i evvelde midir? Yoksa ihtiyâr-ı beşerde midir?

Şıkk-ı sâni bir suretle teslim olunamaz. Çünkü ihtiyâr-ı beşer ya hürr-i mutlâktır, ya bir kayıt ile mukayyettir. Eğer hürr-i mutlâk ise hiçbir fert diğerinin hod-be-hod tâyin ettiği hükme ser-fürü etmek istemez. Ve buna bihakkın icbâr da olunamaz. Bir kayıt ile mukayyet ise o kayıt nedir?"[155]

Muhtar olan birey hukuku icra edecek olan hususdur. Fiilin lüzumunu karşılayabilmesi için ferdin aklına, terbiyeye ve ilme ihtiyacı vardır;

"... Ve çünkü nizâmın âhkamını icrâ edecek insan denilen alet olmakla bu alet uygun olmadıkça arzu olunan hâlin husulü mümkün olamayacağından ve insan ise ağaç gibi yon[t]ularak düzelmeyip, belki meftûr olduğu hassâ-i akıl ve idrâkin vasıta-i terbiyet ve maarif ile tevsi ve teşhizine ihtiyaç olduğundan, bir nizam yapılırken her şeyden evvel onu icra edecek alet ve vasıtaların derece-i liyakât ve kâbiliyetleri hatırdan çıkarılmamak iktîza eder."[156]

Kemal'in ifadesinden fiiliyatta bulunacak ferdin gerekli aşamaya aklını kullanarak maarif yoluyla ulaşacağı yorumu kıymetli bir noktadır. Kişinin terakkisini maarif vasıtasıyla sağlayabileceği düşüncesi, onun fert kavramına yaklaşımının ana esaslarından birini teşkil etmektedir. Ulaştığımız aşamada fert ve maarif bağlantısını tespit etmiş bulunmaktayız.

Şahsın hürriyet ve akıl temelinde mükellefiyet taşıdığı önceki safhada söze getirilmiştir. Düşüncenin ilerleyişinde ise mükellefiyetinin eğitim yoluyla şekillendirileceği anlaşılmaktadır. Birey seçilmiştir, kâinatın temelinde önem arz etmektedir fakat seçkinliğine eşdeğer olmalıdır. Rousseau'da eğitimin geleneğin kalıplaşmış algısı yerine bireyin tekilliğinin esas alınması[157] Namık Kemal'de de mevcuttur.

---

[155] Namık Kemal, "Hukuk", *İbret***,** No:5, 13 Rebiulahır 1289/19 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.53 den naklen.
[156] Namık Kemal, "Vilayet Nizamnamesi", *Hürriyet***,** Sayı 42, 29 Zilhicce 1285/ 12 Nisan 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.322 den naklen.
[157] Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s.145.

Namık Kemal yerleşmiş algıyı bireyi aktif/yeni döneme göre yetiştirerek kırmayı hedeflemektedir. Çünkü ona göre -Rousseau izi olarak görülebilir- insan değişebilir, dönüşebilir, yararlı hale gelebilir.[158] Nitekim eserleri göz önünde bulundurulduğunda işlediği karakterler üzerinden söz konusu değişme yeteneği izlenilebilir. Onun eserlerindeki tipler akla aykırı durumlara, ihtiraslarına karşı durabilir, kendilerini iyi yönde dönüştürebilirler.[159]

Formül olarak ise akıl ve maarif işaret edilmekir. Kendini, toplumu biçimlendirme, çift alanda terakki gösterme irade sahibi fert gerektirmektedir. Arzu edilen toplum ve devlete ulaşmak bilinçli bireye bağlıdır. Öyle ise Kemal için eğitim bir anahtar görevi ifa eder, sonucuna ulaşılabilir. Talim için edebi yayınlar, gazete, okullar ve tabii ki tiyatro işaret edilen sahalardır. Nitekim Kemal; "*Bir millet umumen ahlâk kitabı yazsa bir âdemi pek kolay terbiye edemez. Bir edib birkaç güzel tiyatro tertip etse bir milletin umûumunu terbiye edebilir*."[160] şeklinde ifade etmektedir.

Aile, okul, toplumsal olarak geniş bir pencereden eleştirilerini iletmektedir. Aşağıda yer alacak olan uzun bir alıntımız Kemal'in daha kapsamlı bir perspektiften eğitim ve toplumundan hoşnutsuz olduğu ahval ile beklediği değişimin istikametini göstermesi bakımından mühimdir;

> [161] "*2.Memlekette fesâd-ı ahlâkın en büyük bir menbâı da velilerin terbiye-i etfâl hususundaki revişlerdir. […] Biçare masumları ya döğe döğe ulüvv-i nefslerinin bütün bütün kesriyle daha valide kucağında iken her hakareti çekmeğe alıştırıyorlar, ya şımarta şımarta bi-eyyi hâl feleğin sillesinden kurtulamayacak derecelerde bed-huy ediyorlar.[…]*
>
> *4.Memlekette sıbyan ve rüşdiye tahsilleri çocukları nihayet on beş- on altı yaşına kadar işgâl edebildiklerinden evlâd-ı vatan hevesât-ı nefsâniyenin en şiddetli zamanlarında sokaklara dökülüyor. […]*

---

[158] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.33.
[159] Kaplan**,** *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.127.
[160] Namık Kemal, "Tiyatro", *İbret***,** No:127, 2 Safer 1290/ 19 Mart 1289. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.497 den naklen.
[161] Alıntıda yalnızca Kemal'in makalesinde sekiz madde şeklinde sıraladığı konumuzla ilişkili olan kısımlarına yer verildi.

5.Seyir yerleri yalnız gençlerin değil bütün milletin ahlâkını bozuyor. […] Bizce bu hâllere alışıldığı için belki hükümsüz görünür. Fakat ahlâk bozukluğu musallât olduğu cemiyetin dâîma en ziyade istinâd ettiği esaslara halel veregelmiştir.[…]

8.Ahlâk-ı umumiyeyi balâda ta'dâd ettiğimiz esbâbın hepsinden ziyade iz'âf eden bir hâl de memuriyet-perestliktir. Bir insan bi-eyyi hâl devlet sırtından geçinmeği kurarasa tabii kendini geçindirebilecek başka bir şey tâhsil etmez. […] Herkesin bu meslek-i sâkimi terk etmesi bâb-ı devlet[in] aceze beslemek için yapılmış bir imâret olmadığını umûma bilfiil ifhâm ile hâsıl olur."[162]

Namık Kemal eğitim konusunda aileye ayrı bir önem vermektedir. Ona göre aileler ferdin inşa edildiği ilk etabı oluşturmaktadır. İrade sahibi olarak tasavvur edilen insanın aileye karşı da hürriyetinin altını çizmesi dikkate değerdir. Bir kez daha yeni bir yaklaşımı görmekteyiz. Aileye önem veren fakat insanın bireyselliğinin, hürriyetinin özel olarak değerlendirmesi Türk düşüncesinde fert kavramı bağlamında kıymetlidir.

Ancak Kemal'i bireycilik[163] görüşü başlığına dâhil etmek mümkün değildir. Çünkü Kemal ferdi önemsemekle birlikte toplumdan ayrı olarak tasavvur etmemektedir. Onun bireyi cemiyetiyle beraber yaşamakta ve anlamlandırılmaktadır. Kemal'in aile konusundaki görüşleri Rousseau ile bağlantılıdır. Rousseau bir insanın nasıl yetiştirilmesini anlattığı *Emile* adlı eserinde doğa veya toplumsal yapılarla savaşıldığında insan ve yurttaşın aynı anda yetiştirilemeyeceğini seçim yapılması gerektiğini söylemektedir.[164]

Namık Kemal de söz konusu tercihte bulunmamak için insanını bir yurttaş olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Rousseau ile insan konusunda ayrıma

---

[162] Namık Kemal, "Bizde ahlakın hali", *İbret***,** No:124, 27 Muharrem 1290/ 14 Mart 1289. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.488-491 den naklen.

[163] Fertçilik: İnsanın toplumundan bağımsız olarak önemli ve değerli görür. Görüşe göre birey toplumun sonucu değil ilk gerçeğidir. İnsana atfedilen bu değer beraberinde topluma karşı insana özgürlük verme fikrini getirir. Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.109.

[164] Jean Jacques Rousseau**,** *Emile*, Çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019, s.8.

tercihiyle varmaktadır. Namık Kemal'e göre fert ailesinde başlayarak aldığı eğitim ve terbiye yoluyla bir devletin ana maddesi olan bilinçli yurttaş olmalıdır. Çünkü ona göre fert irade, bilgi sahibi olduğunda devletine bağlılığı kendiliğinden gelişecektir.

Yine önemli bir husus da bireyin ailesi gerekli olan eğitim ve bilinci vermediğinde, kişinin kendisinin eğitiminden sorumlu olmasıdır. Önceden toplumun uhrevi eğitimi olarak anlaşılan yetiştirme görevi ilerleme düşüncesiyle bireyin kendini yetiştirmesi haline gelmektedir. [165] Arzu ettiği ilerleme için "Kendini yetiştirme" sorumluluğu Kemal'in aktif/iradeli/hür insanında da temel yükümlülüklerden biridir.

Aile/toplum içinde gerekli talimden yoksun olan kişi bireysel olarak kendisini hür ve bilgili konuma getirmelidir. Toplum inşasının temel unsuru olan insan da kendisini inşa etmelidir. Öngörü ve sorumluluğa sahip olmalıdır. Çünkü; *"Reşîd olduktan sonra dahi sabâvetindeki hâli gibi hükümsüz şeylerle eğlenenler büyümüş âdem değil, irileşmiş çocuk hükmünde sayılır*."[166]

Eğitimin kurumlar yoluyla nitelikli şekilde karşılanmaması eleştirdiği hususlardan biridir. Talimin Namık Kemal'in beklentilerini karşılamaması, çocuk ve gençlerin uygunsuz bulduğu davranışlar içerisinde olması hükümet tarafından önlenmelidir. Öyle ise Kemal'in eğitim ve çocuk/birey yetiştiriminden devlet/iktidar/sarayı sorumlu görmektedir. Ferdin biçimlendirilmesi birey-cemiyet ilişkisinde bir kez daha kendini göstermektedir.

Kemal'e göre "*İnsanı peder hâsıl eder, kabîle doğurur, valide besler. Fakat cümleyi halk eden Feyyâz-ı Kerim'dir ki zâtına ibâdet, sun'una mârifet, dinine hizmet, ibâdına şefkât irâde ediyor*."[167] İfadelerinden onun için fert ve cemiyetin karşılıklı bir yükümlülüğü olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

---

[165] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.175.
[166] Namık Kemal, "Tiyatro", *İbret***,** No:127, 2 Safer 1290/ 19 Mart 1289. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.497 den naklen.
[167] Namık Kemal, "Aile", *İbret*, No:56, 18 Ramazan 1289/ 7 Teşrin-i sani 1288, s.1-2. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.277 den naklen.

1.6. Bir Biçimlendirici Olarak İnsan

Kalvinist düşünce insanın eylemsel olarak çalışmasını bir zorunluluk olarak görmektedir. Düşünceye göre önceden yalnızca tercihsel bir eylem olan çalışma artık insanın var olması için bir zorunluluktur. İnsan Tanrı'nın kendisine verdiği nimetleri keşfetmek ve dünyayı cennet haline getirmek için çalışmalıdır. [168] Söz konusu fikir insanları dünyada yeryüzü cennetleri kurmaya yönlendirmekte ve çalışma vasıtasıyla zenginlik edinme amaç halini almıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki yerleşmiş kader/rıza inancı ise ancak Tanzimat döneminin ardından yerini yaşama müdahale etme ve bugün/yarını şekillendirmeye bırakmaktadır. Söz konusu şekillendirme dönemin müspet görülen gelişmelerine erişimi hedeflenmektedir. Devlet elitleri ve aydınları arasında sa'y kavramı ile insan emeği vasıtasıyla amaçlara ulaşma düşüncesi kendisini göstermektedir.[169]

İnsan bugünü/yarını şekillendirebilir ancak emek (sa'y) sarf etmesi gerekmektedir. Şimdi metin inşamızda Kemal'in sa'y kavramına olan yaklaşımına değinmek isabetli olacaktır. Ona göre insan üretim içerisinde olmalıdır. Kendisi ve toplumu için fayda gözeterek çalışmalıdır. Sa'y kavramı ile ilişkisi Avrupa'da yaşanan ekonomik gelişmelerin ve Kemal'in Paris ile Londra gezilerinin bir yansıması olarak görülebilir.

Namık Kemal'de kişinin üretim içinde olması, aktifliği say' ile karşılanmaktadır. Arzu ettiği bilinçli fert ve topluma ulaşma safhalarından birisi de medeniyete geçiş adımlarından biri olarak gördüğü sa'ydır. Ona göre Avrupa/medeni ülkeler gelişimlerini üretime borçludur. Üretim ve medeniyet bağlantılıdır. Üretim medeniyetin önkoşulu, medeniyet üretimin nihai sonucudur;

> "*Âsâyiş-i hakikînin kesreti dâima meşakk-ı sa'yın kesretiyle mütenâsib olagelmiştir. Medeniyetin her sıkıntısı bir rahat tevlîd eder, vahşetin her rahatı bin eziyeti mûcib olur. İnsanın hâvâyîci yalnız arzın kuvve-i*

---

[168] Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.137-138.
[169] Sabri F. Ülgener, *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Mayaş Yay., Ankara, 1983, s.52.

nâbitesine sığışmak ihtimâli yoktur. Onu olsa olsa medeniyetin hâzâin-i iddihârı isti'âb edebilir. Hülâsa medeniyetsiz yaşamak ecelsiz ölmek kâbilindendir."[170]

Kemal'in son cümlesindeki ifadesine bakarak medeniyetin onun için ne anlama karşılık geldiğini görmek mümkündür. Sa'yın zahmeti medeniyet içindir -ki ona göre "*âdem her meşakkati çeker fakat her sâadete nail olmağa da hakkı vardır.*"[171]- ve medeniyet rahatlık getirmiştir. Öyle ki Avrupalı devletler ürettikleri için gelişmişler, hür oldukları ve geliştikleri için medeni olmuşlardır. Hedef noktasının evveli sa'y ile başlamaktadır, tüm gelişim ona bağlıdır; "*Ayetle, hikmetle, icmâ' ile, rivâyetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir ki insan için her ne hâsıl olursa sa'y ile olur. İnsan her neye vâsıl olursa sa'y ile olur."*[172] Üreten insan Kemal için mühim bir değer görmektedir;

> *"Her kim insân-i tâbii insânu'l-hayr ne olduğunu bilmek isterse işinin başında bir rencber görsün. Baksın ki yavrularını beslemek için ordu içinden hayvan kapan arslanların ikdâmı iâşe-i 'iyâl için bir çiftçinin soğuklar, sıcaklar, karlar, yağmurlar, taşlar, topraklar, kurdlar, kuşlar, yılanlar, akrebler arasından çıkardığı semerâtın tâhsilinde ibrâz ettiği gayret u sebâta nisbetle bir şey midir?*
>
> *Bir köy çiftçilerinin bir şehir halkına mâişetçe ettiği hizmeti bir devlet ibrâz edemez. Bir mâmur çiftliğin havayı mazhâr ile hıfz-ı sıhhâtçe hâsıl ettiği fâideyi birkaç eczâhane hâsıl eyleyemez."*[173]

Namık Kemal'in insanın üretimini desteklemesi, teşvik etmesi aynı zamanda onun bireyle ve toplumuyla ilgili bir gelecek planı olduğunu da göstermektedir. Medeniyete ve terakkiye ulaşmak için bireylerini, cemiyetini dönüşüme davet etmektedir. Gidişatın her dem aynı kalmayacağı düşüncesi onu, toplumu ikna

---

[170] Namık Kemal, "Medeniyet**"**, *İbret*, No:84, 2 Zilkade 1289/ 20 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.360 dan naklen.
[171] Namık Kemal, "Tanzifat ve Tezyinat", *İbret***,** No:50, 10 Ramazan 1289/ 30 Teşrin-i evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.247 den naklen.
[172] Namık Kemal, "İbret", *İbret*, No:3, 7 Rebiulahır 1289/5 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.49 dan naklen.
[173] Namık Kemal, "Ziraatimiz", *İbret*, No:61, 25 Ramazan 1289/ 14 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.299 dan naklen.

nazarında artan bir çabaya itmektedir "*Mesela hiçbir fert üç-beş sene bir hâlde bir heveste kalamadığı gibi medeniyet dâhi on on beş yıl bir reviîde, bir meyilde duramıyor.*"[174]

Koselleck'in ifade ettiği Bildung kavramı, Kemal'in inşa amacı söz konusuyken düşünüldüğünde fertten neden ısrarla aktiflik beklediği de anlaşılmaktadır. 19.asırda etkili olan, insanı eyleme zorlayan inşa düşüncesi[175] Namık Kemal'de de görülmektedir. Geleceğin temini Kemal için ferdin inşasına bağlıdır. Gelecek-birey ilişkisinde geçmişe hürmet, bugüne eylem, yarına bekayı yerleştirmektedir.

Doğaya yönelik yeni keşiflerin ortaya çıkması, insanların doğa üzerindeki tahakkümünün artması insanın kendi varlığına olan inancını pekiştirmektedir. Ve akılla birleştirilen müdahaleler ile giderek artan güç gelecek manasını yeniden yapılandırmaktadır. Geçmiş ve gelecek farklı zaman dönemleri haline gelmiştir. Geçmiş ancak bugünün şekillenmesi için tarih adı altında bir rehber niteliğine bürünürken gelecek sonsuz, ucu açık bir *ilerleme* eylemi haline gelmektedir. Geçmişin -tarihin- tüm teknik gelişmeleri geleceğin -ilerleme- kurulmasının anıları olarak vurgulanmaktadır.[176]

Değişen zaman yorumlaması tüm dünya düşününü etkilemektedir. Klasik Osmanlı zaman algısında geçmiş, tarih olarak mevcutken gelecek ancak ahiret hayatı için bir anlam ifade etmektedir. Kemal, değişen yoruma uyum sağlayarak zamanı ilerleme çizgisinde değerlendirmektedir. Tarihi öğretici, ders alınacak alan, geleceği bireyin şekillendirebileceği -ve şekillendirmesi gereken- gaye olarak yorumlamaktadır. Onun zaman anlayışı ve gelecekten beklentisi kişileri aktifliğe yönlendirmedeki ısrarını açıklamaktadır. Kişi bugün aktif olmalıdır çünkü bugünü sa'y, eylem, maarif ile geçirmediği sürece yarına sahip olamayacaktır;

---

[174] Namık Kemal, "Meyelan-ı alem", İbret**,** No:17, 30 Rebiulahır 1289/24 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.114 den naklen.
[175] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.124.
[176] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.173.

"*Lâyıkıyla düşünülsün, insanın hayatı yalnız istikbâlden ibaret değil midir? Mâzi nedir? Bir mevt-î ebedi. Hâl nedir? Bir nefes-i vâpesin.*

Gerek ferd için gerek cemiyet için mâzi mesud imiş, şanlı imiş bugüne ne faydası görülür? Hâl rahat imiş, emin imiş yarına ne lütfu kalır?

Ya sevâbıkımızın hakikaten en büyük milletlere sermâye-i iftihâr olabilecek derecelerde âli olan âzâmet ve ikbâlini mi unutalım? Ya zamanımızın bütün âlem-i insâniyetini esir-i iştigâl eden ilcaâtını mı düşünmeyelim?

Hayır! Yalnız şurasını da unutmayalım ki insan ecdâdının, kemâl ve ulviyetiyle iftihâr eder. Lâkin evlâdını ecdâdına fâik etmeğe çalışmazsa ahlâf nazarında eslâfının mahsûl-i ömrü olduğuna liyakatsizliğini göstermiş olur. Şunu da düşünelim ki âdem gününün hoş geçmesini arzu etmekte mâzurdur. Fakat himmetini o maksada hasrederse neticesinde yine o maksattan mâhrum kalır. Zira dünyada bir mesud gün yoktur ki saâdeti dünden hazırlanmış olmasın?

Bu bedâhetler meydanda iken insana göre istikbâlinin emniyetini istemekten büyük bir hak ve saâdetini aramaktan büyük bir vazîfe var mıdır?"[177]

Kemal'e göre insan irade sahibidir ve hayatında kendi iradesinin hükmünü sürdürmektedir. Eserlerinde dahi özellikle irade sahibi birey ile yönelimlerine yenilen insanları işlemektedir. Yazınında müspet gördüğü kişiler doğuştan değil, iradelerini kullanarak iyi olmuşlardır. Fikir fert konusunda getirdiği yeni düşüncenin en önemli niteliğidir.[178] Her şeyin Tanrı'dan iyi şekilde geldiği ancak insanın bozduğu düşüncesinin[179] aksine Kemal insanın eliyle her şeyi iradesini kullanarak iyi yönde biçimlendirebileceğini ifade etmektedir.

---

[177] Namık Kemal, "İstikbal", *İbret***,** No:1, 7 Rebiulahır 1289/1 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.39 dan naklen.
[178] Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.226.
[179] Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s.155.

2.BÖLÜM: CEMİYET

Cemiyet Türk Dil Kurumu tarafından toplum olarak tanımlanmaktadır.[180] Arapça cem'den türeyen kelime 19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ve Arapça konuşulan bölgelerde ilmî, edebî, hayrî ve siyasî amaçlarla kurulan örgütlenmeleri karşılamak amacıyla kullanılmıştır.[181]

Cemaat ise ortak duygu ve çıkarlara sahip olan, belli bir alanla sınırlanan insan grubunu ifade etmektedir. Bir grubun cemaat olarak tanımlanabilmesi ise gruptaki kişilerin kendilerini ve gruplarını cemaat olarak görmesi, ortak bir bilinci/duyguyu paylaşmalarıdır.[182]

Kemal'in düşüncesinde cemiyet kayda değer bir karşılık bulmaktadır. Kemal cemiyet ifadesini toplum anlamında kullanmaktadır. Kimi noktalarda halkı kimi noktalarda ise ütopik bir topluluğu anlatırken cemiyet sözcüğüne yer vermektedir. Onun kavramı çoğunlukla soyut manada kullandığını belirtmek gerekmektedir. Kemal üslup açısından tartışmalarını, meselelerini soyut kavramlar üzerinden sürdüren bir aydındır. Söz konusu cemiyet olduğunda da ekseriyetle yaklaşımı soyuttur.

Namık Kemal cemiyeti siyasi bir topluluk anlamında genelde kullanmamaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili yazılarında kavrama dair tespitleri mevcut değildir. Tespitleri çoğunlukla ütopik vaziyet ve toplum dahilinde cemiyete isnat ettiği görevler noktasındadır. Ona göre cemiyet sorumlu bir cemaattir.

Kendisinin -cemiyet- varlığı, devamı ve korunması için yine bizatihi kendisi gerekmektedir. Kemal'in cemiyeti siyasi, dini, edebi bir anlamdan ziyade milli ve içtimai bir anlam ifade etmektedir. [183] Cemiyet bir devletin bekası için gerekli fiilleri gerçekleştirecek olan kültür, dil, din birliğine sahip olan yapıdır.

---

[180] Erişim:26.05.2020, https://sozluk.gov.tr/

[181] M. Şükrü Hanioğlu, "Cemiyet", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.7, s.329.

[182] Madde yazarı ismine ulaşılamadı, "Cemaat", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü,* Edi.William Outhwaite, Çev.Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.117.

[183] Kemal'in anladığı manadaki cemiyet/cemaat ulus devletin nüvelerini taşımaktadır. Nitekim Anderson ulus ve topluluğun bir *cemaat* olarak hayal edildiğini ve yoldaşlık olarak algılandığını söylemektedir. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler,* Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s.22.

2.1. Cemiyet ve Fert Bağlamı

Namık Kemal için cemiyet kavramı fert ile ilişkilidir. Manayı analiz edebilmek için öncelikle bireyin Kemal için anlamını incelemek gerekmektedir.[184] Birey milletten önce bir cemiyetin parçasıdır. Nitekim cemiyet fert tarafından oluşturulur. Ferdin varlığı ve hürriyet meselesi üzerinde çokça duran Kemal için cemiyet bireyde başlar ve cemiyetin altını bireyde olduğu kadar kalın çizmemektedir. Ancak ferdin cemiyetin önkoşulu olduğu kadar cemiyet de insanın var olma şeklini belirleyen ana etkendir.[185]

Kemal için toplum öncelikle bireyle ilişkilidir. Bireyin anlamlandırılması cemiyet ile mümkündür. Kemal'e göre insan hür olarak doğmaktadır ve yaşamını da hür ve cemiyet dâhilinde sürdürmektedir.[186] Hürriyet sahibi kişi, hürriyetinin devamının sağlanması için cemiyete muhtaçtır. Çünkü kişilerin bir diğer kişinin hürriyet alanına kadar olan hürlüğünü cemiyet kontrol edebilir ve koruyabilir. Ona göre insan cemiyet içerisinde, cemiyetle ve cemiyet de fert ile beraber yaşamaktadır. *"Şimdi bir kerre târife bakalım. Evvela bir cemiyet gerek bir diğer cemiyete ve gerek efrâdına nispet olunsun hiçbir vakit kendini terkip eden âzâdan ayrı bir mevcut hükmünü bulamaz."*[187]

Fert ve cemiyeti birbirine bağlayan hem bir arada var olmaları hem de varlıklarının birbirlerine dayanmasıdır. Birey tek bir bütün olarak özgürdür, haklara sahiptir. Cemiyet de bir yapı olarak özgürdür, haklara sahiptir. Ancak bireyin özgürlüğü ve hakları, fert toplum içerisinde yaşadığı için cemiyetin varlığına bağlıdır. Kemal'e göre cemiyet kişinin hürriyetinin temini ve sınırlandırılması için yetkili alandır. *"Çünkü cemiyet-i beşeriye içinde hukûk-ı mevzuâdan olan her*

---

[184] Önceki kısımda fert temasını detaylıca ele aldığımız için burada aktarımlarımız cemiyet için ferdin taşıdığı anlam üzerine olacaktır.

[185] Öyle ki Kemal için ana temalardan biri olan hürriyet ferde, fert cemiyete, cemiyet ise devlete bağlıdır. Cemiyet içinde ve onunla beraber olan hürriyet vardır. Cemiyet, millet, devlet birleşerek vatanı korur. Devlet, cemiyetin düzenlenmiş, kontrollü halidir. Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.414-415.

[186] Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.417.

[187] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye**",** *İbret*, No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.123 den naklen.

nizâm ferdin gayra veya umûma karşı hürriyetini cemiyetin ilcaâtıyla tekâyyüd eylemek için yapılır."[188]

Kemal'in bireyi toplumla bir aradadır. Onun yeni bir dünya için yeni bir insan yaratma girişimi öncelikle fert ile başlamaktadır. Aktif, bilinçli fert üzerinden cemiyete uzanmaktadır. Onun inşa ettiği birey ve cemiyet iç içe geçen, birbirini tamamlayan kavramlardır. Toplum inşa amacı kavramlara olan yaklaşımını şekillendirmektedir. Cemiyetten gayesi olan yeni bir âlem yaratmaya uygun hale gelecek bir değişim beklemektedir. Kemal'e göre birey ve cemiyet iç içedir çünkü insan cemiyet halinde yaşamaktadır. [189]

Aydınlanmacı yaklaşımın getirdiği bireyin akıl ile yaşamını biçimlendirmesi düşüncesinin yanında romantik yaklaşımın sunduğu toplumsal yararlılık[190] Kemal için birleşerek irade sahibi bireyin bilinçli cemiyeti şekline bürünmektedir. Kemal'e göre insan cemiyetiyle beraber yaşar ancak cemiyeti olumsuzluğa yöneldiğinde kendi yönünü tayin edebilir: *"Eflâtun şahıs ile cemiyet ahlâkı birbirinden ayrı olamayacağını iddia etmiş ve birçok filozoflar da bu görüşü savunmuşlarsa da hakikât önünde uygulanması gereken, dâima bunun aksi olmuştur."*[191]

Fert ve cemiyetin ahlak noktasında ayrı olabileceği düşüncesi şüphesiz Kemal'in romantik birey düşüncesiyle ilgilidir. Fikrin getirisi olarak ayrılıklar olabileceğine imkân tanımasına rağmen Kemal için cemiyet de fert kadar irade sahibi olduğu/olması gerektiği için aynı noktada buluşacaklardır.

2.2. Cemiyetin Mükellefiyeti

Birçok konuda olduğu gibi cemiyet teması bağlamında da Kemal için kapsam hürriyeti içermektedir. Kemal'in insanı kavrama yaklaşımında temel dayanak noktası ferdin hürriyetidir. Bireysel hürriyet insanın yaşaması/bugününü ve yarınını

---

[188] Namık Kemal, "Müellifler neden meyus olacak?", *İbret***,** No:103, 29 Zilkade 1289/ 16 Kanun-ı sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.422 den naklen.
[189] Tanpınar, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*, s.417.
[190] Kemal, Romantizmin duyguları harekete geçiren, insanı eyleme yönlendiren tarafını esas alır. Coşkulu söylemle toplumu yönlendirebilirdi. Bu imkan onu Romantizme daha yakın kıldı. Aydın, "Namık Kemal'in Sanat / Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, s.156.
[191] Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi,* Çev. Ulviye Ilgar- İhsan Ilgar, Yelken Matbaası, İstanbul, 1972, s.297.

şekillendirmesi/kaderine sahip olması/ kendi âleminin sultanı olması için gereklidir. Kişinin hürriyetinin cemiyetle en önemli ilişkisi ise Kemal'in fert hürriyetinin sağlanması ve korunması için cemiyete görev yüklemesidir.

Kemal'e göre insanın haklarının güvencesi cemiyetin iradesi ile sağlanmaktadır. Bir cemiyet kendisi ve üyelerinin varlığından, eylemlerinden sorumludur. Toplum fertlerden oluşan, karşılıklı görevlerin yer aldığı dayanışmaya dayanan yapıdır. Kemal, cemiyet ve ferdi birbirlerine karşı sorumlu tutmaktadır. Mükellefiyet varlığın sürdürülebilmesi için dayanışmayı ortaya çıkarmaktadır. Onun hukuk-ı şahsiye olarak adlandırdığı yapı bireysel hak ve özgürlükleri içerir ve cemiyetin esas unsurunu oluşturur:

> *"Vâkıa hürriyetin ifrâtı bir takım taâdiyatı mucib olduktan başka bir de şiddetli zulmü intâç edeceğinden hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir. Fakat hukûk-ı şahsiye ile mahdûd bir suret-i mûtedilesi mevcûd olmadıkça, hele bu asırda, bir cemiyet kolaylıkla insan cemiyeti bile sayılamaz."*[192]

Kemal'in ifadesine göre hürriyetin sınırlanmaması zulmü getirdiğinden kişi hakları ile hürriyete bir sınırlama getirilmelidir. Onun cemiyeti sorumlu tuttuğu nokta: fert hürriyetinin bir başkasına zarar vermesini önleme eylemini gerçekleştirmektir:

> *"Mâlum olduğu üzre efrâd-ı beşer şu âlem dediğimiz tâ'ayyüşgâh-ı umumiye sıfat-ı hürriyeti hâmil geldiğinden dâima her türlü âmâl ve hevesâtın icrâsına mâil bulunur. Fakat bir ferd bu meyelân-ı tâbiisini tamamıyla fiile getirdiği halde diğer efrâdın hürriyet-i mevhûbelerinden istifadelerine mâni olmak zaruri bulunmakla ve bununla beraber ale'l-umûm tabiât-ı mahlukât dâhi münâsib ve hele insan havass-ı fıtriyesinin cümlesinden ziyade bu seciye-i tekallübü ale'd-devâm fiil ve harekette bulundurmağa tâlip olmakla her ferdi hürriyet-i gayr ile mâhdudiyeti bi'l-bedâhe sâbit olan hakk-ı hürriyetinin haricine çıkarmamak için cemiyet*

[192] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 58, 23 Rebiyülahir 1286/ 2 Ağustos 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.60 dan naklen.

içinde bir kuvve-i gâlibenin vücudu selâmet-i beşerin levâzım-ı zaruriyesinden addolunmuştur.

Dünyada ise temyiz hassasının akla inhisârı cihetiyle tasdikât-ı akliyenin nefsü'l-emre mutabakâtını tâyin edecek akıldan başka bir mümeyyiz bulunamadığı gibi kudret ve galebe dahi insana mahsus bulunduğundan iktizâ eden kuvve-i gâlibeyi haricden tedarik muhâl ve binâenaleyh yine insan içinde aramakta zaruret derkar olarak cemiyet-i beşerde ise umumun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedâheten sâbit olduğundan dünyada efrâdın hukuk-ı tâbiiye ve ona hâdim olmak için tâyin olunan hukuk-ı mevzu'âsını muhafaza etmek um'umun kuvvetine mevdû' görülmüştür.[193]

Cemiyet adaleti korur ancak koruma işlemi bireyin iradesini yok saymayı öngörmez. Kemal'in düşüncesinde ki mevzu bahis tutum ferdin hürriyeti konusunda bağlılığını gösteren önemli bir husustur. Kemal'in ifadeleri cemiyetin hürriyet hususundaki mükellefiyetini açıkça işaret etmektedir. Ona göre cemiyette halk ferdin hakkını yaratmaz fert zaten hak sahibidir. Halk adaleti koruma vazifesini de yerine getirmez, yalnızca bir araç konumundadır:

"Demek ki cemiyet içinde adâleti yalnız ekseriyetin kuvveti muhâfaza eder. Bununla zan olunmasın ki ekseriyet her neye mâil olursa veyahut her nede fâide görürse adâlet ondadır. Alemde gelmiş gelecek ne kadar mâhluk var ise bir yere toplanarak en âciz bir Habeş çocuğunun rızâsını istihsâl etmeksizin başından bir kıl koparmağa teşebbüs etseler hareketleri aynıyla bir ademin başından bir kıl koparıldığı için bütün mahlukâtı ifnâya kalkışması gibi zulm-ı sarih olur. Ve bu iki fiilin arasında olan fark fâillerinin kesret ve kılletinde değil, yalnız zulmün hıffet ve şiddetinde kalır. Umûm veya ekseriyet, hakkı icâda değil fakat muhafazaya vâsıta olduğu bir

[193] Namık Kemal, "Efkar-ı Umumiye", *İbret***,** No:40, 26 Şaban 1289/ 16 Teşrin-i evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* s.199-200 den naklen.

kerre tebeyyün ettikten sonra şurasını bilmek lazım gelir ki hiçbir cemiyette umûm bizzât hıfz-ı adâlet vazifesini ifâya muktedir değildir."[194]

Cemiyetin mükellefiyeti, vasıtası olduğu hürriyet için kanun muhafazası eyleminde bilinçli bir rol oynamaktır. Kemal'in cemiyetten beklentisi -fertte olduğu gibi- aktif ve irade sahibi bir yapıdır. Kemal adaleti koruma ve sağlama görevinin ifasını devlete isnat etmektedir. Adalet noktasında cemiyetin konumu ise hem bireysel hürriyet hem de kendi varlığının devamı için iş ortaklığı yapma, sorumluluk almadır. Sorumluluğu cemiyetin sürdürülebilmesi için kurallar bütününü tespit etmektir. Söz konusu tespitler bireysel hakları ihlal etmemelidir. Kemal'in cemiyet ve fert ilişkisinde bireyin haklarını gözettiğini belirtmek gerekir:

"Netice verelim. İnsan umulmaz derecede âciz ve binâenaleyh me'mulden ziyâde merhamete muhtâçtır. Allahu â'lem bu hitmete mebni olmak gerekir ki şariât-ı bakiyede emr-i ihsân fermân-ı adle teşrik olunmuştur. Ebnâ-yı beşerin tabiatında olan bu acz cihetiyle en zelil bir adem en hasis bir heves için bir büyük cinayeti irtikâb eder. Bir koca cemiyetin asayişini muhâtarada bırakır. Fiili yanına kalır ise tâb'ında seyyiâta bir meleke hâsıl olur. Fâilinin yanına kalan seyyiâta ise tâbiatıyla taklid edenler de bulunur, bu hâl ile cemiyetin bekâsına da imkân olmaz. Bâki olsa da lüzumu kalmaz. İşte bu sebepdendir ki her cemiyette tertib-i cezaya lüzum-ı kât'i görünmüş ve buna olan hak cemiyetin kendini muhafazâya hakkından inbi'âs ettirilmiştir. Fakat şurası izâha lüzum görülür ki cemiyetin bu suretle olan hakkı yalnız cezanın tertibinedir, yoksa bir cezanın bizâtihi hak olması için bir kâide-i mücerredeye istinâdına tevakkuf eder. Çünkü bir şey yalnız cemiyete lazım olmakla hadd-i zâtında mutâbık-ı hak olmak iktizâ etmez."[195]

Cemiyetin kendi bekası için kendini koruma hakkı müspettir. Değindiği diğer bir husus da kanun ile cemiyet ve bireyin korunması gerçekleştirilirken cezanın konumudur: *"Yine bu iki davayı te'kid eden halattandır ki bir memlekette cezâ ne*

---

[194] Namık Kemal, "*Bazı mülahazat: Devlet ve millet*", *İbret*, No:27, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.147 den naklen.

[195] Namık Kemal, "Ceza I", *İbret*, No:82, 29 Şevval 1289/ 18 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.349-350 den naklen.

kadar hafif olursa o kadar az cinayet zuhur ettiği bin burhân-ı tecrübe ile sabit olmuştur. Demek ki en hafif cezâ ashâb-ı haysiyete mucib-i intibâh ve edâniye ders-i te'dib olarak muhafazâ-i cemiyete pekâla kâfil oluyor."[196] Ona göre cezanın hafif olması gerekli korunmayı sağlayabilmektedir. Düşüncede Kemal'in insanın ruhuna ve iyi olabilme özelliğine güveninin etkisi görülmektedir. Romantik yaklaşıma sahip olarak Kemal'e göre insan iyidir ve iyi olabilme özelliğine sahiptir.

Kemal cemiyetin kendisini koruma hakkı olduğunu açıkça belirtmektedir. Netlik cemiyetin bekası için ferdin hakkının feda edilmesi hususunda da kendisini göstermektedir. Defaatle cemiyetin korunması gerektiğini ancak söz edilen gaye için bireyin hürriyetinin ihlal edilmemesini beyan etmektedir. Kemal'in sıkça aynı konuya atıf yapmasının sebebi onun için hür yeni bir birey inşa etmenin en temel mesele olmasıdır. Nitekim umum faydası için ferdin hakkının geri plana atılmasını tercih edenleri de eleştirmektedir:

> *"Her dâvayı bir hakîkate ircâ' etmek isteyen hükemâ bu yolda bir takım mütalaâta mebnidir ki mücâzâta külli ve umumi bir kâideyi esâs etmek istemişlerdir. Tâbiiye takımı cemiyetin sair muâmelâtında olduğu gibi ceza hususunda dâhi menfaât-i ammeyi asıl ittihâz ederler. Evvelâ bedihîdir ki dünyada bir âdemin hakkı ne ise umum âdemlerin de hakkı ondan ibarettir. Zeyd Amr'a "seni idam edeceğim çünkü menfaatim onu iktizâ ediyor" demekte haklı olamayacağı [gibi] cemaât de Bekir'e kendi fâidesinden bâhs [ile] tahmil-i mazarrat etmekte haksızdır. Menfaât-i 'ammeyi aslu'l-hukuk ittihâz edenlerin biri aç kalmış bir yamyam cemiyeti veyahut hükümetten tesettüre mecbur olmuş bir bedevi aşireti içinde bulunup da acaba yamyamların akvât-ı zaruriye ve aşiretin hıfz-ı istiklâl nâmı ile hayatına kasdettiğini görse ne söyler?"*[197]

Bir kişinin hürriyeti başka bir kişinin hürriyetini kısıtlamadığı sürece cemiyetin güvencesi altındadır. Kavrama yüklediği anlam hürriyetin uzantısı olarak hukuk konusunu da kapsamaktadır. Kemal'de hürriyet adalet ile ilişkilidir. Cemiyet için

---

[196] Namık Kemal, "Ceza II", *İbret*, No:83, 1 Zilkade 1289/ 19 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.354 den naklen.

[197] Namık Kemal, "Ceza I", *İbret*, No:82, 29 Şevval 1289/ 18 Kanun-evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.350 den naklen.

serbestlik noktasında hukuka rol vermektedir. Ona göre kanun oluşturmalarında, uygulamalarında ve korunmasında cemiyetin aktif bir rolü mevcuttur. Filhakika onun için birey nasıl aktif ve irade sahibi olmalıysa cemiyet için de aynı beklentiye sahiptir. Cemiyete isnat edilen mükellefiyet yalnızca hukuk konusunda değildir:

> *"Meselâ yüz kişi bir yere toplansa da her biri hayır için günde bir iki kuruş verse yüz çocuk okutacak bir mektebin mülkümüzde idaresine kifâyet edebilir. O çocuklar ise hiçbir vakit bir günde hayır için bir kuruş vermeyecek bir halde bulunmaz. Belki bir takımı bir yere toplanırlar. Bir fabrika veya fabrika olmazsa ufacık bir destgâh peydâ ederler. Ondan kazandıkları para ile ufacık bir şirket, onun karı ile de ufacık bir banka teşkiline iktidar hâsıl edebilirler. Bu da hâsıl olduktan sonra kendilerince zenginliğin başlaması tabiidir. Yoksa ibtidâ zenginleşmek sonra banka, sonra şirket, sonra fabrika, sonra mektep yapmak murâd olunursa bizce vüsul-ı maksâd için kimya ve define aramaktan başka çare yoktur."*[198]

Namık Kemal'e göre cemiyet genel olarak sorumlu bir yapıdır. Sorumluluğu adaleti, devletin, bireyin geleceğini kapsamaktadır. Tüm sorumluluklar eylemleri gerçekleştirmeyi içermemektedir, eylemlerin gerçekleşmesi için araç olmayı karşılamaktadır. Diğer beklenen önemli fiil ise cemiyetin aktif olmasıdır. Cemiyet bilinç ve irade sahibi olmalıdır, sorumluluk almalı ve eyleme geçmelidir. Kemal'in ferde yüklediği irade ve sorumluluk sahibi olma, gereken fiilleri gerçekleştirme hali cemiyet için de geçerlidir. Onun bireysel ve toplumsal olarak bir bütün halinde çabayı tercih ve teşvik ettiği söylenmelidir.

2.3. Cemiyete Eleştiri

Kemal'in edebi veya gazete yazıları olsun yazı hayatında esas gayesi topluma ulaşmak ve yenileşme/ilerleme/devleti kurtarma yönünde insanlarını teşvik etmektir. Öncelikle birey ve onun doğuştan sahip olduğu hürriyetinin üzerinde durur, ardından ferdin cemiyet için cemiyet ile beraber var olmasına ulaşır ve cemiyetin şekillenmesine bireyi önemsediği gibi önemsemektedir. Teşvik edici eserler kaleme alarak fertleri değişime ve dönüşüme yönlendirmektedir.

---

[198] Namık Kemal, *"İbret", İbret*, No:3, 11 Rebiulahır 1289/ 5 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.48 den naklen.

Yaklaşımı kimi zaman cemiyetinde olumlu gördüğü noktaları belirginleştirmekken kimi zaman da -ki az sayıda değildir- eleştirel yaklaşmaktır. Arzu ettiği medeniyete ulaşmak için cemiyetinin alması gereken yolun farkındadır. Yönetim, askeri, eğitim, kültür, dil ve birçok konuda içinde olduğu toplumun değiştirmesini istediği veya eksik bulduğu hususları dile getirmektedir. Kemal, iyi bir gözlemcidir. Onun kendi toplum ve devletiyle ilgili fikirlerini aktardığı makalelerine bakıldığında cemiyetine ne denli hâkim olduğu da görülecektir.

Namık Kemal'e göre Osmanlı ve müslüman olmak cemiyetini eleştirmeye engel olmamalıdır. Özellikle Avrupa devletleri ile ilgili olan konularda son derece savunmacı bir yaklaşım sergilen Kemal, toplumunu eleştirmekten de çekinmemektedir. Kemal'in cemiyette neleri eleştirdiği konusu önem taşımaktadır. Kemal devleti ve milletine dâhil birçok konuyu kendi düşünce sisteminde incelemekteyken cemiyeti üzerinde sosyal meselelere ağırlık vermektedir. Tenkitlerini en açık ve net şekilde görebileceğimiz yazısı *İbret* Gazetesi'nde *Görenek* başlığı ile yayımlanmıştır.

Makale, Kemal'in cemiyete dair muahezelerini genel çerçevesi ile yansıtmaktadır. Ona göre görenek kalıplaşmış, değişime direnen ve batıl olan -ki Kemal için akla aykırı ve batıla tabi olması en olumsuz yönüdür- medeniyetin önündeki en temel engellerden biridir. Bireyin giyinişinden yemek yemesine kadar hemen her alanı işgal ederek yaşam alanını ve hürriyetini -akla dahi dayanmadan- kısıtlamaktadır. Kemal'e göre akıl, aile, din, ahlak, vicdan, tabiat, adalet görenek tarafından tahribata uğrayan alanlardır.

Kavramlarını hürriyete dayandıran Kemal, göreneğin ferdin hürriyeti ve cemiyetin ilerleyişinde ne denli bir engel teşkil ettiğinin farkındadır. Görenek konusunda temel rahatsızlığı akla aykırı olması ve medeniyete uygun düşmemesidir. Ona göre geleneğe bağlılık ne kadar fazlaysa terakkiye uzaklık da o derece fazladır. Medeni devletler gibi gelişime ulaşabilmek adına insanın özgürlüğünü ve irfanını kısıtlayan, mantığa aykırı fiil ve alışkanlıklara iten gelenek terk edilmelidir. Belirtilmesi gereken husus ise Kemal'in bir Osmanlı veya İslam geleneğine değil toplumsal alışkanlıklara bağlı olan ve çağına uygun görmediği geleneklerin terk edilmesini istemektedir.

Faydasız ve akla münasip kalmayan görenekler elenmeli, fayda getirecek ve insanın ufkuna uygun düşecek yeni davranışlar ise benimsenmelidir. Kemal'in söz ettiği eylem onun değişim ve dönüşüme yaklaşımını bir kez daha işaret etmektedir. Geleneğe olan tutumundan onun terakki ve modernleşme konusunda ne denli kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Kemal yeni bir insan yeni bir cemiyet ister ve yeni cemiyette akla aykırı unsurlara yer vermez. Kendi toplumuna çok yakından, isabetli gözlemleri, ciddiyetini ortaya koymaktadır.[199]

2.4. Bir Cemiyet Olarak İslam

Kemal'in fert ve cemiyet üzerinden nasıl bir inşa sağladığına geçtiğimiz safhalarda değinilmiştir. Öncelikli olarak hürriyet, ardından fert ve ferdin içerisinde bulunduğu cemiyet şeklinde bir kurgusu mevcuttur. Kemal'e göre insan cemiyet ile yaşamaktadır. Ve Osmanlı Devleti içerisinde Kemal'in cemiyeti İslama dâhil bir cemiyettir. Kemal devletini ve toplumunu İslam harici konumlandırmamaktadır.

Onun döneminde Osmanlı Devleti halifelik makamına sahip bir devlettir. Milliyet olgusu din ile ifade edilmektedir. Ulus devlet inşalarının etkisiyle İslam ilerleyen zamanlarda geri planda kalmış, nihayetinde önceki önemini yitirmiştir. Ancak Kemal'in döneminde henüz İslam üzerinden aynı dine mensup olma bağı kuvvetini hissettirmektedir.

Nitekim Kemal söz konusu bağı önemsemektedir. Takipçileri olan İttihat ve Terakki gibi o da İslamın bir pekiştirici harç olduğu görüşündedir. Kemal İslamı yalnızca birleştirici olarak değil devletinin ve cemiyetinin bir niteliği olarak değerlendirme noktasında takipçilerinden ayrı kalmaktadır. Düşünce sistemi ve kavramlarını İslam temelli oturtma ve savunma yaklaşımına sahiptir. Ona göre devleti ve milleti İslam ile toparlanmalıdır. Dâhil oldukları islam cemiyeti dönüşüm kudretine sahiptir, yalnızca gayrete ihtiyacı vardır:

> *"Bir kerre Asya halkına mukâddemat-ı maârif ve usul-i akâid tâlim olununca herkes tabiatıyla anlar ki şeriat-ı Muhammediye hiçbir vakit iki arşın bir dağ veya harita üzerinde iki karış bir çizik iki takım insanı*

[199] Makalenin tümünün konumuzu içermesi ve anlam bütünlüğünü sağlamasından dolayı tamamına eklerde yer verilmektedir. bkz: s.157.

birbirinden ayırmakla veya onlardan bir takımı mesela "olmaz" yerine "nebâşed" demekle veya bir takımı yumru yanaklı diğer takımı çatık kaşlı bir nesilden gelmekle aralarında olan uhuvvet-i insaniye ve ittihâd-ı İslamiyi unutmalarına hiçbir vakit cevâz vermez. Fıkıh ve kelâm Hanefi, Hanbeli veya Şâfii ve Mâliki ile ve Câferiler vesair furuk-ı İslâmiye beyninde, "şakk-ı asayı" hiçbir vakit emr u terviç eylemez.

Demek ki ehl-i İslam suret-i ittihâdını politika ağrâzında veya mezhep mücadelelerinde değil vâiz önlerinde, kitap sâhifelerinde aramağa muhtaçtır.

İşte bu esas üzerine İhyâ-yı İslâm unvanıyla bir ittifâk teşekkül eylediğini ve her isteyenin âzâlığına duhul yed-i ihtiyârında bulunduğunu kemâl-i memuriyetle istihbâr eyledik. Ve buna dair Basiret'te bazı malumât dâhi gördük. Me'mul ederiz ki bu ittifâk şimdi bulunduğu cemiyet halinde kalmaz, yakında umum milletten ibâret olur. Ve İslâm bir kerre şu nokta-i hayır üzerine burada ictimâ' ettikten sonra pek çok zaman sürmez, dünyânın her tarafında birleşir.

Gayret edelim etrâfı kendimize güldürmeyelim./Ecdâdımızı mezarlarında lerze-nâk-i şerm etmeyelim/Ahlâfımızın tahkir ve nefrininden sakınalım.

Gayret, gayret ki bu yolda sarf olunacak himmetler yâr u ağyâr indinde İslâm'ın insaniyetine, Osmanlıların hamiyetine mikyâs edilecektir!!!"[200]

Namık Kemal'e göre İslam kendi mevcudiyetiyle bir cemiyettir ve medeniyete giden yolda toplumunu batıldan uzaklaştırıp terakkiye dahil edecek itme kuvvetine haizdir. Öncelikle bir ihya işlemi gerekmektedir. Söz konusu işlem batılın ve hurafelerin dinden ayrıştırılması ve akıl yolunu işaret eden/emreden İslamın buyruğunun yerine getirilmesidir.

Kemal'in önerdiği çözüm iyileştirmenin bilimle ve vaizlerle[201] yapılmasıdır. Gayretlerin sonucunda İslam cemiyeti ve milleti arzu edilen dönüşüme ulaşacaktır.

---

[200] Namık Kemal, "İttihad-ı İslam", *İbret*, No:11, 21 Rebiulahır 1289/15 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.86 dan naklen.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise onun İslam cemiyetini milliyetçi yaklaşımdan uzak yorumluyor olmasıdır. İslam toplumları var oldukları haliyle Kemal için bir cemiyet formundadır ve hedeflediği dönüşümde tüm cemiyet eyleme/hedefe dâhildir.

[201] Kemal birçok makalesinde vaizlerin halk üzerindeki etkisinin önemine değinir ve çözümlerinde milletine ulaşmak için etkili bir vasıta olarak değerlendirir.

3.BÖLÜM: DEVLET

Kemal buhran dönemi aydınıdır. İçerisinde olduğu çağda Osmanlı Devleti çözülme sürecine dâhil olmuştu. Onun düşünce sistemini kurarken esas gayesi devletini *kurtarmak*tır. Ferdin hürriyeti, toplumun asayişi Kemal için önemli konular olsa da ana konusu devletin geleceğini güvence altına almaktır. Amacı konusunda telakkisinin kavramlarını birbirlerini takip edecek ve tamamlayacak şekilde inşa etmektir.

Devlet kavramı, düşününde üst bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun devlet anlayışı klasik düşünceyle benzer şekilde devlet düzeninin devamı için adaletle yöneten sultan imgesi[202] ve adalet kavramının etkin rolünü içermektedir. Namık Kemal'de devlet; fert, cemiyet, millet kavramlarını kapsayarak bir araya toplar ve en temelinde adaleti barındırmaktadır.

Namık Kemal'in getirdiği önemli yeniliklerden biri; Batı ve İslam düşüncesi arasında kavramları yoluyla kendi devletine has bir sentez oluşturma girişimidir.[203] Düşününü bina ederken birçok noktada 18.yy düşüncesi ve Rousseau'nun etkisini taşımaktadır. Söz konusu etkiyi kolaylıkla gözlemleyebileceğimiz noktalardan biri de devlet kavramıdır. Rousseau,

> "*Onun için, aileye politik toplumların ilk örneği diyebiliriz: Bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocuklar gibidir; hepsi de eşit ve özgür doğdukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları uğrunda vazgeçerler. Aradaki bütün ayrılık şudur: Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devletteyse, devlet başkanının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır*."[204]

demektedir. Kemal de aynı şekilde devletin bireylerden inşa edilen bir yapı olduğu görüşündedir ve yine ona göre devlet aynı Rousseau'da olduğu gibi halkın yönetim

---

[202] Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019, s.186.
[203] Cemil Koçak, "Namık Kemal*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce***,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.245.
[204] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.5.

hakkını hükümete tayin etmesiyle icra edilmektedir. Kemal için devlet ve hükümet birbirini karşılamaktadır.[205]

Rousseau için hükümet görevlidir çünkü millet yönetici olarak o kişiye biat etmiştir. Millet gerekli gördüğü takdirde yetkiyi geri alabilmektedir. Devlet bireyleri hürriyet sahibi yapmak için araç konumundadır. Rousseau da Kemal gibi devletin iyi niyetle elindeki yetkileri fertlerin hürriyetine müdahale noktasında kullanmayacağını ifade etmektedir.[206] Kemal'in arzu ettiği eylem İslami formda Allah'ın vekil kıldığı hükümdarın yanında toplumun kendi yararı için tayin ettiği vekil anlamını da işaret etmektedir. Kemal İslami formu halka yer açacak şekilde yapılandırmaya çalışmaktadır.[207]

Genel düşünce akışında Namık Kemal için bir İslam-Batı sentezi arayışı tekrar kendisini göstermektedir. Kemal'in biat kavramıyla öne sürdüğü değişkenliğe rağmen hükümetin ele geçirilmeye çalışılmasını da onaylamamaktadır. Ona göre eyleme yeltenen kişi ortadan kaldırılmalıdır. [208] Kemal'in devlet anlayışı göz önünde tutulduğunda öncelikle adalet, sorumluluk, millet olma ve medeniyet noktasına ulaşma meselelerine eğilmek gerekmektedir. Kemal söz konusu telakkisini sıralanan kavramlar üzerinden oluşturur. Devlet ona göre iç içe geçen kavramlarla desteklenen ve ayrılmayan, vatan kutsiyeti gerekli olan ana yapıdır. Şimdi devlet düşününün daha anlaşılır olması için kavramını inşa ettiği hususlara yer vermelidir.

3.1. Çoban ve Sürü

Namık Kemal devlet fikrini padişah fikriyle yakın anlamlı olarak kullanmaktadır. Onun anlayışında devlet, içerisinde hükümdarı barındıran geniş çerçeveye sahip bir kavramdır. Padişah ve devlet aynı mefhum değillerdir. Ancak söz konusu devlet olduğunda Kemal hükümdar konusuna sıklıkla değinmektedir. Onun devlet telakkisinde hükümdarın olmaması mümkün değildir. Devlet hükümdardan üst bir konumdadır fakat muhakkak bir hükümdara sahiptir.

---

[205] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.332.
[206] Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.591-592.
[207] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.329.
[208] Kemal, *Osmanlı Tarihi*, s.291.

Kemal'in devlet-padişah ilişkisindeki yaklaşımı klasik Osmanlı devlet yorumuyla benzerdir; düzenin korunması için bir sultan gereklidir ve adaletle hükmetmelidir. [209] Klasik Osmanlı devlet anlayışında tüm devlet bir hane olarak düşünülür. Hanenin reisi sultan, üyeleri ise tebaadır ve tebaa reise emanet edilmiştir.[210] Kemal'in padişah anlayışında da emanet-sorumluluk ilişkisini görmekteyiz. Kemal'in ferdinin olduğu gibi sultanı da sorumluluk sahibidir.

Devlet düşüncesi içinde sorumluluk sultan ve tebaa arasında karşılıklıdır. Sultana yüklediği mükellefiyet hem üst bir bilge koruyucu hem de tebaasının ikbali noktasındadır. Kemal'in aynı konudaki görüşlerini en açık şekilde görebileceğimiz metni *Hürriyet* gazetesinin 13.sayısında yayınlanan "*Küllüküm ra'in ve küllüküm mes'ulün an ra'iyyetihi*" başlıklı makalesidir;

> "*Küllüküm râ'in ve küllüküm mes'ulün an râ'iyyetihi*
>
> *Hâdis-i şerifinin Türkçesi "sizler hepinizin çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorulursunuz" demektir. Bundaki siz tâbiri ta pâdişahtan köy muhtarına kadar uhdesine ümmet işi ihâle olunmuş ne kadar memur var ise cümlesine şâmildir. Mesuliyet dünyevi ve uhrevi itibârıyla iki türlü olur. Uhrevisi Cenâb-ı Allah'ın sormasıdır ki muteberât-ı hâdiste mübeyyen olduğu üzere arsa-i mahşerde hâkim-i mutlak olan Vâcibü'l-Vücud, padişahın tâc ü tahtına hürmet ve köy muhtarının aczine şefkât etmeyerek dünyada yedd-i idârelerine mevdû olan ibâdullah hakkında ne muamele etkilerini birer birer sual edecektir. Dünyevi mesuliyetin envâ-ı kesiresi olur. Cümleden evvel, insan olan kendi vicdânına her fiilinden mesuldür. İkinci derecede eğer insan hamiyet ve nâmus sıfatlarına şâyan ise beni nev ve emsâl ve akranı karşısında kendini mesul bulur. Üçüncü mertebede üzerindeki büyük âmirinden ve bi't-teselsül hâmil-i hutub-ı enâm olan*

[209] Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, s.59.
[210] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018, s.59.

padişah tarafından mesuldür. Eğer ol âmir ve pâdişah vazifelerini ifade kusur edip sormazlarsa mesuliyet sâkıt olmaz, yine bâki durur.[211]

Kemal yazısında sorumluluk kavramını işlemektedir. İfade ettiği üzere insan sorumlu bir varlıktır ve sorumluluğun dünyevi ve uhrevi boyutları mevcuttur. Konumuz gereği dünyevi boyuta olan yorumu dikkatimizi çekmektedir. Öncelikle insanın bireysel olarak her fiilden sorumlu olduğunu aktarmakta ardından padişah tarafından sorumlu olduğunu söylemektedir. Ona göre kişinin padişaha karşı da sorumlulukları vardır. Esas sorumluluk ise devlet hususunda padişaha aittir.

Kemal'in devlet telakkisini anlamak için padişahın ne ifade ettiğine de dikkat etmek gerekir. Ona göre sultanın sorumluluğunun vâkıfında olabilmesi için yetişme biçimi de önemlidir. Kemal, hükümdarlığı dışında *normal bir âdem* olduğunu söylediği padişahın eğitiminin ve çevresinin ayrıca altını çizer:

"*Filhakikâ düşünülse padişahların sâir insanlardan fark ve imtiyâzı yalnız bir emr-i itibaridir. Onlar da sâirler gibi doğar ve âkıbet toprağa girer. Yer, içer, uyur, hasta olur; her işinde bir adama muhtaçtır. Fakat üzerinde bir kisve-i mümtâze-i hükümet vardır ki onu da li-maslahât, yani levâzım ve hukuk-ı saltanatı icrâ için tebaâsının dest-i intihâb ve bey'âtı iksâ eylemiştir. Her ne zaman o hil'at arkasından alınırsa bayağı bir adam kalır. […]*

Bir adama doğduğu günden başlanıp "senin vücudun âleme sebeb-i rahmettir, bu memleketler senin mülk-i sarihindir, bu ahâli senin için yaratılmıştır" denilse ve zıt ve muhâlifini asla işitmese, bu itikâd üzere kaldığı halde taâccüb olunur mu? Elsinede dâir bir meseldir ki selatin-i sâlifeden birine yeni nasb ettiği veziri bir iş için "olmaz" demiş, Padişah ise hiç bu lafzı işitmemiş olduğundan kemal-i taâccüble manasını sormuş. Vakıa bunun mübalağâ olduğunda şüphe yok ise de mukarreblerin ekseriyet

[211] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64-67 den naklen.

üzere huzur-ı padişahide ağzından "olmaz" lafız çıkmaz takımdan oldukları da malumdur.[…]

Ancak bu müdâhenelere nazar-ı sıhhâtle bakıp kanaât etmek hükümdârı mütekallid olduğu bar-ı mesuliyetten kurtarır mı? İşte hâdis-i şerif padişahlara nasihât edip, "siz kendinizi başka bir mahluk zannetmeyin ve müdâhinlere kulak verip aldanmayın, zira mesuliyet hususunda sâirler ile berabersiniz" diye ihtâr ve ikâz eder."[212]

Sultan sorumludur ancak çevresindeki yönetici sınıf da sorumluluğa dâhildir. İktidarda rol alan kişilerin fiilleri dahi sultanın sorumluluğundadır. Kemal, özellikle padişahların yetişmesinde izlenilen yöntemi eleştirir. Padişahın ilk kez "olmaz" kelimesini duyduğunda verdiği tepkiyi mecâzi şekilde anlatırken aslında Osmanlı yönetim geleneğine yönelik eleştirisini de dile getirmektedir.

Sultanın mükellefiyeti hem sürüsünü korumak/gütmek hem de yönetimi adaletle gerçekleştirmektir. Yönetim mekanizması gereği sultan/çoban ve tebaa/sürü arasına giren yönetici elit ve fiillerinden sorumlu olan mercii sultandır. Kemal insandan beklediği aktifliği sultandan da beklemektedir. Sultan irade/sorumluluk sahibi ve aktif olarak vazifelerini yerine getirmeli, görevlendirdiği şahısların da aynı şekilde hareket etmelerini sağlamalıdır. Çobanın görevi gerek bizzat gerek aracılarıyla sürünün akıbetini güvene almaktır:

"*İmdi bir çoban koyunları kurttan muhâfaza ve güzel yaylalarda ra'y için tevzîf ve istihdâm olunduğu halde "koyunları kurt kaptığı ve hayvanlar çoraklarda otlayıp hastalandığı halde sen niçin vazifeni ifâ etmiyorsun?" sualine "ben sürüyü köpeklerime havale etmiştim, onlara sual ediniz" cevabını verse kabul olunamayacağı gibi, bir padişah dahi "ben ahâlinin umurunu vükelâya ihâle etmiştim, hüsn ü kubh onlardan mesuldür" dese kezâlik mâzur olamaz. Zîra mesuliyet doğrudan doğruya kendine aittir, zîra kendisi taht-ı saltanata iclâs edildiği zaman vükelâsı beraber iclâs edilir,*

[212] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64-67 den naklen.

zira vükelâ intihâbında erbâb-ı iffet ve liyâkat aramak murâd eylediği zaman kimse mani olmuyor.[213]

Kemal'in sultana yönelik ifadeleri ele alındığında onun sultanı sık sık hükümdarlığının dışında "*sıradan bir insan seviyesi*"nde olarak işaret ettiği görülmektedir. Her kimsenin kendi âleminin sultanı olması yeniliğinin yanında sultanın insani yönü ile ilgili ifadeleri de dönemi için oldukça cesur ve yeni sayılabilecek yaklaşımlardır. Onun için "devlet=sultan" formülü değil "devlet>sultan" formülü geçerlidir ve düşüncesini sık sık dile getirmekte veya işaret etmektedir.

Namık Kemal, devletin varlığı için sultanı bir araç olarak görmektedir. Esas dayanak noktası ve meselesi öncelikli olarak devlettir. Padişah esas gayenin varlığını sağlayan -gerektiği durumlarda değiştirilebilen- biz hizmetkâr konumundadır. Kemal'e göre padişah devletin varlığı için gerekli bir unsurdur, yalnızca aynı gereklilikte padişahın millete ihtiyacı daha fazladır. Devletin yönetimi için bir sultan/çoban seçimi gereklidir, sultanın olmaması durumda devletin asayişi sağlanamayacaktır. Ancak önemli olan husus Kemal'e göre sultan adalet ile hükmetmezse halk onu ilga ederek bir başkası ile değiştirebilir.

Kemal'in gerek meşrutiyet isteği gerek muhalefet eylemlerinde silahlı devrimci girişimleri mevcut değildir. Onun arzusu vicdan sahibi bireyler ve padişah arasında ortak olarak yapılmış kabul edilen bir anlaşmaya tarafların vicdani olarak mutabık kalmaları ve vazifelerini yerine getirmeleridir. Kemal'in arzu ettiği ferde öncelik veren devlet fikri kaynak olarak yabancıydı ve toplumundaki devletin en önemli kavram olması düşüncesinden farklılık taşımaktadır. Avrupa için devlet bireyin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla varken, Kemal'in toplumu için fertler devleti yaşatmak için mevcuttur.[214]

Onun arasında kaldığı ve sentezini aradığı fert-devlet ilişkisi ise görüşlerinde padişah-tebaa ilişkisini karşılıklı anlaşmanın görevlerine bağlamaktadır. Söz

---

[213] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64-67 den naklen.
[214] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.331.

konusu vazifeler ihmal edildiğinde sultanı değiştirme hakkı tebaanın elinde mevcuttur, karşılık olarak halk da padişaha karşı olan vazifelerini yerine getirmeli ve emirlerine uyum sağlamalıdır. Onun için esas olan padişahın içtenlikle ve adaletle hükmetmesi, halkın içtenlikle ve iradeyle itaat etmesidir:

> "*Hâdis-i şerifin bir mânâ-yı tazammunisi dâhi tabi ve metbu beynindeki hukuk-ı mütekabilenin hıfs u riâyetini emreder. Bir cemaâtin devam-ı cemiyeti bir imam-ı sâhib-i emrin vücuduna muhtâç olduğu gibi, imamın hükümeti dahi cemaâtin devamına mevkuftur. Halk bir padişahın hükümeti olmadıkça âsâyiş-i hal bulamaz, halk olmazsa padişah da yalnız saltanat edemez. Demek olur ki iki taraf dâhi ihtiyaç meselesinde müsâvidir. Şu kadar var ki imam cemaâtin murâd ettiği gibi icrâ-yı âdâlet etmezse onun tebdiliyle yerine bir başkasını getirmek iktidârı cemaâtin elindedir, lâkin hâkim istediği gibi cemaâti tebdile muktedir değildir. […]*
>
> *Bunun manası güyâ ahâli bir yere gelip "bizi adl ü hakkâniyet üzere kullanacak ve zulüm görüp halimizi arz ettiğimiz vakit ihâle-i sem'-i itibâr ve can ve mal ve namusumuzu ve hakkımızı muhâfaza ve istihsâl edecek bir hükümdâra muhtâcız ve bu işe seni münâsip gördük; şu suretler üzerine idâre-i hükümet edersen biz de senin emr ü nehyine itaâti taahhüt ederiz ve bu hizmetin ücreti olarak sana şu kadar kese de aylık veririz" demişler, padişah dahi bu teklif ve şartları kabul ve taahhüt etmiştir.*[215] *Binâberin, tebaâsından itaât, yeni emr ü nehyine mutabaât aramak ve onlardan bir fırka bu taahhütte sabit olmazlarsa daire-i vazifelerine getirmek için eline verilen kuvvet-i kâhireyi istimâl etmek padişahın hakkıdır. Kezâlik, padişah vezâif-i meşrutâ-yı hükümeti ifâda kusur ederse daire-i vazifesine davet dahi tebaâsının hakkıdır. Hülâsa padişah çoban ve ahâli sürü mesâbesindedir.*"[216]

---

[215] Kemal'in halk ve sultan arasında yapıldığını kabul ettiği mutabakat Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'ne ne denli benzerlik taşıdığı bir kez daha anlaşılmaktadır.

[216] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64-67 den naklen.

Hükümet/devlet/iktidar Kemal'de yetkili ve mükellef merci olarak görülmektedir. Yönetmekle, adaleti sağlamakla, toplumla yaptığı varsayılan anlaşma sonucunda yönetimde olduğunun bilincine sahip bir sultan beklentisini taşır. Öyle ki sultan devlete ve topluma hizmet ederek onu geleceğe taşımalıdır.[217]

3.2. Adalet Zemininde Devlet

Namık Kemal tüm düşününü kurarken adalet kavramıyla ilgilenmektedir. Onun zihin dünyasına ait kavramların tamamı adaletle bağ içerisindedir. Ona göre fert vicdan sahibi ve hür olduğu, cemiyetin asayişinin sağlanabilmesi, milletin ortak milli ruhunu yaşatabilmesi, vatanın sevilmesi için adalet önkoşuldur. Devlet telakkisi de adaletle bağlantılıdır. Bir devletin varlığını sürdürebilmesi için öncelikle adaletle hükmedilmelidir, çünkü devlet adaletle kaimdir: "*Bu malumdur ki dünayda hükümetin esasen vücuduna sebep olan ve hak veren adâlettir. Vezâif-i sâirenin cümlesi adâlete nisbet ikinci derecede kalır*."[218]

Eser ve makaleleri incelendiğinde Osmanlı anlayışındakine benzerlik taşıyan adalet ile devlet mefhumu beraberliği açıkça görülmektedir. Klasik görüşe göre; "*Adâlet dünyanın kurtuluşunu sağlar; dünya, duvarı devlet olan bir bağdır; devleti düzenleyen şeriâttır; hükümdâr olmadan şeriât korunamaz; askersiz hükümdâr duruma hâkim olamaz; mal olmadan hükümdâr asker toplayamaz; malı toplayacak olan halktır; halkı padişaha kul eden ise adalettir.*" Görüşün içerdiği yönetim-adalet birlikteliği[219] Kemal'in devlet için adaleti güçlü bir zemin addetmesiyle aynı eksendedir, yalnızca onun eksenine Batı'da gelişen hukuksal gelişmeler de dâhildir.

Namık Kemal düşününde adaleti[220] devletin temel zemini olarak yerleştirir ancak söz konusu esas alma klasik Osmanlı devlet anlayışının adalet dairesi yanında Batı'da gelişen doğal haklar meselesini de içermektedir. Osmanlı Devleti için yeni olan yaklaşımın daha önce Tanzimat Fermanında izleri görülmüştü ancak Kemal'e göre fermanın getirdiği reformlar yeterli değildir.

---

[217] Namık Kemal, "İbret", *İbret*, No:3, 11 Rebiulahır 1289/5 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.49 dan naklen.
[218] Namık Kemal, "Adalet ve mahkemeler hakkında", *İbret*, No:54, 15 Ramazan 1289/ 4 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.261 den naklen.
[219] Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, s.179.
[220] Kemal'in adalet ve hukuk konusundaki görüşlerinde Paris'te eğitim aldığı Profesör Emile Acollas da etkilidir. Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, s.120-121.

Kemal doğal haklar düşüncesine öncelikle devletinde hâkim yaygınlığa sahip olan İbn Haldun'un devletlerin ömürlerinin sınırlı olduğu görüşüne itiraz etmek için atıf yapmaktadır. Ona göre doğa kanunlarına uygun olarak yenileşmeler yapıldığında devletin yaşaması sağlanabilir ve halk doğal hukuktan kaynaklanan egemenlik hakkını, hürriyetini en az sınırlandıracak iktidara yöneltmektedir.[221]

Kimi noktalarda ideal devlet anlayışının klasik düşünceye ve yeni düşünceye dayandığı sınırlar belirsizleşir. Kemal hem şeriat ilkelerinin uygulandığında saadetin mümkün olacağı düşüncesini hem de doğal hakların sağlandığında müspet gelişmelerin olacağı düşüncesini beraber işlemektedir. Ona göre devlet ve şeriat bütün haldedir. Ki içerisinde olduğu dönem düşünüldüğünde doğal hukuk ve şeriat hukukunu beraber alması, şeriat hukukunu öncelikli işlemesi anlaşılır.[222]

Kemal'de söz konusu adalet olduğunda -sultanında kurallara tabii olduğu ancak hukukun hemen tüm kurallarının sultan yararına olduğu Osmanlı düşüncesinin[223] aksine- hükümdarın *insanlaştırılması* ile hem adaletin uygulayıcısı hem de tabiisi olarak vurgulamaktadır. Onun devlet düşüncesinde sultan gerçek bir yere sahiptir. Yer adalet başlığına bağımlı ve çoğu zaman adaletin koruyucusu konumundadır.

Kemal'de hürriyet, cemiyet, insan, devlet, vatan hemen hepsi söz konusu zemin üzerinde inşa edilmektedir. Devlet ise adaletle kurulmakta ve yaşamaktadır. Düşüncenin akışında onun adaleti nasıl bir zemin olarak algıladığı görülmektedir. Nasıl insan cemiyeti ve hürriyeti olmadan yaşayamazsa devlet de adalet olmadan yaşayamaz. Kemal'in yazılarında çoğu kez adalet konusu ile ilgilenilmektedir.

Dikkatle bakıldığında adalet ve hukuk konusunun nasıl gündemini meşgul ettiği, eserlerinde nasıl işlediği açıkça görülmektedir. Kemal'in tarihten kendi olgularını kuvvetlendirmek ve toplumunu teşvik noktasında yararlandığına daha önce değinilmiştir. İdeal bir başlangıç olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemi adalet konusunda kendisini göstermektedir. Adalete verdiği önem ve tarihle olan ilişkisini anlatması yönünden şu örnek kıymetli bulunmaktadır:

---

[221] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.288-289.
[222] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.322-324.
[223] Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.57.

"*Osman Bey'in Hutbeye katılıştan sonra belki başardığı büyük işlerin en üstünü, Karahisar'a bir hâkim tayin etmesidir. […] Sultan Osman'ın kadılık müessesesini ortaya atması, yeni Devlet'in adâlet temelleri üzerinde kurulacağını göstermekteydi. Yeni Devlet'in birdenbire gelişip ilerlemesinde bunun büyük bir rolü oldu. İnsanlar maddi güç yönünden eşit yaratılmamış olduğundan güçlü, zayıfa daima üstün gelmektedir. Zayıfı kuvvetlinin şer'inden korumak için insanlar arasında, kuvvetliden güçlü bir kuvvet bulmak gerekir ki, o da, toplumda bulunan gücün bir araya gelmesinden ortaya çıkmaktadır. İşte hükümet bu toplanmış gücü yöneten varlığa verilmiş addır. Düşkünün hakkını kuvvetlinin taarruzundan korumak için, ortaya çıkan yeni kurul, güçlünün tümünden güçlü olduğu halde, her istediğini yapmakta serbest bırakılırsa, zayıfın hakkına, o da saldırabileceğinden, cemiyet hayatı için düşünülen çare, ortadan kaldırılmasına çalışılan hastalıktan bin kat daha kötü zararlar ortaya çıkarabilir. Çünkü hükümette zulmetmek kudreti bir veya birkaç kişideki iktidâra nispet kabul etmeyecek derecede galiptir. Öylece toplumu yöneten heyet, bir kanun ile hareket etmezse, varılması istenen hedefe ulaşamaz."*[224]

Kemal'in ifade ettiği yeni kurulan devletin adaletin üzerinde inşa edilmesi meselesi, içerisinde olduğu dönemdeki siyasi söylemine atıf niteliği de taşımaktadır. Günlük politika içerisinde Osmanlı Devleti'nin meclise sahip olması gerektiğini ve ancak o şekilde adil yönetimin sağlanabileceğini önce sürmektedir. Tekrar, yaklaşımı da tezini işaret etmektedir. Yazısındaki diğer bir önemli husus da hükümetin toplumun ortak gücü olduğu ifadesidir ve ortak güç adaletle hükmetmediği sürece sonuç arzu edilen şekilde olmayacaktır.

Namık Kemal insanın iyi olduğuna ve kendini iyi yönde şekillendirebileceği görüşünde olmasına rağmen olumsuz ihtimalleri de göz önünde bulundurmaktadır. Fertlerin birbirlerine karşı gerçekleştirebileceği menfi eylemler için devletin hukuk yoluyla bir güvence oluşturması gerektiğini düşünmektedir. Devlet bireylerarası hukuku sağlayacak olan yetkili makama karşılık gelmektedir;

[224] Kemal, *Osmanlı Tarihi*, s.39.

"*Hükümet nâmına olarak erbâb-ı hükümetin hıfz-ı menfaâtine kalkışılınca bir veya birkaç ferdin yekdiğerine teâddi etmemesi için müracaât olunan ekseriyet kuvveti bir veya birkaç kişinin umuma teâddi etmesine âlet edilmiş olur.*"[225]

Devlet, adalet zemininde öncelikli olarak bireylerarası adaleti sağlamaktadır. Cemiyetin asayişi için söz konusu sorumluluk devlete aittir. Mevzu bahis hukuk olduğunda Kemal'in önemle vurguladığı bir diğer husus İslamın kendi fıkhı gereği adaleti emrettiği meselesidir. Ona göre İslam zaten kişilerarası adaletin sağlanmasını buyurmaktadır. Meclis isteğini de yine İslamın danışma meclisi ve hukuk prensibine dayandırmaktadır. Kemal'e göre Tanzimat girişimleri yeterli değildir, ancak meclis yoluyla sultanın keyfi yönetimi sınırlandırılabilir ve dolayısıyla adalet sağlanabilir.[226]

Siyasi gündemi içerisinde parlamento isteği tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Meclisin açılmasıyla adaletin temin edileceğini ve bireylerin devlete bağlılığının sağlanacağını öne sürmektedir. Yaklaşımında özellikle dönemindeki uyruklarla yaşanılan ayrılık problemleri de etkilidir. Uyrukların ulusçu ayrılma girişimlerinin hukuk yoluyla sağlanan hürriyetle durdurulabileceği, devlete bağlılıklarının sağlanacağını ve devletin birliğinin süreceğini düşünmektedir. Diğer bir tezi de meclisle sağlanan adaletli yönetimle Avrupa devletlerinin Osmanlı'ya olan müdahalelerinin engelleneceğidir:

"*[…]Şimdi Hristiyanlar yalan gerçek devlete her ne azv ederlerse hakk kazanıyorlar, çünkü esâs-ı idare fâsid, memurlar müstakil, meşveret yok, nezâret-i ümmet yok. Bu hallerden dolayı ıslâh-ı ahvâli mev'ud olan Hristiyanlara ne kadar müsaâdeler verilse ve ne derece refahlardan bahsolunsa Avrupalılar inanmıyorlar. Ve kendileri hürriyetle me'luf olduklarından "Bir memleket ki nizamâtını tedkik edecek, vükelâsını mesul tutacak mebusânı olmaya, âsâyişte mi bulunur ve tahriren muhakeme-i ahvâline muktedir bulunmaya, hür mü olur?" derler. […] Fakat şurasını da*

[225] Namık Kemal, "Bazı mülahazat: Devlet ve millet", *İbret*, No:27, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.148 den naklen.
[226] İlyas Söğütlü- "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Eskişehir, 2010, C.11, Sayı 1, s.6.

her âkil düşünüyor ki devlette bu idare-i zalimane durdukça müdahalât-ı ecnebiyenin önü kesilmeyecektir."[227]

Kemal, yabancı müdahaleleri engelleme aracı olarak meşruti yönetimi aynı zamanda sıkça içinde bulunduğu Avrupa'ya karşı devletini savunma mevziinde geçerli bir etken olarak görmektedir. Ona göre parlamento demek: devletlerinin adaletsizliği ve medeniyetsizliği konusunda Osmanlı Devleti'ni *aklayacak* manevra demektir. -Kemal'in kendisini Batı'ya karşı savunma ve Batı tarafından onaylanma çabası ilerleyen dönemlerde Türk aydınlarının ortak dilemmasını oluşturacaktır.-

Kemal'e göre İslam, devletinin temel ve ayrılamayacak bileşenlerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla devlet de bileşen dâhilinde yönetilmelidir. Kemal devletin sorunlarına karşı aradıkları çözümün zaten sahibi oldukları görüşündedir; çözüm, İslamın esasına uyarak meclisi açmak, anayasa ile adaleti hâkim kılmak ve tabiatıyla fertlerin devlete sadakat bağı ile tabii kalmalarını sağlamaktır:

"*Avrupa devletleri Hristiyan ve Hristiyanlık'ta şeriât nâmevcut olduğundan esas-ı hükümetleri kanuna müsteniddir. Avrupalılar mukaddema papazların umur-ı devlete tagâllübü hasebiyle bin belaya uğrayıp canları yanmış olduğu ve Şeriat-ı İslamiye'nin ahkâmından haberdar olmadıkları cihetle bizim idare-i dâhiliyemizde gördükleri fenalıkları şeriatın asârı zu'm ile bu esasın tağyirine, yani umur-ı mezhebiye ile ahkâm-ı siyasiyenin birbirinden ayrılmasına sa'y ederler. Bilmezler ki bize ârız olan uygunsuzluk hükümetimizin esas ve mebnâsı olan şeriâtın ahkâmına riayetsizlikten husule geldi ve her ne zaman biz bu esası bırakır isek muzmahill oluruz. Avrupalılar bilmelidirler ki eğer Devlet-i Osmaniye'nin şarkta bekası muvâzene-i umumiye için lazım ise kat'an esasına dokunmamalıdır. Zira bu devlet İslamiyet üzere kurulmuş olduğundan her ne zaman esasına tagayyür gelirse vücudu muhâtarada kalır. […] Hülasâ-i kelam devletimiz muammer olmak isterse şeriat-ı Ahmediye'ye ittibâdan ve devlet-i İslamiye halinde kalmaktan ayrılamaz.*

[227] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet***,** Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.17 dan naklen.

Demektir ki şeriat devletimizin canı ve mâyeü'l- hayatıdır. İşte bizim bildiğimiz ilaçların en müessiri budur."[228]

Namık Kemal devletinin İslamla olan bütünlüğünü tartışmaya açmadan kabul etmektedir. Ona göre tartışma konusu olsa dahi devletinin İslam harici varlığı mümkün olmayacaktır. İslamın devletinin *ruhu* olduğu düşüncesi onu kavramlarının dayanak noktası olarak dini yerleştirmeye götürecektir. Nitekim Kemal çağının problemleri karşısında çözüm arayışlarını yeni düşüncelerin karşılığını gelenek sahasında gerçekleştirir.

Ulaştığı sonuç yeni kavramları geleneğinin anlayışıyla yorumlamak, eşanlam bulmaktır. Yeni düşünceleri İslam geleneğinde yeniden keşfeder ve devlet/halk kitlesini *onlara ait olan şeyi almaya* ikna etmeye çalışmaktadır. Devletin birliğinin sağlanması için meşrutiyet gerekmektedir, meşrutiyet sahibi Avrupa devletleri nasıl güçlüyse, meclis açıldığında Osmanlı Devleti de aynı güce sahip olacaktır. Yapılması gereken tek eylem ise devletlerinin ruhu ve Avrupa'da olana çok daha önceden sahip olmuş olan İslamın dayanışma gereğini yerine getirmektir.

3.3. Kemal İçin İdeal Devlet Metaforu

Kemal'in devlet anlayışı Montesquieu'nün adalet, Voltaire'in hükümdar, Rousseau'nun devlet telakkisinden izler taşımaktadır. Montesquieu toplum ve iktidar arasında denge kurması düşüncesine odaklanır[229] ve kanunu dengenin sağlayıcısı olarak öne çıkarmaktadır. Ona göre devletin sürdürülebilmesi için kanunlarının toplumuna uygun olması gereklidir.[230] Kemal de aynı şekilde ısrarla yapılan nizamların, oluşturulacak anayasanın toplumunun geleneğinden kaynaklandığını, onu esas alması gerektiğini ifade etmektedir. Zira doğal hukuk konusunda görüşlerini aktarırken de şeriatı milletinin parçası olduğu için öne almaktadır.

---

[228] Namık Kemal, "Devlet-i Aliyye'yi bulunduğu hal-i hatarnaktan halasın esbabı", *Hürriyet*, Sayı 9, 6 Cemaziyelevvel 1285/ 24 Ağustos 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.40 dan naklen.
[229] Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.541.
[230] Kamiran Birand, "18inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", *Felsefe Arkivi*, 1945, C.1, S. 1, s.121.

Voltaire ise hükümdarın halka hürriyetler vererek memnuniyetini kazanması ve yönetim sistemini kurması gerektiği[231] düşüncesiyle Kemal'de kendisini göstermektedir. Namık Kemal'in ideal devlet metaforundaki ideal hükümdar Voltaire'de olduğu gibi topluma özgürlük vermektedir ve devletin işleyişini sağlamaktadır. Kemal'e göre hükümdar devletin temel parçalarından biridir. Söz konusu parça devletin geleceğini sağlamak için sorumluluklara sahiptir. Kemal'in hükümdara topluma karşı biçtiği sorumluluk Osmanlı-Türk devlet düşüncesindeki gibi toplumu bir arada tutmak görevidir.[232]

Aydınlanma düşününün Kemal'i etkilediği daha önce belirtilmiştir. Söz konusu devlet olduğunda temelde onu etkileyen Rousseau'dur. Rousseau'nun düşünü incelendiğinde etkinin boyutu da ortaya çıkmaktadır. Rousseau'ya göre hürriyet ve haklar ancak merkezi egemenliğe sahip bir devlette var olabilir. Ona göre devlet halka eştir ve devletin egemenliği halkın egemenliğidir.[233] Yaklaşımı Kemal'i hâkimiyetin herkese ait olduğu düşüncesine götürmesi noktasında önemlidir. [234] Devletin kaynağı millettir ve haliyle egemenliğin sahibi de millettir.

Rousseau gibi Namık Kemal de devletin milletle ayrılmaz iki parça olduklarını birbirlerini tamamladıkları görüşündedir. Söz konusu tamamlayış halkın parlamento aracılığıyla yönetime katılması sayesinde devleti milletin egemenliği haline dönüştürür. Devletin milletle kurduğu ilişki ancak milletin egemenliği yönünde olabilir.[235] Kemal için devlet ve millet gelecekleri, varlıkları birbirlerine bağlı iki ayrı kavramdır;

> "*[…]Çünkü hâl-i vahşette bile bir kabilenin hükümetsiz yaşayamaması ve herkesin hüsn-i rızasıyla kurulmuş bir hükümet görülmemesi teslim olunsa bile bu suret devlete halktan ayrı bir vücud vermez.*
>
> *Devletin halktan ayrı bir vücudu olmadığına dair olan iddiâmız hariçte kaç bin şehîd-i hürriyetin kanıyla yazılmış olursa olsun levh-i hakikatte nur-*

[231] Birand, "18inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", *Felsefe Arkivi*, s.128.
[232] Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.55.
[233] Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.569.
[234] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.325-326.
[235] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.64.

ı irfan ile mesturdur. Zâhirde asarı görülmemekle mahiyetinin tagayyürü lazım gelmez."[236]

Namık Kemal çağının getirdiği sorunların çözümünü arayan bir aydındır. Onun arzu ettiği mesele devletinin geleceğinin sağlanması ve kriz döneminin başarıyla atlatılmasıdır. Çözüm olarak hürriyet ve adaleti görmektedir. Ancak önerisi yalnızca bireysel özgürlükler çerçevesinde değildir. Ferdin hürriyeti ve adalet onun görüşünde devletin yaşaması için temel zemindir.

Nitekim esas gayesini devlet fikri oluşturmaktadır. Vatan kavramıyla birleştireceği devlet fikri vatanın kutsallığı yanında daha sade olarak ele alır ancak telakkisinde merkezi ve önemli bir yere karşılık gelmektedir. Zira devleti fertlerin haklarının üzerinde bina eder, ona göre devlet esas olarak adaleti sağlamakla görevlidir.[237] Kemal'in devlet söz konusu olduğunda esas gayesi devletin nasıl ortaya çıktığından ziyade bir devletin nasıl olması gerektiği meselesidir.[238]

Ona göre devlet; iradeli ve adaletli olmalıdır. İradeli olmasından beklentisi ise devletin kuşatıcılığını akıl ve vicdan esasına dayanarak adalet temelli olarak devletin yönetimini sağlamasıdır. Filhakika Kemal'in tasavvur ettiği sultan imgesi öngörülü, adaletli ve vicdan sahibi, iyi niyet esasına dayanan padişah şeklindedir. İdeal sultanı adaleti sağlayacak ve milleti de dolayısıyla devlete bağlanacaktır.

Kemal'e göre hukuksal bağlılık Osmanlı Devleti'ni hem içsel problemlerde hem de dışsal problemlerde rahata ulaştıracaktır. Dış kaynaklı sorunlar Batılı devletlerin müdahaleleri ve giderek artan ekonomik baskı şeklinde yorumlanabilir. Kemal'in makaleleri ele alındığında, baskılar ve giderek artan ulusçu ayrılık sorunlarının medeniyet dairesine dâhil olunarak çözüme kavuşturulabileceği şeklinde bir tutum fark edilmektedir.

Kemal'in yazınında ve düşününde medeniyet konusu gayeler arasında göze çarpmaktadır. Avrupa'nın elde ettiği güç ve ilerlemenin medeniyet sayesinde

---

[236] Namık Kemal, "Herkesin maksudu bir amma rivayet muhteli", *İbret***,** No:13, 25 Rebiulahır 1289/ 19 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.94 den naklen.
[237] Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.107.
[238] B. S. Boran, "Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri", *Namık Kemal Hakkında*, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942, No:2, s.252.

olduğunu ve devletinin gücünü yeniden kazanması, geleceğini temin etmesi için aynı şekilde medeniyete *ulaşılması* gerektiği fikrini işlemektedir. Verilen reçetede gösterilen örnek ise özellikle *Terakki* başlıklı makalesinde işlendiği üzere İngiltere'dir:

> "*Evet şöyle birkaç sene içinde İstanbul'u Londra veya Rumeli'yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliyoruz. Fakat mademki Avrupa bu hale topu [topu] iki asır içinde gelmiş ve mademki esbâb-ı terakkice onlar mucid olmuş, biz o vesâiti hazır bulacağız; iş etraflı tutulursa hiç olmazsa iki asır içerisinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale gelebileceğimizde hiç iştibâh var mıdır? İki asır ise hayât-ı cemiyete nisbeten lemhâ-ı basar hükmünde kalmaz mı?*"[239]

Gerek Londra'da geçirdiği süreç gerek o sırada şehrin işleyişine yönelik beğenilerinin izleri söz konusu makalesinde açıkça görülmektedir. Kemal için Londra, medeniyetin vücut bulmuş halidir ve tasavvur ettiği ideal, medeni devlet de Londra gibi olmalıdır. Namık Kemal devlet tasavvurunu oluştururken çift yönlü bir bakışla ilerlemektedir. Bir yandan İslam ve onun devlet değerlerini incelerken diğer yandan Avrupa'yı gözlemlemekte; medeniyet anlayışlarını, terakkiyi nasıl sağladıklarını tespit etmeye çalışmaktadır. Mevcut karşılaştırmada ısrarla üzerinde durduğu meselelerden biri de devlet harcamaları kısmıdır:

> "*Şurası layıkıyla malum olmalıdır ki biz vâkıa hal ve mevkîce dünyanın en birinci devletlerinden olmak istidâdına mâlikiz, lâkin bugünkü günde kuvvetçe Avrupa'nın üçüncü derecede bir devletiyiz. Hal böyle iken Fransa'dan ziyade debdebe gösterince bizim için bekâ nasıl mümkün olabilir*?"[240]

---

[239] Namık Kemal, "Terakki*", İbret,* No:45, 3 Ramazan 1289/ 23 Teşrin-i evvel 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.219 dan naklen.

[240] Namık Kemal, "Mülkümüzün servetine dair geçen numerodaki makaleye zeyl", Hürriyet, Sayı 8, 28 Rebiyülahir 1285/ 17 Ağustos 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.34-36 dan naklen.

Kendi devletini harcama noktasında sıkça eleştiriye tabi tutmaktadır. Gereksiz masrafların kısılması gerektiğini, terakki için gösterişe değil sa'ya önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Söz konusu kısımdaki tutumu sa'y anlayışı ve Rousseau'nun toplumun ihtiyacından fazlasını ürettiği sürece ayakta kalacağı görüşüyle eş çizgide kalmaktadır.[241] Kemal'e göre devletinin potansiyeli medeniyet için yeterlidir, sorunun harekete geçmemek ve yerleşmiş ağır anlayışın sürdürülmesidir.

Avrupa devletleri için beğenisi; kontrollü harcama, değişime uyum, çalışkanlık ve toplu çaba şeklinde sıralanabilir. Osmanlı Devleti için ise beklentisi zaten sahip olunan hukukun uygulanması, israfa son verilmesi, çözümden uzak yalnızca yönetici elitin çıkarlarını sürdüren işleyişin son bulması biçimindedir. Namık Kemal'in Osmanlı yönetim işleyişini nasıl tahlil ettiğini ve gördüğünü anlama noktasında değerli bir örnek olarak şu ifadeleri gösterilebilir:

> *"Bizde her ne zaman bir nizâm yapılmak lazım gelse, meclis başkâtiplerine veyahut mektupçuya şu yolda bir şey kaleme alınız denilir. O bey yahut efendi dâhi kalemi eline alır ve alnını kaşıyarak ve sakalını, bıyığını yiyerek düşünmeye başlar. Çünkü kendisi hiçbir taşra memuriyetinde bulunmamış veyâhut bulunmuşsa mal ve tahrirât kitâbetiyle memâlikin bir cihetinde bir müddetçik bulunup, cihât-ı sâirenin ahvâline vâkıf olmamış olduğundan düşüne düşüne nihâyet bu istenilen şey şu yolda idare olunursa güzel olur diyerek zihninde bir suret-i idâre bulup ve onu fusul ve ebvâba taksim ile yazmaya çalışır. Vatkâ ki nizâm yazılıp meydân-ı müzâkereye getirilir, âzâ-yı meclisin malumâtı nizâmı kaleme alan zâttan ziyâde olmadığından pek güzel yazılmış demekten başka söz söylenmeyip veyahut birkaç mahalli tâdil edilip hemen altı temhir ile makâm-ı sadârete takdim olunur. Ve ticaret-i dahiliye ve ticaret-i bahriye ve daire-i belediye gibi nizamlarda dahi Avrupa devletlerinde mer'iyyu'l-icrâ olan nizamât ayniyle tercüme edilip arz edilir. Bunlar Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ya konuldukta orada nefs-i mütekellim-i vâhide hangi zât ise onun reyi anlaşılmadıkça red ve kabule müteâllik söz söylemek âzâdan hiçbirinin*

[241] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.74.

haddi olmamakla nizâm-ı mâ'ruz okunup tamam oldukta cümle huzzarın gözleri o zat-ı münferide dikilip dururken, eğer kabule müteâllik ya hareket ve alâmet görülür veya ağzından bir kelime sadır olursa azâdan her biri bir ibâre ile medh ü senâyı arş-ı âlâya çıkarırlar ve eğer o zâtın harekatından adem-i kabul emârelerinden bir şey görülürse derhâl cerhine hücum ederler. Nihayet orada kabule makrûn olan nizâm adet yerini bulmak için resmen hakpay-ı hümayuna arz edilir ve bâlâsı "Mucibince amel oluna" hatt-ı hümâyunuyla tevşih buyurularak icrâya verilir."[242]

Kemal'in iç tenkitleri gözlem yeteneğini bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır. Devletindeki ağır işleyiş onun eleştirilerini sıkça yönelttiği bir alandır. Devlet kavramı kapsamında yönetici eliti padişahın sorumluluğunda görür ve var olandan farklı bir hale gelerek aktif olmalarını istemektedir. Ona göre yöneticiler de fert gibi irade ve sa'y sahibi olmalıdırlar, hatta toplumu da aynı yönde teşvik etmelidirler.

Kemal için devletin gerek en küçük birimi -fert- gerek en kapsayıcı başlığı -sultan- aynı bilince ve milli ruha sahip olmalıdır. Devletin mevcut problemlerinin çözümü ve değişen dünya içerisinde varlığını sürdürebilmesi için adaleti esas alarak aynı amaç etrafında birleşilmesi gerektiğini düşünmektedir. Görüşüne net olarak vakıf olabileceğimiz ev metaforu konuyu daha açık hale getirecektir:

"*Çünkü Avrupa kıtasını bir mahalleye ve her devlet ve hükümeti birer hâneye teşbih ile şöyle yüksek bir dağın başından nazar etsek görürüz ki her hanenin sakinleri kimi dam aktarır, kimi pencereleri silip parlatır, kimi süpürür, kimi siler, kimi bahçe beller, kimi ağaç budar velâasıl herkes hânesinin imarı hizmetiyle durmayıp çalışır. İşte bu hâneler Avrupa devletlerinin aynıdır. Bir de bunların arasında ve mahallenin en güzel yerinde bir hane görürüz ki temelleri gayet sağlam olduğu halde yerlerinden oynayıp binanın her cânibi inhidâma yüz tutmuş. İçinde birkaç adam ellerindeki baltalar ile muttasıl eğrilmiş temelleri kesmeye ve birkaç şahıs dahi üstündeki kiremitleri ve camları soymaya çabalar. Hânenin her*

[242] Namık Kemal, "Vilayet Nizamnamesi", *Hürriyet*, Sayı 42, 29 Zilhicce 1285/ 12 Nisan 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.321 den naklen.

tarafından aralıkta alevler görünür. Biraz kimseler ellerindeki abdest ibrikleriyle su taşıyarak bunları söndürmeye uğraşırlar. Hâlbuki hânenin dört tarafından ellerinde yanan meşalelerle içeri girip yakmaya çabalayan düşmanları def'e kimse tekâyyüd etmez. Asıl hânenin sahipleri olan binlerce nüfus aç ve çıplak kuru tahtalarda yatar, hanenin halinden asla haberdar edilmez. Ve biraz haberi olanlar dahi tevekkeltü ala'llah ile gelen düğün bayramdır diye biri birine teselli vererek oturur. İşte bu da bizim devletimizin halidir. Artık öyle bir muntazam mahallede böyle bir hânenin şu heyette durması yakışık almayacağından, eğer ki bir zaman hanenin taksim-i arasındaki ihtilaf arbedenin bekasına medâr olursa da, bir gün gelir ki ahali-i mahalle şamatadan gürültüden ve hânenin nizamsızlığından bizâr olarak "ya siz de işinizi yoluna koyup bize benzeyiniz yâhut bu mahalleden çıkınız" derler. Ve işte o gün hânenin pencere ve kiremitlerini soyanlar cem ettikleri emvâli omuzlayıp, öteki muntazam hânelerin birine geçer yan gelir; beriki mütevekkil gürûhu sefil ve sergerdân sürüm sürüm sürünür."[243]

Kemal evlerini -devleti, vatanı- arzu ettiği sağlamlığa ve güzelliğe ulaştırmak için çabanın önemini sıklıkla belirtmektedir. Devlet telakkisi altında milli bir ruhla milletinin ve fertlerinin aynı amaçla birleşmesini istemektedir. Bireyden başlayarak devlete ulaşan,[244] adaletle temellenip hürriyete varan süreçte dâhil olan her yapıdan aktif bir eylem beklemektedir. Birey-cemiyet, millet-devlet ona göre iç içe ve müşterek kavramlardır. Bu yüzden devletin akıbeti de millete bağımlı konumdadır, birbirlerini tamamlamakta ve temsil etmektedirler:

"*Burasını biz de inkâr etmeyiz yalnız şunu ifhâm etmek istiyoruz ki millet lafzından hasıl olan mana şâmil olduğu efrâdın havass ve müterettibâtından başka bir hassa veya ârızaya mâlik olamayacağı gibi devlet medlulünün dahi milletten veya tâbir-i diğerle umumdan hariç hassası, ârızası, menfaâti*

[243] Namık Kemal, "Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet*, Sayı 20, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.127 den naklen.

[244] Düşüncenin akışında Aydınlanma düşüncesinin; tabiatın atomlardan oluştuğu gibi devleti de toplumun birey parçalarından oluştuğu fikrinin izini görmek gerekir. Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s.13.

yoktur. Çünkü millet bir halkın revâbıt-ı siyâsiyesine nazaran bulunduğu hâli târif eder bir kelime olduğu gibi devlet de bir halkın icraât-ı siyasiyesine nazaran bulunduğu tavrı ifade eder bir lafızdır."[245]

Kemal'e göre sürünün bir çobana ihtiyacı bulunmaktadır. Çoban sürüden ve sürünün hizmetine sunduğu kişilerden sorumludur. Çoban/sultan aynı zamanda ferdi gelişiminde de irade sahibi olmakla mükelleftir. Onun devlet anlayışındaki sultan bilgili, adaletli ve kuşatıcı, iyi niyet sahibidir. Sultanın iyi niyetiyle toplumla arasında yapıldığı kabul edilen anlaşmanın arzu edilen şekilde işleyeceği kabul edilmektedir.

Namık Kemal ifadesinden anlaşılacağı üzere devletin, insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için -hukukun toplum içersindeki görev mantığıyla- atandığı alan olduğu düşüncesindedir. Devlet/hükümet toplumun içersindeki adaleti sağlayacak kontrol ve yönetim mekanizmasıdır. Onun devlet düşüncesindeki temel mesele ise insana da yer sağlıyor oluşudur. Nitekim Kemal, devlet ve insan/millet fikrini beraber işlemektedir:

"*Bosna ile Yemen ve Tunus ile Sanâ'da ne kadar adem var ise bir yere toplanıp da sadr-ı sâbıkın muhakemesini rü'yet eylemeğe veyâhut Bursa civarında olan Lefter âvenesinin bekâyasını takip etmeğe hiçbir vakit muktedir olamaz. İşte bu imkânsızlıktan dolayı dünyanın her yerinde hükümet denilen hıfz-ı hukuk hizmeti umum tarafından efrâdının bir veya birkaçına havâle olunmuştur.*

Hükümet veyâhut devlet, halkın böyle bir tevkili icrâ etmek şartıyla bulunduğu tavrına denilir. Ümmet tabiri ise emr-i tevkilden kat'-ı nazarla bir heyet-i medeniyenin mecmû'unu ifade etmek için kullanılır."[246]

Kemal, devletin adalet zemininde kurulması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre adalet öncelikle parlamento ve anayasa ile sağlanabilir, çünkü; adaletin hâkim

---

[245] Namık Kemal, "Herkesin maksudu bir amma rivayet muhteli", *İbret*, No:13, 25 Rebiulahır 1289/ 19 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.95 den naklen.

[246] Namık Kemal, "Bazı mülahazat: Devlet ve millet", *İbret*, No:27, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.147 den naklen.

olduğu devlette, millet devletine bağlı olacak ve karşılıklı sadakatle ideal yönetim sağlanmış olacaktır. Hülasa onun için devlet fert, cemiyet ve milleti bir arada tutmakla görevli ve tutacak olan, vatan kavramının alt başlığını oluşturan yapıdır.

4.BÖLÜM: MİLLET

Millet kavramı siyasi olarak örgütlenen toplum anlamına gelmektedir. Toplum ortak duygu ve amaçları paylaşır, tarihsel olarak bir başlangıç tespit ederek; gelecek için hedefler edinmektedir. Söz konusu hedeflerin biçimi ise milletin ortak duygu ve zihinlerinin oluşturduğu milli ruhla şekillenmektedir. Ülken "*milleti kültür ve gelenek birliği diye tanımlamak doğru olur*[247]*"* demektedir.

Millet kavramı 18.yydan sonra özellikle basın ve gazete yoluyla milliyetçilik olarak gelişim göstermektedir. Ancak Kemal'in kavrama yaklaşımı ulus anlayışına dâhil edilmeyebilir. Kemal'in kendi millet tanımı ise: "*Ümmet tâbiri ise emr-î tevkîlden kât'-ı nazarla bir heyet-i medeniyenin mecmû'unu ifade etmek için kullanılır*."[248] şeklindedir. Onun millet anlayışı ortak bir ruha sahip olan ve devletine bağlılık besleyen irade sahibi, etkin yapıdır.

4.1. Milletin Kendisini Tarih ile İlişkilendirmesi

Milletler kendi milli atmosferlerini oluştururken ekseriyetle tarih ile ilişki içerisindedirler. Bir toplum oluşturma, toplum ruhu inşa etme geçmişle bağ kurmayı gerektirmektedir. Maziden gelen bağın altı çizilerek bugün içerisindeki birlik pekiştirilir. Dayanışma ve bütünlüğü tarih miti ile sağlarken aynı zamanda tarihsellik duygusu toplumlara kadimlik, önemlilik sıfatı ima etmektedir. Bir toplum ne kadar eski köklere sahipse o kadar güçlü ve hâkimdir, algısı millet ruhu inşa etmede oldukça etkilidir. Dün de kalıcı ve uzun köklere sahip olduğu için bugün de güçlüdür ve yarın için güvenli bir gelecek milleti beklemektedir.

Tarihin içerdiği özellik onu ulus inşalarında gözden çıkarılamayacak bir etken haline getirmektedir. Tarihsel olarak bir noktaya veya devlete kendisini isnat etmeden bugün içerisinde bir millet oluşturmaya çalışan toplum yok gibidir. Namık Kemal de bağlılık oluşturmak için tarihsel anıları dayanak almaktadır. Millet ve

---

[247] Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, s.205.
[248] Namık Kemal, "Bazı mülahazat: Devlet ve millet", *İbret*, No:27, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.147 den naklen.

vatan toprağı arasındaki bağlamı kahramanlık öyküleri ile kurmaya çalışmaktadır.[249]

Bugün içerisinde toplumunu yeniden inşa etmeye çalışan bir aydın olarak Kemal'de tarihi önemsemektedir. Gerek edebi eserleri gerek makalelerinde tarih sıkça konularına dâhildir. Tartışmalarını sürdürürken tarihsel örnekleri tezlerini kuvvetlendirmek için öne sürmektedir. 18.yy ve sonraki düşünce akımlarını takip eden Kemal, tarihin toplum inşa niteliğinin farkında bir aydındır. Gayesi için arzu ettiği pekiştirme kuvvetini tarihte bulmaktadır. Kemal'in kavramlarını İslam'a dayandırarak topluma benimsetme tavrı olduğundan daha önce söz edilmişti, onun milletinde gerekli isteği uyandırmak için seçtiği ikinci bir yol da tarihtir.

Kemal, tarihsel bir geçmiş ile milletini bütünsel olarak kavrayacağını ve hedeflediği medeniyet yönünde teşvik edebileceği kanısındadır. Aydınlanma düşüncesinin bir getirisi olarak tarihi ders alınacak ve yapılmış hatalardan uzak durulacak bir alan olarak da görmektedir. Tarih öğrenilmeli ve devlet/millet için dersler çıkarılmalıdır. Tarih onun için -İslam gibi- toplumsal bir harç vaziyeti görmektedir. Yalnızca yüklediği nitelikle tarihi değerlendirdiğini söylemek yine de doğru olmayacaktır. O, tarihi içtenlikle seven, beklentiye sahip olacak kadar önemseyen bir aydındır.

Namık Kemal millet düşüncesini inşa ederken tarihsel olarak Osmanlılık yaklaşımında bulunmaktadır. Üyesi olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti gibi onun da bir Osmanlıcılık[250] düşüncesi mevcuttur. Osmanlı Devleti'ne dâhil olan tüm uyruklar arasında bir sadakat bağı oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Kemal'in millet tutumunda da etnik ayrım kendini çokça hissettirmemektedir. Onun yaklaşımı daha çok dinsel, din ayrımı olan uyruklarda ise devletsel bir bağ oluşturma ve pekiştirmedir. Osmanlı'ya karşı oluşturmaya çalıştığı sadakat bağında tarihsel yaklaşım öne çıkmaktadır.

---

[249] Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, s.433.

[250] 1840'tan itibaren Osmanlıcılık düşüncesi şekillenmye başladı. Osmanlıcılık imparatorluğun tüm uyruklarını Osmanlı başlığı altında toplamayı ümit etti. Bu yönden net olarak bir milliyetçilik olarak değerlendirilemez ancak bir önmilliyetçilik (proto-nationalism) olarak kabul edilebilir. Ki daha sonra milliyetçiliğin gelişiminde önemli etkiye sahip olacaktır. Onur Atalay, *Türk'e Tapmak,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.166-167.

Kemal'e göre yüzyıllardır beraber yaşayan ve yaşamaya devam eden tüm Osmanlı uyrukları bir millettir. Geçmişi şanlı zaferlerle dolu olan millet bugün de aynı güce sahip olabilir. Milletinden istediği şey aktif ve kendi kaderine hâkim bir toplum olmasıdır.[251] Fert için düşündüğü aktiflik/rızadan uzak eylem içerisinde olma hali millet için de geçerlidir:

> "*Biz o Osmanlılardan değil miyiz ki bir avuç yiğit, hamiyet ve şecaâtleri sebebiyle koca bir Bizans devletinin tahtına oturdular. Biz o Osmanlıların evlâdı değil miyiz ki dört yüz sene Avrupa'yı heybet ve satvetleriyle titrettiler. Biz o Osmanlıların sülbünden değil miyiz ki daha bundan yüz elli sene evvel Rusya ve Avusturya ve Venedik ve Leh devletleri müttefikân dört taraftan hücum ettikleri halde cümlesine yalnızca mukâbele edip memleketlerinden bir karış toprak vermediler. Bunlar Müslüman değil mi idiler? Niçin kazâya rızâ ile mütevekkil durmadılar ve mülklerini can ve baş ile muhafazâya uğraştılar? Bizim damarlarımızda cereyan eden kanlar bu şahbâzların kanı değil mi? Yoksa ahkâm-ı şeriye o vakit başka bu zamanda başka mıdır? Bizim abâ ve ecdâdımızın kanları pahasına almış oldukları memleketleri Avrupa diplomatları kadife sandalyeler üzerinde oturup ve haritayı tirepze üzerine yayıp, kalemleriyle şuna buna taksim ile vakit geçirsinler ve bizi insan yerine koymayıp bir kere de siz ne dersiniz demesinler. Biz dâhi kanarada nöbet bekler koyunlar gibi bel bel uzaktan bakıp duralım. İşte buna tevekkül ve rızâ değil adeta gayretsizlik denir*."[252]

Namık Kemal milletinin geçmişinden memnundur. Ona göre mazide ilerlemelere sahip olan, güç ve tahakkümde etkili bir devlet/milletken bugün içerisinde devlet/milletinin olduğu vaziyet kabul edilebilir değildir. Kemal'in tutumlarındaki kabul etmeyiş Türk düşüncesi için önemli bir adımdır. Kemal her ne olursa rıza halinden her olacağa hâkim olma ve biçimlendirme yaklaşımına geçişin parlak bir örneğidir. Ona göre millet çoğunlukla din veya Osmanlı bağını ifade

---

[251] Nitekim Kant Aydınlanma'yı insanın kendi sorumluluğunu alması olarak yorumlar. Sorumluluk fikri zamanla ilerler ve insanlığın kendi kaderine hakim olduğu, tahakküm edebildiği gelecek fikri oluşur. Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.193.

[252] Namık Kemal, "Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet*, Sayı 20, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.128 den naklen.

etmektedir. Ancak birçok noktada Türklük hususuna da değinmektedir. Henüz ulus-devlet inşalarının yankılarının duyulmaya başlandığı bir dönemde Kemal de emareler taşımaktadır.

> "*Vatanımız o memleket değil midir ki tahtgâhlarında Ömerler, Süleymanlar i'lâ'-yı hükümet etmiştir. Türkler o millet değil midir ki medreselerinde Farâbiler, İbn Sinâlar, Gazâliler, Zemahşerîler tevsî-i mârifet eylemişlerdir. Böyle pâyitaht-ı cihan itibârını bulmuş bir memleket şimdi bir iki haydut cemiyetinin savletinden lerzân oluyor. Ve öyle muallim-i âlem makâmını kazanmış bir ümmet mahsulât-ı maârifin en sadelerine bakarak mucizeler görmüş gibi hayrân oluyor. Bundan anlaşılıyor ki idaremizi dest-i istibdâda alan zâtlar cemiyetlerimizin şân ve ikbâline çalışmakta ne kadar dun-himmet imişler*."[253]

Kemal için tarih örnek alınacak veya ders çıkarılacak bir alandır. Milletine medeniyet yarışında gerekli teşviki sağlamak için ondan sıkça yararlanmaktadır. Makalelerinde kimi zaman tarihten bir vaka anlatılarak nasihat verilir kimi zaman ise bir devletin iyi bir yönü öne sürülerek olması gereken işaret edilmektedir. Ekseriyetle önceki yönetimlerin adalet ve özgürlüğünün, eğitim seviyesinin, neden güçlü olduğunun veya neden başarısızlığa uğradığının altını çizmektedir.

Tarihten verilecek olan *kötü* örnekler yeniliğe kapalı, istibdat sahibi, israf içerisindeki misallerken *iyi* olan örnekler adaleti ve hürriyeti destekleyen, üretim ve gelişim içerisinde olan misallerdir. Devletini/milletini yeniliğe ikna etmek için tarihsel örnekler dayanak noktalarıdırlar:

> "*Önemli olan Kosova muhârebesinde topun kullanılıp kullanılmaması değil, yeni bulunmuş bir silahın, Osmanlılar gibi yeni devlet kurmuş bir millet tarafından kullanılmış olmasıdır. Türkler, devletlerinin kuruluşundan itibaren yeniliklere karşı dâima büyük ilgi göstermişlerdir*."[254]

Bittabi Kemal için de tarih bir ilerleme çizgisi olarak algılanmaktadır. Ona göre ilerlemeye ayak uydurulamadığı durumda devleti bekleyen bir gelecek söz konusu

---

[253] Namık Kemal, "Hubbü'l-vatan mine'l-iman", *Hürriyet***,** Sayı 1, 9 Rebiyülevvel 1285/ 29 Haziran 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2 den naklen.
[254] Kemal, *Osmanlı Tarihi*, s.154.

olmayabilir. Kemal, Rousseau'nun toplum oluşturma fikrinden etkilenmiştir. Eserlerinde ve yazılarında etkileri görülmektedir. Gerek tarihsel terakki algısı gerek tarihsel yaklaşımları onun gayesi kapsamında tarihin konumunu açıkça tespit etmektedir. Bir millet yaratma, var olan milletini geleceğe taşıma için makaleleri ve eserlerinde tarih önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü; Kemal, Rousseau ile aynı fikirdedir, halk bir kez bütün halinde birleştiğinde tüm fiiller onların birlikteliğini koruma amacıyla şekillenmektedir.[255]

4.2. Bir İlerleme Problemi Olarak Halkın Eğitimi

Modernleşme düşünceleri devleti yaşatma ve hâkim kılma amacı taşımakla birlikte sosyal/toplumsal düşünceyi de şekillendirmiştir. Modernleşmenin yabancılara olduğu kadar içteki eğitimsizliğe karşı da sürdürülmesinin gerekmesi yenileşmeyi çift taraflı hayatta kalabilmek için gerekli eylem haline gelmiştir. [256] Tanzimat dönemi ile birlikte ise modernleşmenin çemberi genişlemiş; devletin hukuk, sosyal, askeri alanlarına taşınmıştır.

Batının elde ettiği *ilerlemeyi* hızlı davranılırsa ve uyum sağlanırsa yakalanabileceği düşüncesi aydınları ve devlet adamlarını -aciliyet içeren- yenileşme projelerine götürmüştür. Batı düşüncesi Rönesans'ın akabinde akılcı bir eğilimle biçimlenmiştir. Bilgi akla dayandırıldı ve 18.-19.yüzyılda akılcı yönelim zirveye ulaşarak geleceğe uzanmıştır.[257] Öncesinde konular içinde gelişme/ilerlemeden söz edilirken 19.asırda ilerleme başlı başına bir mesele olmuştur. Öyle ki artık ilerleme hem meşruiyet sağlayacak siyasal bir içerik hem de her kamp tarafından benimsenen bir amaç anlamına gelmiştir.[258]

Kemal de ilerleme metaforunu terakki olarak ifade etmekte ve kavram düşüncesinin ana ögelerinden birini oluşturmaktadır. Yeni bir insan yaratmak için çabalarının zemininde terakki yer almaktadır. -18.yy düşüncesinden çokça etkilenmiş bir aydın olarak terakki kavramından harici bir düşün şekillendirmesi beklenemezdi.- Rönesans, Reform hareketleri ve ardından gelen Aydınlanma

---

[255] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.17.
[256] Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, s.137.
[257] Ewald, *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, s.9.
[258] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.180.

dönemiyle birlikte düşünce tarihinde ilerleme kavramı yıldız aktörlerden biri haline gelmiştir. 17.yüzyılın sonlarından itibaren insanlığın daha iyiye gittiği ve tarihin ileri yönlü bir istikamete yöneldiği fikri yerleşmiştir. [259]

İnsan yaşamı ilerleme kavramı üzerinden anlamlandırıldı ve tarih düşüncesi bir ilerleme çizgisi olarak yorumlanmıştır. Kemal de tüm düşünceleri yakından takip etmekte ve etkisini taşımaktadır. Aydınlanma düşüncesinin izlerini taşıyan halkın bilgi eksikliğine sahip olduğu görüşü Kemal'de de görülmektedir. Aydın despotizminde olduğu gibi Kemal de toplumunun maarif noktasında noksan olduğunu ve "aydınlatılması" gerektiğini düşünmektedir ancak aydın despotizminden farklı olarak halka söz hakkı tanımaktadır.

Aydın despotizminde halkın kendi kararını veremeyecek kadar bilgisiz olduğu ve kendi yerine karar verilmesine ihtiyaç olduğu görüşü hâkimdir. Kemal ise insanın değişebileceğine/kendisini eğitebileceğine kanidir, ona göre insan ilerleme yeteneğine doğuştan sahiptir.[260] Onun için kişinin yönetimdeki söz hakkı hürriyetinin bir parçasıdır ve vazgeçilemezdir.

Namık Kemal ferdin gelişim gösterebileceğini sıklıkla ifade etmektedir. Öyle ki yetenek aynı zamanda onun için insanın sorumluluğudur. Fert kendi maarifinden mükelleftir. Fertlerden oluşan toplum da sorumluluk sahibi bir yapıdır; maarifini sağlamalı ve kendi *ilerlemesini* gerçekleştirmelidir. Kemal için tüm devlet toplu bir halde medeniyete ulaşmak için çabalamalıdır.

Arzu ettiği bilinç sahibi bireylerden oluşmuş bilinç sahibi bir halktır. Dönüşümün temel makarası insandır ancak toplum değişimi gerçekleştirecek makaralar bütünüdür ve onun için sosyal olarak maarif esas meselelerden biridir. Onun için eğitim her zaman öneme sahiptir. Gerek bireysel gerek toplumsal yaklaşımında eğitim için ayrı bir ilgiye sahiptir. Yenilik ve değişim hedefleyen bir aydın olarak eğitimin dönüştürücü özelliğinin farkındadır.

Romantik yaklaşımına karşın Kemal'in gözlemleri ve tespitleri gerçekçidir. İçerisinde olduğu toplumu anlama noktasında başarılıdır. Milletinin sahip olduğu ve

---

[259] Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, s.233.
[260] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.357.

ulaşabileceği eğitim aşamasına makalelerinde yer vermektedir. Ona göre millete basın, edebiyat, vaazlar yoluyla ulaşılmalıdır. Nitekim aynı doğrultuda Rousseau'yu dinler[261] ver halka yönelik olarak sade bir üslupla eserlerini işlemektedir.

Kemal kimi noktalarda toplumunun bilgi yönünden noksanlığını, kimi noktalarda ise mazisinden örnekler vererek vaziyetinin değişebileceğini -değişmesi gerektiğini- işlemektedir. Namık Kemal'de halkın maarifi hususu da hürriyetle ilgilidir. Ona göre maarif sahibi bir millet hürriyetini talep eder ve ona sahip olur. Kendi milletinin eğitim noktasında noksan olduğunu ifade eder ancak toplumunun maarife sahip olma gelişimini gösterebileceği fikrine sahiptir: "*İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama, bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama, çoğu kez aldatılabilir*."[262]

Milletinin hürriyetin önemini kavraması için maarif bir önkoşuldur. Ona göre cehalet hürriyetsizliği meşru kılmamaktadır. Kemal meseleyi sıklıkla işlemekte ve toplumuna *ulaşmaya* çalışmaktadır:

> "*Ama denilecek imiş ki, halkımız maârifçe daha hür olacak derecelere gelmemiştir. Evet biz de teslim ederiz ki çektiğimiz taaddiyâtın pek çoğu noksan-ı mâriften gelir. Eğer halkın terbiyesi tam olaydı, bin yerde emsâli görüldüğü gibi hürriyetini derhâl istihsâl ederdi. Zulüm ile cehâlet âzâ-yı ilyesinden muttasıl doğmuş tev'em bir heykele benzer: birinin îdamı halinde diğerine hayat nâ-müyesserdir. Lakin ahâliyi hakkından müstefîd etmek için galeyân-ı umumiye intizâr edip durmak bir hükümete lâyık mıdır? Maârifçe hürriyete mütecemmîl olmak tâbirinden anlaşılmasın ki câhil bir halka hukûk-ı siyâsiye ve şahsîyesi verilirse idâre muhtel olur*."[263]

---

[261] "Oysa ben diyorum ki, toplanmış halka düşüncelerinizi anlatamadığınız her dil köle dilidir; bir halkın hem özgür kalması hem de bu dili konuşması olanaksızdır." Jean Jacques Rousseau, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, Çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.88.

[262] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.26.

[263] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 58, 23 Rebiyülahir 1286/ 2 Ağustos 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.60 dan naklen.

Kemal'e göre halkın bilgisiz olması onun aldatılmasını gerektirmemektedir. Aksine aydınlatılmasını gerektimektedir. Halk her ne kadar cehalet sahibi olursa olsun devletine sevgi beslemesi için bilgisizliğinin ona karşı kullanılmaması gerekir, çünkü istismar edilen bir toplum cahil dahi olsa devletine sevgi beslemeyecektir.[264] Kemal'in birçok yönden örnek aldığı ve düşün sisteminde rol model olarak gördüğü Avrupa için söz konusu halk eğitimi olduğunda;

> "*Sâhib-i mektup diyor ki bizim köylülerimiz erbâb-ı dirâyeti intihâba nasıl muktedir olabilir ve bu babda hükümetin iğfalâtı nasıl men olunur? Meğer bu zât zanneder mi ki Avrupa'nın her köylüsü hakkı bâtıldan, ahmâkı âkilden, zâlimi âdilden, âlimi câhilden tefrike muktedirdir? Hayır onlar da adeta bizim halka benzer. Yalnız işleri muntazam olduğu için servetleri ziyâde. Bunlar mebûsânı nasıl intihâb ediyor? Hükümet kendine taraftar olan gazetelerle halka birtakım adamlar arz ediyor, mukâvemet takımı da onlara karşı başka birtakım adamları tavsiye eyliyor. Hükümetten hoşnut olanlar da onun istediğini, olmayanlar mukâvemetin taraftarını intihâb ediyorlar. Ama bizde halk gazeteye okumaya muktedir değil imiş; hükümet için kendi istediğini ve mukâvemette bulunanlar için dâhi kendi istediklerini ahâliye bildirmeye dünyada başka vasıta yok değil ya?*"[265] demektedir.

Yorumundan halkın eğitim noksanlığının devlet organizasyonu ile telafi edilebileceği anlamı çıkarılabilir. Toplumun üzerine düşen vazifenin, devlet tarafından yönlendirilerek yapılması, aydınların aydınlatması, sürünün güdülmesi fikrine yakınlık taşımaktadır. Ancak yine de Kemal milletin hürriyetinin devredilmesi veya biatsız onun adına karar verilmesi düşüncesini desteklemez. Ona göre halk aydınlanmalıdır ancak maarif yoluyla kendi çabasıyla oluşacak bir ışığı kastetmektedir.

---

[264] Namık Kemal, "Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet***,** Sayı 20, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.131 den naklen.

[265] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.70 den naklen.

Zira "*Hâlbuki intişâr-ı kütübe mümane'ât yalnız efrâda değil umum millete, devlete hâsılı her şeye âle'l-ıtlak muzırdır*."[266] ifadesinde olduğu gibi eğitimin engellenmesi her yönden zarar getirmektedir. Toplum eğitilmeli, kendi eğitimine sahip olmalıdır. Hürriyetine sahip olabilmesinin ana gerekliliklerinden biri maarifine bağlıdır. Çağının tarihsel anlam metaforuna uygun olarak Kemal için de eğitimin olmadığı bir milletin terakkisi, terakkisi olmayan bir milletin atisi mümkün değildir.

4.3. Devlet ve Millet İlişkisi

Devlet kavramı Kemal için hayati unsurlardan biridir. Düşünce sisteminin amaçları arasında devletini yaşatmak mevcuttur. Kemal'in düşünce zinciri şu şekildedir; insanına hürriyetini vermelidir, çünkü fert hürriyetle mevcut olabilir. Cemiyetine hürriyet vermelidir, çünkü fert cemiyet içerisinde var olabilir. Millet ruhu oluşturulmalı, korunmalıdır, çünkü cemiyet millet ruhuyla yaşayabilir. Millet yaşatılmalıdır, çünkü devlet millet ile kaimdir.

Kemal'in zihin dünyasında söz konusu devlet ve millet ilişkisi olduğunda, ayırması mümkün olmayan, birbirine bağımlı iki ayrı ve önemli kavram karşımıza çıkmaktadır. Fert ve cemiyet arasındaki müşterek çıkar ve şartlara bağlı olan ilişki, devlet ve millet için de geçerlilik kazanmaktadır. Milletsiz bir devlet veya devletsiz bir millet söz konusu değildir. İki kavramın menfaat ve çıkarları ortaktır. Devlet ve millet ilişkisi noktasında Kemal'in görüşleri oldukça nettir;

> *"[...] şunu ifhâm etmek istiyoruz ki millet lafzından hâsıl olan mânâ şâmil olduğu efrâdın havass ve müterettibâtından başka bir hassa veya arızaya malik olamayacağı gibi devlet medlulünün dâhi milletten veya tâbir-i diğerle umûmdan hâriç hassası, arızası, menfaâti yoktur. Çünkü millet bir halkın revâbıt-ı sîyâsiyesine nazaran bulunduğu hâli târif eder bir kelime olduğu gibi devlet de bir halkın icraât-ı siyâsiyesine nazaran bulunduğu tavrı ifâde eder bir lafızdır. [...] Hâsılı menfâi'-i devlet denildikten sonra karşısında bir de menâfi'-i millet isbât eylemek veya menâfi'-i millet*

[266] Namık Kemal, "Müellifler neden meyus olacak?", *İbret***,** No:103, 29 Zilkade 1289/ 16 Kanun-ı sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.424 den naklen.

denilmiş iken ona mukâbil bir de menâfi'-i devlet tasavvur etmek kâbil değildir."[267]

Kemal, çoban ve sürü metaforu içeriğinde de aynı konuya da yer vermektedir. Metaforu içerisinde çoban ve sürüyü padişah ve milleti olarak işaret etmektedir ancak devlet ve millet ilişkisi hususunda da önemli tespitleri mevcuttur. Milletin -sürünün-geleceği devletinin varlığına bağlıdır ve devletin -çobanın- geleceği milletinin varlığına bağlıdır. İkisinin birbirinden ayrı var olamayacağını belirtmektedir:

"*Hadîs-i şerîfin*[268] *bir mânâ-yı tazamm'unisi dâhi tâbi ve metbû beynindeki hukûk-ı mütekâbilenin hıfs u riâyetini emreder. Bir cemaâtin devâm-ı cemiyeti bir imâm-ı sâhib-i emrin vücûduna muhtâç olduğu gibi, imamın hükümeti dâhi cemaâtin devamına mevkûftur. Halk bir padişahın hükümeti olmadıkça asayiş-i hal bulamaz, halk olmazsa padişah da yalnız saltanât edemez. Demek olur ki iki taraf dahi ihtiyaç meselesinde müsâvidir.*

[…] İşte bu fedâkârlıklar, bu mecburiyetler, bu itaâtler bilcümle ihtiyaçtan husule gelmiş, yani iki şahs-ı münâzi'ıslâh-ı beyn için bittabi bir hükme muhtaç oldukları gibi efrâd-ı kavmi can ve mal ve nâmus hususlarında tasâllut-ı ağyârdan vikâye edecek ve mazlumun hakkını zâlimden alıverecek bir kuvvet-i külliyeyi idâme ve ikâme için istikmâl-i esbab-ı saltanata ihtiyaç göründüğü sebeplerle usul-i hükümet şu gördüğümüz suret üzerine teşekkül eylemiştir."[269]

Söz konusu mevziiye ulaştığımızda Kemal'in mühim bir anlam ithaf ettiği adaletin manasını güçlendirme isteği de dikkate alınmalıdır. Devletin geleceği de milletin geleceği gibi bir diğerine bağlı olduğu için devlet de milletine adalet getirmek zorunluluğu içerisindedir. Yaklaşımı hem adalet ve hürriyeti temin altına

---

[267] Namık Kemal, "Herkesin maksudu bir amma rivayet muhteli", *İbret*, No:13, 25 Rebiulahır 1289/ 19 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.95 den naklen.

[268] "Küllüküm ra'in ve küllüküm mes'ulün an ra'iyyetihi (Hadis-i şerifinin Türkçesi "sizler hepinizin çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorulursunuz" demektir.)

[269] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64-67 den naklen.

almakta hem de hedeflediği gibi devletini yaşatıp, milletinin ortak gelecek kaygısı ile milli ruhunu inşa etmektedir. Öyle ki ihtiyaç ve zorunluluklar devleti milletsiz, milleti devletsiz olamamaya itmektedir.

4.4. Yönetimde Milletin Sorumluluğu

Namık Kemal'in yeni insan arayışında sorumluluğa verdiği anlam daha önce ele alınmıştır. Onun için birey bizatihi kendisinden ve cemiyetinden mükellef bir varlıktır. Biçimlendirmek istediği yeni insan aynı zamanda içerisinde olduğu millete karşı da sorumludur. Aynı şekilde Kemal için toplum da bireye ve devlete karşı sorumluluk içerisindedir.

Milletin devlete karşı sorumluluğu bir sadakat bağı ile ona bağlı olmak ve devletinin geleceği için çabalamaktır. Çabası devletinin akıbetini belirleme noktasında yönetim mevkiinde kendisini göstermektedir. Millet yönetimde söz hakkına sahiptir. Hakkını savunması, koruması ve talep etmesi gerekmektedir. Ona göre milletin yönetime dâhil olma sorumluluğu olduğu gibi devletin de milleti dâhil etme mükellefiyeti mevcuttur. Onun arzu ettiği milletin aktif şekilde yönetime katılması, talebini ısrarla sürdürmesidir. Nitekim milletin hakkı kadim ve sabittir:

> "*Zîrâ itikâdımızca hukûk-ı ahâli âdl-i İlâhi gibi ezelidir. Makâm-ı saltanâtta bulunan zât bize hâkim olur, mâlik olamaz. Hakikât, böyle elimizde asla halel bulamayacak bir esâs-ı mâ'delet mevcut iken onu bırakıp da şahs-ı vâhidin bir vakit tagayyürden selâmeti mümkün olmayan ihtiyârı üzerine tesîs-i nizâm etmek teessüf olunacak şeylerdir*."[270]

Millet hâkimiyetin asıl sahibidir, yönetim onun asli hakkıdır; hakkını devlete isnat etmektedir ancak isnat hakkını ortadan kaldırmamaktadır. Ona göre milletin yönetim üzerindeki söz sahipliğinden istifade edebileceği en etkin yöntem meşrutiyettir. Bir parlamento ile halk iktidara dâhil olacaktır. Gerek Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisinde gerek cemiyetten sonraki yazılarında Kemal her daim meşruti yönetim talebindedir.

---

[270] Namık Kemal, "Hubbü'l-vatan mine'l-iman", *Hürriyet*, Sayı 1, 9 Rebiyülevvel 1285/ 29 Haziran 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.4 den naklen.

Yazılarının içeriği meşrutiyetin gerekliliği ve faydaları üzerinedir. Temel tezi meşrutiyetin zaten İslamın bir gereği olduğudur. Dinin yönlendirmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin meşrutiyetten uzak durup, Avrupa'nın hali hazırda meşruti yönetime sahip olması özellikle *Hürriyet* gazetesinde ağırlıklı olarak işlenmektedir:

> *"[…] Avrupa devletlerinin cümlesinde terakkiyât-ı medeniyeye dâir olan kavânin ve nizâmâtın hiçbirisi âhârının aynı değildir. Çünkü bu devletlerden hangisi bir yeni nizâm vâz etmek istese, evvelemîrde ş'urâ-yı ümmete ârz eder. Ondaki âzânın ise her biri bir memleket ahâlisinin intihâbıyla nasb olunmuş ve kendi memleketinin menâfi ve mazarrâtına taâlluk eden ahvâle tamamıyla vâkıf bulunmuş olduğundan meydân-ı bahse konulan nizâmın hin-i icrâsında kendi memleketinin halkınca ve kâbiliyetince ne türlü menfaât ve mazarrât istilzâm edeceğini düşünüp reyini beyân etmek salâhiyetinde bulunduğu ve nizâmınher fırkası ekseriyet-i ârâ üzerine tescil olunduğu cihetle meydân-ı icrâya çıkan nizamâtın ekseri memleketin usûl ve âdat ve ahlâk ve istidâdatına muvâfık bulunur ve binâenaleyh esnâ-i icrâda mazhâr-ı kabûl-i amme olmakla düstûrü'l-amel tutulup, ahkâmından mülk ve heyetçe semerât-ı hayriye görülür."*[271]

Kemal'e göre devlet ve millet birbirlerine muhtaçtırlar ancak devletin hâkimi millettir. Hükümet görevini yönetime veren de millettir ve meşrutiyet ile millete yönetimdeki hakları teslim edilmelidir. Nitekim İslam esasları ve *Altınçağı* teslimi gerektirmektedir. Kemal'in yaklaşımının önemi iktidara halkı dâhil etmeyi yönetimin bir lütfu olarak görmemesidir. Kemal için tartışmalarında esas dayanak noktası hak/adalet olduğu için danışma meclisini de bir ihsan olarak değil, devletin vazifesi olarak görmektedir:

> "*Halkın hâkimiyeti demek bi-gayrî hakkın nâkz-ı bey'ât mı demektir? Sözün doğrusu mülkümüzde hâkim biziz; hepimizin hükümete iştirakimiz vardır. Fakat hükümetin emr-i icrâsını bey'ât-ı meşruâ ile Âl-i Osmân'a tevd'î ettik. Daimâ Âl-i Osmân'ı isteriz, daimâ idâre-i meşrûta talebindeyiz.*

[271] Namık Kemal, "Vilayet Nizamnamesi", *Hürriyet*, Sayı 42, 29 Zilhicce 1285/ 12 Nisan 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.321 den naklen.

[…] Hükümet benim, sizin ve sâir ebnâ-i vatanın kuvvetinden ibâret değil midir? Benim kuvvetime benden veyâhut ihtiyâr veya ekseriyete tâbiîyet suretiyle tevdî ettiğim zâttan başka bi hakkın kim mâlik olabilir?"[272]

Namık Kemal talep ettiği, arzu ettiği gayeleri bir düşünce sistemi içerisine oturtmaktadır. Kimi zaman kavramları arasında geçişler veya çelişkiler ortaya çıksa da genel olarak bir sistem sahibidir. Mekanizmasının temeli adalete dayanmaktadır. İnsanın doğuştan sahip olduğu hürriyet hakkı gibi milletinde var olmasından itibaren sahip olduğu söz hakkı bizi doğrudan adalet kavramına götürmektedir. İnsan hürdür ve yönetilme şeklide hürlüğüne zarar vermeyecek şekilde olmalıdır:

"*Ben hür doğmuş iken niçin 'ûtekâdan olduğumu tasdîk edeyim, niçin beni esir eden hareketlerin meşrûîyetini kabûl ile avdetine zımnen cevâz göstereyim? Şeriât gibi tagâyyürden mâsun bir esas var iken niçin inkılâbı zaruriyetten olan ef'âl-i insaniyeye isnâd-ı hukuk eyleyeyim*? "[273]

Devlet milletine karşı sorumluluk içerisindedir ve aksi mümkün değildir:

"*[…]Bununla beraber hükümet vâsimiz değil mâlikimiz bile olmak fârzolunsa yine böyle başı boş bırakılmak iktîzâ etmez. Dünyada esir dahi mağdûr olduğu vakit şikâyet edecek bir mâhkeme bulabilir. Mesûlîyetsiz vâsi ise kainâtta görülmemiştir*."[274]

Kemal'in meclis ısrarı kimi zaman tarihe atıf yaparak kendini göstermektedir. En çok örnek verdiği tarihi nokta Dört Halife dönemidir. Dönemde seçim, adalet ve şura' noktasında arzu ettiği misalleri görmekte ve aktarmaktadır. Onun tarihten kendisine tez arama çabası Yeniçeriler konusunda da kendisini göstermektedir. Öyle ki, Kemal Yeniçeri kışlalarının silahlı bir meclis olduğu ifadesini kullanır. - Onun yaklaşımını gelecekteki Türkiye-ordu ilişkisi hususunda bir sinyal olarak

---

[272] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair bir mu'terize cevaben yazılmış mektup", *Hürriyet*, Sayı 12, 27 Cemaziyelevvel 1285/ 14 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.61 den naklen.

[273] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair bir mu'terize cevaben yazılmış mektup", *Hürriyet*, Sayı 12, 27 Cemaziyelevvel 1285/ 14 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.62 den naklen.

[274] Namık Kemal, "Hürriyet", *Hürriyet*, Sayı 37, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.276 dan naklen.

okumak mümkündür.- Ona göre Yeniçerilerin kaldırılmasına kadar devlet aslında meşrutiyet yönetiminde olarak görülebilirdir:

> "*Evet, çâresiz onunla hâsıl olacak; zirâ devlet-i Âliyye tâ Yeniçeriler kalkıncaya kadar yine irâde-i ümmet ve binâenaleyh bir nev usûl-i meşveretle idare olunuyordu. Mebusana vereceği hakk-ı nezâreti ahâli bi'n-nefs kendi icrâ ederdi. Her kışla bayağı bir silahlı Meclis-i Şurâyı Ümmet hükmünde idi. Bu usulün neticesinde ne kadar fitneler hâdis olduğu ne kadar kanlar döküldüğü mâlûmdur.*
>
> *[…] Bundan da anlaşılır ki umûm ahâli hakk-ı hâkimiyetini bi'n-nefs icrâ edemediği gibi ikinci derecede lüzûmu terettüb eden hakk-ı nezâretini de bizzat icrâ edemiyor. Neticesinde fitneler çıkıyor, canlar telef oluyor*."[275]

Kemal bürokrasiye eleştiriler getirmektedir. Nitekim Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin temel eleştirileri noktalarından biri Osmanlı bürokratlarıdır. Onları halk ve padişah arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemekle tenkit ederler. Kemal de cemiyeti gibi aradaki sınıftan hoşnut değildir. Yaklaşımı Rousseau'nun etkisinin de izlerini taşır. Zira Rousseau yöneticileri tehlikeli olarak görmektedir.[276]

Kemal de bürokrasiyi halkın egemenliğinin karşısında bir engel olarak görmektedir. Padişahı dahi bazen aylıkla çalışan bir kişi olarak niteleyen Kemal, aradaki bürokrasi sınıfının ise halkın yanında söz konusu edilemeyeceği görüşündedir:

> "*İkinci suâl şudur "Zât-ı Şâhâne usûl-i meşveretin kabûlüne kâil olmuş farz olunduğu hâlde, buna vükelâ rıza gösterir mi?" Vükelâ kim? Ümmet, ki bir hâkim-i tâbiiyedir, hakkının ızhârını ister, pâdişah, ki bir hâkim-i fiildir,*

---

[275] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair bir mu'terize cevaben yazılmış mektup", *Hürriyet*, Sayı 12, 27 Cemaziyelevvel 1285/ 14 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.62 den naklen.

[276] Rousseau, toplumun karşısında yöneticilerin tehlike teşkil ettiğini ve tehlikeyi de ancak halkın durdurabileceğini ifade eder. Ona göre yöneticileri kontrol edebilmek adına halk çeşitli denetim mekanizmaları kurmalı ve işletmelidir. Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.593.

ona muvâfakat ederse, arada aylıkla tutulmuş birkaç hizmetkârın söz söylemeye ne hakkı olur?"[277]

Kemal için millet yönetimde görev alma hakkına yalnızca sahip değildir aynı zamanda bir vazifesidir. Bilinçli fertlerden oluşan irade sahibi millet kendi iradesini yönetime yansıtmalı ve hakkını savunmalıdır. Kabullenişe ve mücadele etmeyişe milletin hakkı yoktur, görevi devletine sahip çıkmak, hakkını savunmak ve geleceğini temin etmektir.[278]

"*Hâkimiyet-i ahâli ki kuvâ-yı hükümetin halktan münbâ'is olmasından ibâret ve lisân-ı şer'de nâmı hakk-ı biâttir. Umûm veya ahâli kelimesinin ifade ettiği mânâ-yı mücerred üzerine ârız olmuş bir salâhiyet değil her ferdin hilkaten mâlik olduğu istiklâl, istiklâl-i zâtı levâzımdan bir haktır*."[279]

Devletin millete yönetim hakkını teslim etmesi gerektiği, milletin de bunu beklemeyip kendisinin eylemi gerçekleştirmesi gerektiğini sıklıkla işleyen Namık Kemal için halkın yönetimdeki rolü açıktır: irade sahibi, aktif millet kendisinin ve devletinin istikbalini tayin noktasında -İslamın ve medeniyetin gerektirdiği gibi- meşrutiyet yönetimi ile hükümete dahil olmalıdır.

4.5. Kemal'e Göre Millet

Namık Kemal düşün dünyasında hürriyet temelinden başlayan ve içerisinde olduğu tüm dünyayı kapsayan bir harita oluşturmuştur. Onun kavram dünyasında millet mefhumu manevi bir ruha sahip olan, devletinin geleceği için ön koşul olan bir yapı niteliğindedir. Devlet ve millet müşterek olarak birbirlerine muhtaçtırlar. Ferdin mevcudiyetini sürdürebilmesi için bir millete ve devlete ihtiyacı vardır. Onun aktif/iradeli/eylem içerisindeki ferdi milletini de aynı şekilde şekillendirmelidir.

---

[277] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair beşinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 17, 3 Recep 1285/ 19 Ekim 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.106 dan naklen.

[278] Namık Kemal, "Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet*, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.128 den naklen.

[279] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret***,** No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* s.124 den naklen.

Kemal'in sözünü ettiği -John Locke'da[280] olduğu tasavvur ettiği gibi- millet de belli bir iradeye sahip fertlerden oluşan aktif bir yapıdadır. Kemal'in millet kavramına atfettiği mana milli bir ruhu kapsamaktadır. Yaklaşımını ulusçu bir yaklaşım olarak adlandırmak tam olarak mümkün değildir. Milletini terakkiye ya da birliğe teşvik etme amacıyla tarihsel örneklerden sıkça yararlanmasına karşın Türklük yaklaşımı bugün anladığımız manasıyla bir milliyetçiliği karşılamamaktadır.

Onun hedeflediği ve istediği devletinin içerisindeki tüm uyruklar arasında ulus düşüncesinin üstünde bir Osmanlılık bağı kurmaktır. Hristiyan ve Müslümanları eşit olarak kabul etmektedir. Hristiyanların sahip olduğu ayrıcalıkları ve bu ayrıcalıklara rağmen devlete olan bağlılıklarındaki eksikliği eleştirmektedir.[281] Mahkemelerde, askerlikte, yönetimde ve sosyal alanlarda eşitlik taraftarıdır: "*Mesâil-i bedîhiyedendir ki bir memlekette imtîyâzlı bir fırka oldukça imtîyâzsız fırkalar onunla rekâbet edemez. Nitekim hiçbir vâkit zâid nâkısla müsâvî olamaz.*"[282]

Tüm alanlarda eşitlik sağlandığında diğer uyruklarında Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaklarını ve devletinin çözülme probleminin sonlanacağını ifade etmektedir. Kemal'in buradaki tavrı Osmanlıcılık düşüncesindeki Türk aydınların hemen hepsinin yanılgısını oluşturmaktadır.[283] Bu yanılgı içerisinde Kemal, eşitliğin sağlandığında Avrupa karşısında devletinin güçlü olabileceğini ileri sürmektedir. Namık Kemal'in makalelerindeki tartışmalarında çoğunlukla Avrupa'yı örnek olarak işleme yaklaşımının yanında devletini Avrupa'ya karşı savunma tavrı da hakimdir. Devletinin haliyle milletinin içerisindeki eşitliğin ellerini kuvvetlendireceği düşüncesidir. Eşitlik bittabi kanun ile sağlanacaktır:

---

[280] John Locke'un tasavvur ettiği toplum, bağımsız fakat "makul" insanlardan meydana gelmektedir. Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, s.29.

[281] Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, C.1, s.214.

[282] Namık Kemal, "Servet-i mülkiyeye ve idare-i hazıraya dair makale", *Hürriyet***,** Sayı 7, 21 Rebiyülahir 1285/ 10 Ağustos 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.31.

[283] Gelecek olan meşrutiyet yönetimiyle tüm uyrukların vatandan ayrılmaktan vazgeçeceği, devlete bağlanacağı düşüncesi ileriki dönemlerde bir anayasa fantezisine dönüşecek ve nitekim meşruti yönetim sonrası yaşanılan dağılmalar tüm aydınları hayal kırıklığına sürükleyecektir.

"*Bizim efkârımıza kalırsa mahmîyet meselesi öyle dört bendli kânun neşredivermekle lağv edilemez. İbtîdâ, muntazam mahkemeler yapılmalı, muntazam kânun olmalı, halk adalet görmeli, vatanını sevmeli, tebdîl-i tâbiiyeti denâet addeylemeli. Sâniyen, mahkemelerden ecânibin olmakta bir fâide kalmamalı. Ondan sonra yine mahmiyet dâiyesinde ısrâr edenleri sebatlı bir teşebbüsle tâbiiyet-i sahihâsına ircâ etmeli. Hâsılı Avrupa'ya ve halka lakırdı söyleyecek yüz olmalı. Yoksa mahkemelerde bu karışıklık, kanunda bu teşviş, idarede bu zülum, ecânibde bu imtiyâzlar, hâriciye nezâretinde bu zaaf mevcut iken sekiz on satır şey yazıp da adına kanun denilmiş, bunun rezâletten başka ne faydası olur?*"[284]

Kemal'in milletten beklentisi yönetime iştirak ederek istikbali emin hale getirmektir. Maarif hususunda çaba göstererek, kader/rıza ilişkisinin dışına çıkarak kendi kaderlerine hâkim olmalarıdır. Eylem içerisinde olmasını arzu ettiği millet yalnızca yönetim noktasında değil, eğitim, gelenek ve milli bir ruh oluşturma noktasında da aktif olmalıdır. Bugününe ve yarınına hâkim olan, terakkiyi hedefleyen medeni bir toplum Kemal'in arzu ettiği millettir. Onun millet anlayışında küçük görülen günlük yaşam aktiviteleri dahi milletin hâkimiyet ve görev alanıdır:

"*Mahalle ve hânelerin pisliği pek göz önünde olan şeylerdendir. İstanbul'da sokaklar vardır ki köpek lâşelerinin ve sâir bin türlü murdarlıkların istilâsı cihetiyle bir taraftan bir tarafına geçilmez. […]*

Fakat hânelerimiz de sokaklarımızdan pek aşağı kalmıyor. Ebnâ-yı vatanın en büyük cüz'ü Müslümân ve kusuru dahi Müslümânlar gibi insan olduğundan çoğu naklen, azı aklen nezâfetle mükellef değil midirler? Herkesin evini de mi devlet tathîr etsin, kendi hayatına, evlâd û iyâlinin vücûduna rahmı, vatanın saâdetine meyli olanlar için biraz da sürpüntüler içinde yuvarlanmağa dikkat iktizâ etmez mi?

[…]Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrür eden bir yanlış îtikâddan neşet etmedir. Vâiz efendiler cevâmi-i şerifede kıssahanlık

[284] Namık Kemal, "Tabiiyet-i Osmaniye", *Hürriyet*, Sayı 39, 8 Zilhicce 1285/ 22 Mart 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.294 den naklen.

edeceklerine böyle dünya ve âhirete nâfi ve hayat-ı millete kâfil olacak mesâilden bahse himmet eyleseler efkâr-ı umumiyede mevcut olan bu yolda birçok su-i zehâblar pek çabuk mündefi' olur."[285]

İnsana ve milletine karşı olan tüm olumlu yaklaşımlarına rağmen Kemal de halkını kimi noktalarda noksan bulmaktadır. En çok eleştirdiği hususlar eğitim ve kader/rıza anlayışıdır. [286] Toplumunun hemen her şeyi kadere bırakarak hiçbir çaba göstermeden geleceğini bilinmeze teslim etmesi milletinde değiştirmek istediği en temel meseledir. Kadere teslim yerine mücadele ederek -aynı devletinin geçmişinde olduğu gibi- bugününe ve yarınına sahip olmalıdır.[287]

Kemal, Rousseau gibi milletinin bir ruha sahip olduğunda devletiyle bütünleşeceği ver geleceğinin temin olacağı fikrindedir.[288] "*İstikbâl ki milletin nûr-ı dîdesi, cemiyetin ciğer-pâresi, medeniyetin hülâsa-i ümmîdi, insaniyetin mümîdd-i hayatıdır. Halk için onun selametine çalışmamak evladını açlıktan öldürmek kâbilinden olmaz mı? […] İntisâbıyla müftehîr olduğumuz ümmetin tahdîs-i mefahîri yolunda söyleriz ki buralarca ecdâdımızın yâd-ı mealisi herkesin vicdânında akâid-i mukaddese kuvvetini bulmuştur.[…] Ve binâenaleyh istikbâlimizin emniyetince pek büyük ümmîdler veriyor.*"[289]

Dün ecdadının başardığı tüm zaferler onun için milletinin geleceğine umut veren yegâne hususlardan biridir. Kemal, toplumuna yönelik olan tüm eserlerinde milletini teşvik etme suretiyle geçmişe yaslanarak, bugün çalışarak, yarın var olmayı hedeflemektedir. Onun düşün kurgusunda ruha sahip olan emeğin karşılığı

---

[285] Namık Kemal, "Nüfus", *İbret*, No:9, 19 Rebiulahır 1289/13 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.76 dan naklen.

[286] Kemal'in naçizane bir sitemi: "İsviçre, veya Fransa halkı gibi bir halk bul, ben de Rousseau'ya olmazsa, Hugo'ya olsun mukallid olabileceğim için sana söz veririm." Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I*, s.361.

[287] "Aydınlanma, bu yönüyle değişime bir çağıdır. Aklını başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanma cesaretini gösteren ve evrensel akıl ilkeleri doğrultusunda davranan insanların, halkların kendi kaderlerini kendilerinin çizeceklerine ve köhnemiş yapıları değiştirerek mutlu bir düzen kurabileceklerine olan bir inançtır. […] Bu bakımdan Aydınlanmanın (filozoflarının kişisel elitist ve reformist görüşlerine rağmen) ulus-devlet düşüncesinin oluşmasına ve bu düşünceyi hayata geçiren Fransız Devrimi'ne önemli bir katkıda bulunmuş olduğu söylenebilir." Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.540.

[288] Rousseau'ya göre halk birleştiğinde artık çıkarlar da düşmanlar da ortak hale gelir ve ilişkiler karşılıklı olarak bağlanır. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, s.17.

[289] Namık Kemal, "İstikbal*", İbret***,** No:1, 7 Rebiulahır 1289/1 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.39 dan naklen.

geleceği temin etmekte, aktif milleti de devletini ve kendisini daim kılmaktadır. İzlediği düşünce sürecinde fert, cemiyet, devlet ve millet taşlarını birleştirdikten sonra ise nihayetinde kapsayıcı üst başlığı olan vatan kavramına ulaşmaktadır.

5.BÖLÜM: NAMIK KEMAL'DE VATAN KAVRAMI

Vatan[290] kavramı tarihini daha öncesinde başlatmakla birlikte bugün anladığımız manada ve geniş çerçevede ele alınmaya özellikle Aydınlanma düşüncesi sonrasında başlamaktadır. 18.yy itibariyle anlamları giderek genişlemekte ve güçlenmektedir. Öyle ki Marki Argenson 1754'de "Daha önceleri hiç devlet ve millet isimleri bugünkü kadar anımsanmazdı. İki kelime XIV.Louis zamanında hiç telaffuz edilmiyordu ve ne anlama geldiklerini de pek az kimse bilebilirdi." ifadesini paylaşmaktadır. [291]

Osmanlı da ise toplumun birliği öncelikle din üzerinden kurulmaktadır. Vatan kelimesi kanunlarda yer alsa da çoğunlukla doğulmuş olan yer anlamına karşılık gelmektedir. "Hattı hümâyunlarda ve muahedelerde, vatan kelimesine muadil olarak "Memalik-i Devlet-i Aliyye", "Memalik-i Mahrusa", "Memalik-i Şahane" tâbirleri geçmektedir." Vatan kelime olarak siyasi anlamını Sultan Abdülâziz döneminde Yeni Osmanlıların vatan anlamı ve karşılığı yaratma girişimleri kavramı gündeme dâhil edilmiştir. Devletin tüm unsurlarını birleştirecek bir vatan ideali inşa etmeye çalışmışlardır. Cemiyetin üyesi olarak -ve Türk tarihinde- Namık Kemal vatan konusunda en derin iz bırakan kişi olmuştur.[292]

Osmanlı Devleti'nde vatan kelimesi kavram haline gelmesi Namık Kemal ile gerçekleşmektedir. Namık Kemal, kavramı düşünce sistemine dâhil ederek ziyadesiyle önemsemektedir. Sahiplenme ve ait olma duygularının beşiği olan vatan[293], Kemal için kutsal ve merkezi bir konumdadır. Kemal'in vatan telakkisini anlamak için öncelikle Rousseau'nun vatan fikirlerini incelemek, Kemal'in vatandaşa ve vatan sevgisine biçtiği rolü irdelemek gerekmektedir, dolayısıyla bölümümüze öncelikle vatandaşı inceleyerek başlamaktayız.

---

[290] "'Patria' köken sözcüğü Yunancada babadan gelen soyu, cinsiyeti ve kabileyi belirtir; Latincede ise her şeyden önce -dinsel bir anlam yükleyerek- 'ataşehir' (Vaterstadt) Roma'yı tanımlar; ya da Almanca'da, 12.yüzyıldan bu yana, ilkin daima dolaysız yurtla ilişkili dile getirebildiğimiz üzere, 'anavatan'ı (Vaterland) kast eder." Koselleck, *Kavramlar Tarihi,* s.227.

[291] Atalay, *Türk'e Tapmak*, s.22.

[292] Karal, *Osmanlı Tarihi* , s.323-324.

[293] Halil Nalçaoğlu, "Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.4 2008, s.293.

5.1. Yeni Bir Kutsal: Vatan ve Vatandaş

Milliyet dini-cemaat eksenli bir kimlikken yurttaşlık laik eksenle toprağa dayanmaktadır. [294] Ayrılıkçı girişimlerin olduğu Osmanlı Devlet'inde bütünlüğü sağlamak için sosyal bir beraberlik algısı yaratılmak istenmektedir. Devletin getirdiği çözüm Osmanlıcılık düşüncesinde kendini göstermektedir. Hem Müslümanlıkla hem de din üstü toprak/yurt bağlılığıyla devletin birliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Hedef doğrultusunda cemaat, toplum üyeleri vatandaşlar haline getirilmeye çalışılmaktadır.[295]

Vatansever kavramı ise özellikle 18.yy başlarında basın yoluyla ivme kazanmakta ve zamanla Aydınlanma düşüncesinin asli kavramlarından biri haline gelmektedir. Vatansever hem ülkesinin vatandaşı hem de vatandaş üstü bir konumdadır. Devlet ve halk arasındaki bölgeyi temsil etmekte ve aradaki bağı kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadır. Aynı doğrultuda vatandaşların görevlerini tayin etmekte ve toplumunu vazifelerini yerine getirmeleri için teşvik etmektedir.

Vatanseverin tayin ettiği görevler yalnızca halka yönelik değildir, o aynı zamanda hükümdarın da sorumluluk alanını belirlemekte ve araç olarak anayasayı uygun bulmaktadırlar. Anayasa bir nevi hükümdarın alanını daraltan ve *vatan için* daha fazla alan açan bir vasıta anlamı kazanmaktadır. Devletin/hükümdarın başlı başına bir velinimet olduğu fikri yerini vatanının esas değer olduğu fikrine bırakmaktadır.

Söz konusu fikir vatandaşa vatanı için gerekli fiilleri yapması için vicdani bir zorunluluk atfetmektedir. Gerekli fiiller; yurttaşın vatanı için gereken şartları/değişimleri gerçekleştirmesidir. Vatansever vatanıyla ilgili hemen her durumda kendisini yetkili ve vazifeli olarak görmektedir. Vatanseverin, yurttaşın, hükümdarın vazife ve yetkilerini de anayasa fikri üzerinden temellendirmektedir. *Kısa bir süre sonra bir Prusya gazetesinde az ve öz bir şekilde ilan edileceği üzere: "Vatansever, aslında sadece anayasa için yaşar*."[296]

---

[294] Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, s.275.
[295] Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, s.429.
[296] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.227-230.

Koselleck'in ifade ettiği gibi vatansever tipi yeni bir insandır; devlet ile halkın arasında, hem halka dâhil hem halktan üstündür. Vatanseverin yegâne amacı vardır: vatanını sevdiği için onu anayasa ile korumak ve yaşatmak. Söz konusu kavram incelendiğinde Kemal'in düşün dünyası ile benzerlik taşıdığı kolayca fark edilmektedir. Kemal'in yaratmak istediği yeni hür fert tamamıyla bir vatanseverdir. Onun düşününde bireyin hürriyet sahibi olması gâyriihtiyari onu vatanını sevmeye götürmektedir.

Daha önce belirtildiği üzere Kemal, 18.yy düşüncesinin etkisini açıkça taşımaktadır. 18.yy itibariyle şekillenen vatan ve vatansever kavramı[297] onun temel meselelerinden biri haline gelmektedir. Vatan onun için kutsaldır, *kılıcının ekmeğidir*.[298] Hürriyet sahibi ferdinin, sorumlu cemiyetinin, temel devletinin, şuura sahip milletinin yaşayabileceği ve geleceğini emin kılabileceği yegâne yer vatandır.

Tüm düşünce kavramlarını kapsayarak bir sonuca bağladığından dolayı vatan kavramı onun temel hedeflerinden biridir. Nitekim Kemal, Vatan Şairi olarak anılmaktadır. Şimdi Kemal'in vatansever ve vatandaş fikrini anlamak için en ziyade etkilendiği Rousseau'nun yurttaş düşüncesini hatırlamak faydalı olacaktır.

Rousseau devletin devamının sağlanması için erdem ve özgürlüğün gerekli olduğunu söylemektedir. Ona göre erdem -Kemal'in kullanımıyla vicdan[299]- ortak

---

[297] İslam dünyası "millet", "vatan" ve "vatan sevgisi" kavramları konusunda Batıyla temasta olan Mısırlı bazı aydınlardan etkilenmiştir. "El-Tahtavi (1801-1873), bu kavramların en sesli ve etkili savunucusu olacak, hatta "vatan sevgisi" onun yazılarında, erken bir milliyetçilik haline bürünecek, öncesinde sadece bir duygu olarak mevcut bulunan "vatan sevgisi" ilk kez politik bir önem kazanacaktı. Onun gelecek döneme etki edecek bir diğer yönü, bu kavramları bir yandan İslami bir meşruiyet halesiyle beraber takdim etmeyi becermesi diğer yandan da farklı bir tarih bilinciyle Firavunlar dönemi Mısır'ı (kadim Mısır) ile modern Mısır arasında bir tarihsel devamlılık kurgulamasıydı. Tahtavi'nin 1834 yılında yazdığı kitap, Araplar kadar Türkler arasında da popüler olmuş ve 1840'ta Türkçeye tercüme edilmişti. […] Fakat yine de Tanzimat döneminin oluşum aşamasındaki asli kutsalı, "vatan"dır. Hem Tanzimat bürokrasisi, okullar vasıtasıyla (ki ders kitaplarında dinin, ailenin ve yöneticilerin yanında vatan da kendisine karşı görevlerin öğretildiği şeyler arasına girer) hem de onların muhalifi olan Genç Osmanlılar, gazete ve kitaplar vasıtasıyla, vatanın kutsallaşmasına omuz verirler. *Din ve devlet ve vatan* kullanımı (veya teslisi) yaygınlık kazanır." Atalay, *Türk'e Tapmak*, s.166-167.

[298] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.476 dan naklen.

[299] Aklın yanında insanın ruhuna ve vicdanına yer veren Rousseau, Voltaire ve Ansiklopedistler tarafından sürdürülen akılcı yaklaşımda bir kırılma noktasına denk gelir. Ve Kemal'in akıl vurgusunun yanında insan vicdanının altını çizmesinde temel noktalardan birini teşkil eder. J. Bronowski – B. Mazlish, *Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi*, Çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s.397.

faydayı gerektirir ve vatandaşlar özgürlük-yasalar-erdem-devletin geleceği çarkını döndürecek olan ana etkendir. Yurttaşlar kendisinin ve devletin çıkarlarını ortak görecek şekilde bilinçlendirilmelidirler. Biçimlendirme işlemi bireyleri koruyan yasalar yaparak ve en önemlisi de yurttaşların vicdanlarına hitap ederek gerçekleşebilir.

Fertler kendilerini devletleri ile bir bütün olarak görecek ve beraber hareket edecek boyutta manevi bir birlik duygusuna sahip olmalıdır. Söz edilen manevi birlik duygusu ise vatanseverlik ve dindaşlık ile sağlanabilir. Peki bireyler nasıl vatanseverlik ve birlik duygusuna yönlendirilebilir? Rousseau'ya göre öncelikle fertler eğitim, kamuoyu ve din yoluyla vatanlarına bağlanacakları biçimde şekillendirilmelidirler. Şekillendirme vatanseverlik duygusu ile mümkündür.

Vatanseverlik fikri ve hissi bireylere ortak bir şuur, ruh ve kültür benimsetmeyi gerektirir. Eğitim en işlevsel yollardan biridir. Talim ile beraber insanlar ortak bir biçim alacaktırlar ve ortaklık duygusuna yol açarak vatan imgesini güçlendirecektir. İkinci adım olarak bir kamuoyu yaratılacak ve hem ortak kültür hem de bireyler arzu edilen yönde şekillenecektir.

Uygulama yöntemi olarak da bayramlar, törenler önerilmektedir. Eğitimle *bilinçlendirilen*, kamuoyu ile topluma dâhil edilen fertler ortak din duygusuyla son adımı tamamlayacaktırlar. Rousseau'nun söz ettiği din anlayışı klasik din düşüncesinden daha farklıdır. Ona göre din, devlet tarafından kontrol edilir ve fertlerin devlete bağlılığını sağlamaktadır.[300]

Dinin araçsallaşması ile bireyler ortak din duygusu, ortak vatan duygusu, eğitimle şekillenen vatan anlayışı yoluyla kendi kaderleri ile vatanlarının kaderlerini birleştirecek ve vatanlarına dolaysız bir sevgi besleyeceklerdir. Rousseau incelendiğinde onun vatan telakkisinin Namık Kemal ile aynı doğrultuda ilerlediği görülmektedir.

Kemal için öncelik bireyin hürriyetidir, çünküü; fert özgür olduğunda bilinçli hale gelebilecektir. Yaklaşımında Rousseau'da ki eğitim etabı göze çapmaktadır. Kemal'in daimi olarak üzerinde durduğu ve ısrarla teşvik etmeye çalıştığı maarif

[300] Ağaoğulları, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, s.593-595.

meselesi, söz edilen pencereden bakıldığında daha anlaşılır olmaktadır. Rousseau ve Kemal'e göre eğitim olmadan fertleri vatanseverlik yönünde biçimlendirme mümkün olamamaktadır:

> "*Biz terakkiye başlarsak Avrupa mâni olur denilecek.. Bu îtikâd memâlik-i mütemeddînede âle'l-ıtlâk hükmünü infâz etmekte olan efkâr-ı umûmiyenin meziyetini bilme[mek]ten neşet eder. Avrupa'da kimse kalmamıştır ki bir kavmin terâkkisi her kavmin terâkkisine hizmet edeceğinden gâfil olsun. Ashâb-ı temeddün o kadar mecnun değildir ki gayrı ızrâr için kendi zararını ihtiyâr eylesin. -Keşfi na-kâbil olan vukuât bir tarafa bırakılınca- hikmeten ve kaîdeten vatanımızın istikabâlince sâlîb-i emniyet olacak bir madde var ise maârifte olan noksanımızdır.*
>
> *Zirâ temin-i istikbâlin mevkûfun aleyhi olan teşyîd-i revâbıt ve ittihâd-ı efkâr mücerred maârif sayesinde vücûda gelebilir. İşte bu hallere nazaran vatan muhabbetiyle mütehâlli olan gönülleri gerçekten hûn eden fâcia mülkümüzce maârif hakkında görülen fikdân-ı hamiyettir*."[301]

Eğitim vatan kutsalı yaratma ve vatanseverlik vazifesini bireylere işleme noktasında en elverişli vasıta konumundadır. Aktif/yenilikçi/öğrenen/kendi kaderine hâkim olan birey talim yoluyla vatanının kıymetini ve kutsallığını da anlayacaktır. Vatan ve vatanseverlik eğitim aracılığıyla ilk anlam halesini oluşturmaktadır.

İkinci adım olarak Rousseau'nun önerisi olan milli, manevi ruh yaratma kısmına bakıldığında Kemal'in basın faaliyetleri görülmektedir. Ortak bir dil, anlayış, görüş yaratmak özellikle gazetelerin hayata dâhil olmasıyla basını ana vasıtalardan biri haline getirmektedir. Namık Kemal de yaşamının büyük bölümünde gazetelerde yazılar yazmıştır. Edebi eserlerinin yanında gazetelerdeki makaleleri de öncelikli olarak bir toplum ruhu yaratma, aydınlatma amacı taşımaktadır.

Onun hususi olarak kullandığı dil dönemine göre oldukça sade ve açıktır. Esas amacı topluma ulaşarak onları vatan duygusuna teşvik etmek, ortak çabaya dâhil

---

[301] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.479 dan naklen..

etmektir. Basın ile oluşturulacak olan "biz" duygusu ve algısı vatan kutsalını benimsenecek hale getirmektedir. Kemal'in basın faaliyetleri incelendiğinde makalelerinin hemen her zaman bir açıklama, kabul ettirme ve harekete geçirme arzusu taşıdıkları görülmektedir.

Rousseau'nun vatan ve vatanseverlik yaratımında son adım olarak ifade ettiği din duygusu Kemal için millet ve devlet ilişkisinde karşımıza çıkmaktadır. Kemal İslam'ın esaslarını ekseriyetle devletten parlamento talep ederken, adaletin tesis edilmesi meselesinde ve toplumuna bir konuyu benimsetmeye çalıştığında işlemektedir. Onun din anlayışında İslam, toplum üzerinde bir harç görevi görmektedir.

Kemal'e göre milli bir ruh oluşturma ve devlete bağlılığı sağlama; din ile devlet eş zamanlı hareket ettiği takdirde ve fertler birlikteliği içselleştirdiklerinde mümkündür. Onun vicdan kavramı olarak esaslarının temeline yerleştirdiği faktör vatan ve milli ruh duygusunda kendisini göstermektedir. Öyle ki Kemal için vatan sevgisi imanın bir uzantısıdır.

Geldiğimiz nokta Kemal'in vatan kavramının kutsallığını tamamladığı nokta olmaktadır. Eğitim, kamuoyu ve dini birlik ile vatan kavramını eserleri ve makalelerinde işlemekte ve nihai olarak vatanı din ile birleştirerek kutsallaştırmaktadır. Kemal'in vatana atfettiği kutsallık anlayışı o tarihten itibaren Türk düşüncesi ve aydınlarında kabul edilerek işlenmeye devam edecektir. Vatan kutsalı ve vatanseverlik duygusu Türk siyasi hayatının ayrılmaz ögelerinden biri haline gelecektir. Öyle ki ilerleyen dönemlerde siyasi jargonda -en sık- kullanılacak en ağır itham vatan hainliği olacaktır.

Namık Kemal'in düşünce sisteminde Rousseau'nun etkisi inkâr edilemez boyuttadır. Vatan düşüncesi ise etkisinin en açık görülebildiği kavramıdır. Hemen hemen aynı doğrultuda ilerleyen düşünce akışında Kemal de Rousseau gibi vatanseverlik bilincinin olmadığı devletlerin hayatta kalamayacağını düşünmektedir: "*Hiç âzâ-yı âlîyeden birinin vücuddan ayrılıp da münferîden hayatta kalmasına imkân var mıdır? Ya biz vatanımız içinde hukukça müsâvî, menfaâtçe müşterek bulunduğumuz halde lîsan ve mezhep dâ'iyesiyle niçin*

birbirimizden ayrılmak isteyelim?"[302] İfadesinde görüldüğü gibi Kemal'e göre vatan kutsaldır, vatanseverlik bir ödevdir ve vatanseverlik ruhuna sahip olan milletler/devletler parçalanmazlar.

5.2. Yeni İnsanın Refleksi ve Görevi Olarak Vatan Sevgisi

Namık Kemal eserleri, makaleleri, siyasi ve sosyal yaşamında yeni bir insan yaratmaya çalışmaktadır. Yeni insanı özgürlük sahibi, eğitimli, milli ruha sahip ve vatanseverdir. Ona göre kişi hürriyetle doğmakta, cemiyetle yaşamaktadır. Cemiyeti din duygusu ile birleşir ve cemiyetinin yaşaması için devletin korunması elzemdir. Devlet fikri insan, cemiyet, millet kavramlarıyla birleşerek vatanı oluşturmaktadır. Vatan onun için mukaddesata sahiptir.

Kemal'in içerisinde olduğu dönem devletinin kaos dönemidir. Devletini yaşatacak çözümler[303] arasında çağının birikimlerle getirdiği yeni insan ve vatanı fikri mevcuttur. Kemal de Rousseau gibi toplumunu birleştirecek bir çatı olarak dini anlamaktadır. İslam ona göre bir harç vazifesi görerek insanlarını aynı amaç için birleştirecektir. Namık Kemal, makalelerinin birçoğunda özellikle vaazlar konusuna değinmektedir.

Ona göre halkı aydınlatmada ve vatan sevgisine teşvik etmede vaizlere büyük bir görev düşmektedir. Toplumunun camilerde sohbetler ve hutbeler yoluyla vatan meselesine dâhil olabileceği fikri onun için netlik taşımaktadır. Kemal milletine İslam yoluyla ulaşabileceğini düşünmektedir. Genellikle düşünce sistemini ve kavramlarını İslam kaideleriyle desteklemektedir. Ona göre milli bir Osmanlı ruhu İslam harici düşünülememektedir.

---

[302] Namık Kemal, "İmtizac-ı akvam", *İbret*, No:14, 26 Rebiulahır 1289/20 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.99 dan naklen.

[303] Osmanlı Devleti'nde çözümler noktasında üretilen fikirleri son derece isabetli olması bakımından Atalay'ın ifadesinden aktarıyoruz: "Tanzimat döneminin başından itibaren Osmanlıların vatandaşlar olarak muhatap almaya başladığı halkın rıza-sadakatini sağlayacak kutsal mercilere ihtiyacı hasıl olmuştu. Osmanlı'nın önündeki seçenekler temelde üç ile sınırlıydı: Birincisi, devlete ve devletin zirvesindeki kuruma, partiye veya hükümdara bir *kutsallık* atfederek dinsel ve etnik farklılıklarüstü bir sadakat odağı oluşturmak. İkincisi, üzerinde yaşanılan ortak toprak parçasına bir *kutsallık* atfetmek suretiyle "vatan sevgisiyle" söylemini kullanmak, böylelikle toplumu ortak bir paydada birleştirebilecek bir yurtseverlik duygusu yaratmak. Üçüncüsü, dinsel ve etnik farklılıkları aşkın bir üst kimlik yaratmak yoluyla *laik bir ulus* tasarımı gündeme getirmek." Atalay, *Türk'e Tapmak*, s.165.

Kutsal kabul ettiği vatanı yaklaşımının getirisi olarak İslam ile bağdaştırarak cemiyetine benimsetmek istemektedir. Kemal'e göre yeni insan irade sahibi olduğu için sorumlu bir varlıktır. İnsanın irade sahibi olduğunu ve sorumlu olduğunu İslam esası söylemektedir. Mükellef yeni insanın sorumluluklarından biri de vatanını sevmektir, çünkü Kemal'e göre vatan sevgisi imandandır:

"*Hubbü'l -vatan mine'l-imân*

Herkesin vatanı, ki mensâb olduğu cemiyetin meskenidir, dünyada her şeyden ziyâde muhabbetine mazhâr olmasın mı? Vatan o mün'im-i kerîmdir ki hânedan-ı âtıfetine gelenler aç, üryân, âciz, nâ-tüvân gelir, sayesinde beslenir, sayesinde giyinir, hayatından, hürriyetinden sayesinde müstefîd olur. Şükrâniyetin akadem-i vezaîf olduğunu bilenlere göre lâyık mıdır ki vatanını bedeninden azîz tutmasın? Ya Osmanlılar bu vazife-i mukaddeseyi nasıl herkesten ziyade ifâya çalışmasın ki vatan denilen nimet-i İlâhiye onlara kılıçlarının ekmeğidir. Bu uğurda şehit olan ecdâdımızın kemikleri topraktan çıkarılsa mülkün her sahrasında nice ehrâmlar ve belki hürriyetimizi düşman taarruzundan muhâfaza edebilecek kadar istihkâmlar yapılabilir. Bir kere tarihlere nazar-ı ibretle bakılsın ne büyük devlet idik, ne azîmetli ümmet idik.[…] Biz de o fedayîlerin ahlâfıyız. Bizim damarlarımızdaki kan dahi vatanın en küçük bir faidesi için yerlere dökülmek şânından olan Osmanlı kanındandır."[304]

Kemal'in vatan sevgisi hem İslamın bir gereğidir hem de vatan gayrimüslimleri de içerdiği için İslamında üzerinde bir etkiye sahip olmalıdır. Müslüman Osmanlı vatandaşlarını dinlerinin bir getirisi olarak vatan sevgisine teşvik edebilmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin farklı din ve uyruklardan oluşan tebaası düşünüldüğünde; vatan çatısı altında toplanmayı, vatan sevgisini sağlamayı ancak adaletle inşa edebileceklerini düşünür. Adaletli bir devlette yaşayan birey din duygusunda birleşmediği durumlarda adil ve özgür bir ortamda olduğu için -Kemal'in insanın özü gereği iyi olduğu düşüncesi hatırda tutulmalıdır.- kamusal teşvikle vatanını sevecektir;

[304] Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2.

"*Bundan başka Hânedân-ı Osmâni bir taraftan Halife-i İslâm olduğu gibi bir taraftan dahi birçok akvâm-ı gayrimüslimenin pâdişahı bulunduğundan müstaîd olduğu kuvveti tamamen iktisâb için onlara dahi hubb-ı vatan efkârını ilkâ etmek lazım gelir; o da adaletle hâsıl olur.*

İşte gerek millet-i İslamiye'nin selâmetine ve gerek Osmanlı vatanının saâdetine hahişgêr olanlar için birinci düşünecek madde idaremizin ıslâhıdır…"[305]

Kemal'e göre din duygusunun yetişemediği durumda vatana bağlılık adaletle sağlanabilecektir. Basınla desteklenen adaletle pekiştirilen bağ duygusu sadakatle birleşerek vatan sevgisine dönüşecektir. Vatan sevgisinin olmadığı vaziyetlerde vatana hizmet de gerçekleşemeyecektir: [306]

"*Çünkü zamanımızca hamiyetin en büyük muharriklerinden olan vatan fikrini gönüllerden kaldırmak hıfz-ı hukûkun en müessir esbâbından olan ateşli silahı ellerden almağa benzer. Bir millet vatan muhâbbetinden tecrîd-i nefs eder ise çok zaman geçmez elbette vatanını o muhabbetle me'lûf olanların râyet-i istilâsı altında görür. Nitekim bir kâvim ateşli silahdan keff-i yed eylerse pek az vakit içinde o silahı düşman eliyle kendi göğsüne çevrilmiş bulur.*"[307]

Onun yeni insanı bir vazife olarak vatanı seviyor olsa da sevgi vazifeden ziyade yeni ferdin bilincinden dolayı içinden gelecektir. Sadece bir görev olarak değil bir kutsal aşkı olarak vatanına bağ duyacaktır:

"Şir-harlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler mâişet-gâhını, ihtiyârlar kuşe-i ferâgatin, evlat validesini, peder ailesini ne türlü hissiyât ile severse insan da vatanı o türlü hissiyât ile sever.

---

[305] Namık Kemal, "Buhara'nın istilası üzerine makale", *Hürriyet*, Sayı 46, 28 Muharrem 1286/ 10 Mayıs 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.358 den naklen.*

[306] Tansel**,** *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II*, s.70.

[307] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.476 dan naklen.

Bu hissiyât ise sırf sebepsiz bir meyl-i tâbiiden değildir. İnsan vatanını sever, çünkü mevhamevâhîb-i kudret'in en aziz olan hayat havva-yı vatanı teneffüs ile başlar. […]İnsan vatanını sever, çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaâti, vatan sayesinde kaimdir. […]İnsan vatanını sever, çünkü vatan böyle bir gâlibin şemşiri veya bil kâtibin kalemiyle çizilen mevhun hatlardan ibâret değildir; millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdâda hürmet, aileye muhabbet, yât-ı şabâbed gibi bir çok hissiyât-ı ûviyenin içtimâ 'ından hâsıl olmuş bir fikr-i mukaddestir.

Bundan dolayıdır ki târih-i insaniyetin hangi sâhifesine atf-ı nigâh olunsa her zamandan her millete zuhur eden efkâr-ı 'aliye ve ahlak-ı fazla ashâbının cümlesi vatan muhâbbetini umur-ı dünyeviyenin kâffesine müreccâh tutmuş ve pek çoğu vatan yoluna fedâ-ı can etmiş görülür. Bundan dolayıdır ki her dindem her millette, her terbiyede, her medeniyette, hubb-ı vatan en büyük faziletlerden, en mukaddes vazîfelerdendir [308]

Kemal vatan sevgisini aynı zamanda tarihle birleştirerek toplum tarafından içselleştirilmesini artırmayı da hedeflemektedir. Ona göre hürriyet için çaba gösteren vatanseverler Osmanlı beyliğini kuran kahramanlar gibi vatanını sevmekte ve bekası için çalışmaktadır:[309]

"*Biz oturduğumuz yerlerin her taşı için bir cevher-i cân verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın yadigâr-ı vücududur. Onu, binâenaleyh bize göre vatanı Çin ile Sibirya ile hem-kıymet tutmak ihtimalin haricinde görünür.* [310]

Yeni aktif/iradeli insan geçmişte yapılanlara bakarak bugün neler başarabileceğini anlayabilmektedir Vatan sevgisi tarihin gösterdiği gibi içsel kendiliğinden gelişen devleti yaşatacak en kuvvetli bağ ve yeni insanın hemen her durumda eylemsel olarak destekleyeceği bir koruma refleksidir: *"Vatan, bize*

---

[308] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.474-475 dan naklen..
[309] Sema Uğurcan, *Edebiyatımız I: Edebiyat Tarih İlişkisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012, s.31.
[310] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.476 dan naklen..

kılıcımızın ekmeğidir. Dâima kendimize mahsus, kendimize münhasır biliriz. Dâima nefsimizden ziyâde sever, nefsimizi uğruna fedâ ederiz."[311]

5.3. Vatan Mefhumu

Namık Kemal düşün sistemini inşa ederken esas kaygısı -ve itici gücü- devletinin içinde olduğu çözülme dönemidir. Süreci devletinin geleceği meselesi olarak görüp çare aramaktadır.[312] Kemal çözümleri eyleme geçirmek için devlet, millet yapısını içeren bir sistem kurmaktadır. Fert ve hürriyeti ile başlayan sistem vatan telakkisiyle tamamlanmaktadır.

Mukaddes olan vatan milli varlığın mevcudiyet halidir. Eserleri ve makaleleriyle vatan fikrini işlemekte[313] ve ancak vatan düşüncesini/sevgisini milletine benimseterek sorunun çözülebileceği fikrindedir. Ki ona göre "Osmanlı" tüm vatandaşları tanımlayan ifadedir. [314]

Vatan mefhum olarak Osmanlı'da başlangıçta soyut haldedir. Kemal'in vatan anlayışı da -coğrafi sınırları net olmayan- aynı soyutluğa sahiptir. [315] Onun vatan kavramı içerisinde ümmet, millet, kavm ve mezhep kelimelerini de barındırır. Şerif Mardin, Kemal'in vatan konusunda farklı kavramları içermesi ve zaman zaman anlatımında kullanmasından yola çıkarak telakkisinin net olmadığını söylermektedir[316]

Namık Kemal tüm eserleriyle devletine dair hemen her konuyu ele almaktadır. Detaylıca ve gözlem yeteneği sayesinde etkili olan tespitleri, insanını çevreler ve bir vatan halesine dâhil eder. Onun vatan düşüncesi mazisi, geleceği ve bugünü ortak olan, [317] aynı derdi paylaşan ve aynı hedefe sahip olan vatansever vicdanlı yurttaşlardan oluşan yurttur:

---

[311] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.476 dan naklen..
[312] Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, s. 13.
[313] Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s.196.
[314] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.363.
[315] Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.243.
[316] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.363.
[317] Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.36.

"*Evet sâni-i hâkim insanın fikrini kerrât cedveli, vicdanı hendese mikyâsı mehiyyetinde halk etmiş olsa idi dünyâda aile, millet, mesken, vatan tasavvurlarının vücûduna imkân kalmazdı. Sırf maddi olan hevâidden başka bir şey düşünülemez idi. Şu kadar var ki âdem başka sıfatta, başka hâsiyette yaratılmış, âklı iki ile iki dört eder davasını ne kadar bedâhetle kabul ediyorsa vicdan da bir kadın ile bir erkek meyl-i tabii ve kavl-i şer'i ile irtibât hâsıl edince bir aile meydana gelir, hükmünü o kadar bedâhatle tasdik eyliyor. Akıl murabbâ' başkadır, müselles başka kâziyyesini hakikâtine ne kuvvette hükm eyliyorsa vicdan da vatan başkadır harc-i vatan başka sözünün sıhhatine o kuvvette itimâd ediyor.*[318]

Kemal'in vatan anlayışında milliyetçi yaklaşım kendini göstermemektedir. Ona göre vatan yalnızca Türklerden müteşekkil değildir örneğin Rumlar da vatana dâhildir.[319] Henüz ulusçu ayrılıkların tam anlamıyla ortaya çıkmamış olması da yaklaşımında etkilidir. Nitekim sonraki yıllarda vatan kavramına olan ulusçu yaklaşım boyutunu artıracak özellikle de Balkan Savaşlarının ardından zirve halini alacaktır.

Kemal'in anladığı manasıyla vatan fikri ise hem içerisinde adalete dayanan Osmanlı başlığı altında birliği barındırıyor hem de din duygusuna dayalı İslami vatan sevgisi vazifesini işaret etmektedir. Temel olarak ise ferdin vicdanı karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıcı yaklaşımı tüm uyrukları ortak mazi, gelecek çıkarları, milli ruh birliği birleştirmektedir:[320];

Ey milletin sürûr-ı ömrü, medeniyetin çerâğ-ı irfânı, şarkın ümmid-i ikbâli, istikbâlin medar-ı hayatı olan nevresidegân-ı vatan! Gârptan buralara dökülüp gelmekte olan tufan-ı terakki emvâc-ı huruşânında devr û seyr ettiği hazine cevâhir-i kemalâtı elbette bir gün sizin nazargâh-ı

---

[318] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.474 dan naklen..
[319] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, s.213.
[320] Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.113.

istifâdenize tamamıyla îsar edecektir. Göreceğiniz bedayî'in revnâk-ı zahirîsine kapılmayınız.[321]

Kemal vatan telakkisini oluştururken Rousseau dışında Fransız ve Alman vatan mefhumu yazarlarının da etkisini taşımaktadır. Tüm dış etkilere rağmen Kemal'in vatan düşüncesi Tanzimat Dönemi taklit edebiyatlarının ziyadesiyle üzerinedir. Aldığı, gördüğü düşünceleri toplumuna aktararak devletinin bekasını sağlamayı umarken yalnızca aydınlatma amaçlı bir aktarım görevi görmemektedir.

Kemal tüm düşünceleri sentezleyerek bir ruha kavuşturmaktadır. [322] Etkisinin sebebi olarak düşüncelere verdiği ruh gösterilebilir. Kemal yalnızca vatan fikrini düşünce boyutunda bırakmamakta, eyleme dökmek için çabalar yürütmektedir. Makalelerinde işlediği kutsallığı ve manasıyla ortak bir vatan duygusu kurmayı hedeflerken, eylemsel boyutta hukuk ile vatan duygusunun sağlanacağını ifade etmektedir:

"*Çünkü nazariyâtta bir şekl-i mevhûmdan ibâret olan vatan fiiliyatça hukuk-ı mütesâviye ve menfaât-i mütarekeyi muhafazâda taşlara, demirlere müstağrâk olan istihkâmlardan bin kat ziyâde kâfil olduğunda fikirler tamamıyla ittihâd etmiştir.*

Hâl böyle iken acaba bizim vatanımız yok mudur? Bilâkis! Bedihîyâtın inkârı kâbil olmadıkça bizim ve belki hiçbir kâvmin vatanı yoktur denilemez. Yâhut vatan içinde hukukça müsâvi mi değiliz? Bilâkis! O derece müsâviyiz ki siyasiyâta dokunur hangi fıkıh kitabına müracaât olunsa buna dâir bir veya birkaç fetvâ ve kavaîd-i umumiyeye taallûk eder hangi hat ve fermâna bakılsa bu bâbda bir veya birkaç ibâre görülmemek mümkün değil gibidir."[323]

---

[321] Namık Kemal, "Hukuk-ı Umumiye", *İbret***,** No:18, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.126 dan naklen.
[322] Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1987, s.892.
[323] Namık Kemal, "İmtizac-ı akvam", *İbret*, No:14, 26 Rebiulahır 1289/20 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.98 dan naklen.

Namık Kemal'in vatan telakkisi ulusçu yaklaşımın dışında, sadakat bağına güvenen ve ferdin vicdanına dayanan bir mefhumdur. Mukaddes olan ve bireyin sevmekle vazifeli olduğu vatan, ortak yurt duygusuyla geleceğe dâhil olabilir:

> "*Bahsettiğimiz ihtilâf kuvvetiyle âlem-i terâkkide belki en büyük mevkii biz haîz olabiliriz. Çünkü vatanımızda mevcût olan akvâam Avrupa'dan pek de az değildir. Bu kâvimlerin her biri lisânını, milliyetini muhafazâ ediyor, mülkün vüs'âtini ve kâbiliyatını ise târif ve tekrâra ihtiyâç göremeyiz. Şimdi bir kerre doğru hareket olunur yani sunuf-i ahâlinin umûmu hukuk ve hürriyetinden tamamıyla müstefîd edilir ve terbiye-i umûmiye herkese vatanının kıymetini bildirecek ve hangi fırka dâire-i ittihâddan ayrılırsa ya Rusya'nın 'ukâb-ı sâtvetine lokma veya başka bir ecnebinin pençe-i tasâllutuna esir olmamak imkânın haricinde bulunduğunu lâyıkıyla gösterecek bir yolda götürülür de böyle altı yüz senelik bir cemiyetin efrâdı beyninde bi't-tâb' -her türlü tefrîka imkânını selb edecek surette- hâsıl olan imtizâç-ı menafi' gönüllere gerçekten hissettirilirse elbette vatan-ı umûmi patrikhanelerden muazzez tutulacağından mülkün içinde her türlü hasenâtını câmi' ve bayağı her türlü seyyiâtından beri bir diğer Avrupa peydâ olacağında şüphe yoktur.* [324]

Kemal'in düşünce sisteminde tüm kavramları birbirini kapsayan/tamamlayan iç içe haleler şeklindedir. Vatan mefhumu da söz konusu halelerin merkezinde yer alarak ana gayesini oluşturmaktadır. Devletin geleceği, milletin ruhu, cemiyetin varlığı ve ferdin hürriyeti vatan sevgisinde birleşmektedir. Kişi gerek dinin bir uzantısı olarak gerek milli menfaatleri gereği vatanını sevmelidir ve vatanı için çalışmalıdır. İdealize ettiği vatan mefhumu ünlü "Rüya"sında ideal vatanının nasıl olduğunu anlatmaktadır:

> "*Gördüm ki her merhâlede, bir gûne nisbet, bir kıt'âdan mâ'mûr, bir âlemden servetli şehirler, her saat başında şimdiki şehirlerden büyük, kişverlerden mâhfûz karyeler, her sokakta bildiğimiz saraylardan ziynetli, kalelerden metin hâneler bulunuyor. Demiryolları, âdi caddeler, nehirler,*

---

[324] Namık Kemal, "Vatan", *İbret***,** No:121, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.477-478 dan naklen.

cedveller, damar kadar kesrette ve birbirine girift bir halde etrafa yayılmış, vesâit-i hayatı her cihete cereyân-ı dem sür'âtiyle îsâl ediyor, mâhi gibi ka'r-ı deryâda yüzer, tâir gibi evc - i havâda uçar vesâit-i intikâl peydâ olmuş. Ebnâ-y ı beşer ecsâm-ı sul begi bimâyi'at v e ebhireyi de pâymâl-ı tagâllüb eyliyor."[325]

Buhran dönemi aydını olarak Namık Kemal'in önceliğini devletinin geleceğinin oluşturması şaşırtıcı değildir. Kemal içinde olduğu kaos anında hem dış dünyayı hem kendi devletini ve milletini başarılı şekilde gözlemleyerek bir sentez oluşturmuştur. Soruna verdiği yanıtlar, ürettiği fikirler vatan konusunda ne derece arzulu olduğunu göstermektedir.

Kemal'in devletinin yıkılmasına bulduğu en etkili çözüm önce bir vatan, ardından vatandaş yaratarak çözülmeyi durdurmak, aktif /irade sahibi fert ve milletle geleceği emin kılmaktır. Kemal insanın hürriyetini temel kabul etmesi yanında kavramlarının ana merkezi olarak da hür insanın vicdanını esas almaktadır.

Ümidini "*İstikbâlimizin emindir. Çünkü "Bu devletin bekâsında ümmid yoktur. Bari biz fırsat elimizde iken yükümüzü tutalım da ileride refâh ile geçinelim" diyenlerin ekseri kabristân-ı fenâda yatıyor. Fakat "Biz fâniyiz. Vatanımız bâkîdir. Biz ölürüz, vatanımızı ihyâ ederiz." diyenlerin hala istikbâlde âba ü ecdâdının şöhret-i hamiyyetini idâme edecek evlâdı dünyaya geliyor*."[326] diyerek ifade etmektedir. Namık Kemal için vatan düşüncesinde umutsuzluğa yer yoktur, ona göre fert, cemiyet, devlet birleşiminin sağlandığında vatanın yaşayacağı mutlaktır.

---

[325] Namık Kemal, "Rüya", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Haz.: Kaplan, Mehmet; Enginün, İnci; Emil, Birol, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, S. 263-264.
[326] Namık Kemal, "İstikbal", *İbret*, No:1, 7 Rebiulahır 1289/1 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.40 dan naklen.

6.BÖLÜM: TARİHSEL BAĞ KURMA VE BAĞ KOPARMA ÖRNEĞİ OLARAK NAMIK KEMAL

Namık Kemal Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde mevcut bir etkiye sahiptir. Türk modernleşmesi olarak düşünüldüğünde Kemal ve yaklaşımı biçimlendirici bir rol üstlenmektedir. Kendi döneminden başlayarak ulus devlete uzanan etki halesi ile Namık Kemal modernleşme düşüncesinin Türkiye'de yorumlanmasında önemli isimlerden biridir. Kemal'in yenileşme zihniyetinde temel teşkil eden görüşleri aydınlar ve devlet adamları tarafından ilgiye mazhar olmuştur.

Fert, cemiyet, devlet, millet ve vatan kavramlarıyla Kemal'in yarattığı modernleşme –hayatta kalma- düşüncesi; adalet, gelenek, yeni düşünce ve hürriyeti kendisine zemin olarak belirlemektedir. Namık Kemal'e göre varılacak olan vatan mefhumu gelenekle mümkündür. Ancak yarını temin edebilmek adına gelenekle tarihsel bir bağ kurarak ilerleme sağlanılabilir. Kemal'in bir sentez niteliğine sahip olan zihin dünyası ve kavramları tarihsel bağı önemsemektedir.

Namık Kemal tarihsel bağı, devletinin ayrılmaz parçası olarak gördüğü İslam düşüncesi ve Osmanlı/Türk tarihiyle destekler. Düşüncesinin ana başlıkları olan kavramlarını gelenek arka planı üzerine inşa etmektedir. Osmanlı Devleti dağıldıktan ve Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise Kemal'in etkisini sürdüren fikriyatı dönemsel olarak daha farklı yorumlanmaktadır. Özellikle ulus-devlet inşa sürecinde Kemal'in mefhumlarının geleneksel arka planı gündemde yer almamaktadır.

Yeni bir devlet kurma aşamasında önceki devlet ile tarihsel bağ koparma girişimi Kemal'in yenilikçi yönünü ön plana çıkarmakta ve kendisine zemin oluşturmaktadır. İlerleyen dönemlerde ise gelişen ılımlı atmosfer ile Kemal'in düşünceleri tarihsel bağ kurma işlevi ifa etmektedir. Tarihsel bağ kurmada daha geleneksel, tarihsel bağ koparmada ise daha laik yorumlanan Namık Kemal, Türkiye'de her iki durumda da yolun ulaştığı adres konumundadır.

Fert, cemiyet, millet, devlet ve vatan kavramlarıyla nasıl bir düşünce inşa ettiği önceki bölümlerde ifade edilen Kemal, kendi düşüncesi içerisinde Batı ve Doğu'nun bir sentezini oluşturmuştur. Sentezini daha net görebilmek adına

kavramlarının arka planına yer verilmelidir. Ulaştığımız bölümde öncelikle Namık Kemal'in kavramlarını gelenekle nasıl desteklediği işaret edilecek ve ardından ulus-devlet inşasında nasıl yorumlandığı açıklanmaya çalışılacaktır.

6.1.Namık Kemal'in Kavramlarının Arka Planı

Rönesans ve Reform düşüncesinin ardından yaşanan gelişmelerle birlikte dünya üzerinde yaşam/ölüm algısı değişiklik geçirmektedir. İnsanın doğuştan suçlu olduğu -ilk günah- ve dünyada cezalandırıldığı fikri yerini yavaş yavaş dünyada mutlu olma fikrine bırakmaktadır. Ölümün ardından cennette ahiret mutluluğuna ulaşma kabulü, mevcut olunan yaşam içerisinde dünya mutluluğunu yaşama yönünde değişim göstermektedir. Artık mutlu olmak için ahireti beklemeye gerek yoktur, dünyada da insan kendisi için sevinç yaratabilir haldedir.[327]

İnsanların bir yeryüzü cenneti kurma girişimlerinin temeli mutluluğun bugün içerisine dâhil edilmesiyle başlamaktadır. Bir yeryüzü cenneti kurma; çalışarak, üreterek, toplumlara özgürlük vererek… Avrupa'da başlayan ve gelişen düşünceler sonrasında Fransız Devrimi ve Sanayi Çağı ile zirve noktaya ulaşmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki görüş ise insanın dünyada sınanmaya geldiği ancak ahirette mutlu olabileceği yönündedir.

Osmanlılar geleneksel anlayış içerisinde dünyadan mutluluk beklememektedirler. Hâkim olan kader/rıza görüşünün gereği olarak gelen her türlü sıkıntıya katlanılmalıdır zira ancak rıza göstererek cennete ulaşılabilir. Osmanlı Devleti'nin İslam anlayışı gelenekle birleşerek şahsına münhasır bir atmosfer oluşturur, öyle ki İslam ve gelenek iç içe geçmekte ve zihniyet algılarını şekillendirmektedir.

Bittabi hâkim dünya/ahiret yorumlamasında Avrupa'nın dünya için hızlı bir yarışa girmesi ve önlenemez şekilde değişimleri beraberinde getirmesiyle; Osmanlı Devleti de -özellikle askeri ve ekonomik problemlerin başlamasıyla- meseleyi tespite çalışmıştır. Giderek artan çözülmeler ve Batının kazanımları dünyanın Müslümanın cehennemi, kâfirin ise cenneti olduğu görüşüne dek uzanmıştır. Görüşün getirdiği kabulleniş ve ahireti bekleme yaklaşımı Osmanlı toplumu

[327] Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni* , s.232.

içerisinde kabul gören bir anlayış haline gelmiştir. Ancak devletin problemlerinin devam etmesi gerek sefirler gerek bürokratlar tarafından arayışları beraberinde getirmiştir. Bahusus Tanzimat Dönemi arayışların bir cevabı karşılığını almaktadır.

Devletin askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal değişimleri mihenk noktasını oluşturmaktadır. Tüm girişimlerin yanında devlet elitleri ve aydınlar modernleşme meselesini devletin bekasıyla ortak kaderde görmektedir. Batının yüzyıllar alan yeryüzü cenneti fikri Osmanlı Devleti'nde -önceki tartışmaların yanında- modernleşme ile teşkilatlı olarak karşılık bulmaktadır. Osmanlılar hâkim kader/rıza inancıyla yarışı tamamlayamayacakları fikrindedirler.

Toplumu devletin bekası ve bugüne hâkim olma için örgütlemek amacıyla geleneksel yaklaşımı biçimlendirmeye çalışırlar. Topyekûn bir dönüşüm için halka ulaşabilecekleri yollar aranmaktadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile birlikte halka ulaşma meselesi ağırlık kazanmaktadır. Cemiyetin millete sesini duyurabilmeleri için seçtikleri araç ise gazete olarak görülmektedir. Basın gerek ulus devlet oluşumları gerek toplum mühendisliklerinde dönemin en uygun vasıtası olarak yer almaktadır.

Yönetim ve aydınlar halkı modernleşme yönünde nasıl motive edeceği konusu müşkül bir problem olarak kalmaktadır. Yenileşmenin toplumun alışkanlıkları ve dünya görüşünden farklı kaldığı da göz önünde bulundurulduğunda problem zorlaşmaktadır. Yerleşik algıyla çakışan yeni algı toplumun üzerindeki İslam/gelenek etkisini öne çıkarmaktadır. Aydınların problemi nasıl çözebileceklerini düşündüklerini anlamak adına İsmail Kara'nın belirttiği gibi Abdullah Cevdet'in ifadelerine yer verilebilir:

> *"Uzun tecrübelerimizle biz, Müslüman kafasının, doğrudan doğruya hıristiyan âleminden geldiği takdirde aydınlığa bütün girişleri kapayacağını müşâhede etmiş bulunuyoruz. Binâenaleyh bizler, Müslüman damarlarına yeni bir kan nakletme görevini üzerlerine alan bizler İslâmiyet'te çok miktarda bulunan terakkiperver prensipleri arayıp bulmalıyız". "Müslümanlar terakkiyât-ı medeniyeyi ancak Müslüman bir menbâdan istinbat ve kabul ederler. Bu dakikayı [inceliği] anlamayan bizim mülahazamızı abes görür. Fakat âlem-i Islâm'ın î'tilâ ve inkırâzı hikmetine*

muttali olan vakıf-i kiram isabet-i fikrimizi tasdikde tereddüt etmezler ve bizden razı olurlar".[328]

Aktarılan ifadede olduğu gibi Osmanlı bürokratları ve aydınları halkı modernleşme hususunda örgütleyip, benimsetebilmek adına yenileşme ve geleneği bağdaştırmaya, İslami bir içerik eklemeye çalışmaktadırlar. Toplumun kendi dünya görüşünden farklı yeni esası kabullenebilmesi için din motive edici, itici bir güç olarak yer almaktadır. Öyle ki din, zamanla modernleşmeyi arzu eden aydınların savunma faktörlerinden biri halini almıştır. Yine Abdullah Cevdet'in tespit ettiği gibi *"..ilim havasın dinidir, din avamın ilmidir. Din ile ilmin seyyanen terakki ve tekâmül etmesi lüzüm-u içtimaisi bundandır*." görüşüyle toplumsal dönüşümün ancak dinsel bağlantıyla olabileceği düşüncesi kendini göstermektedir. [329]

Dini içerikle yorumlanan yenileşme girişimi halka benimsetilmeye çalışılmaktadır. Muhatap kitlesinden dolayı anlatımlara ayet ve hadislerle dini bir muhteva katılır.[330] Modernleşme tartışmalarına/girişimlerine katılan dini içerik hem halkın benimseyebilmesini kolaylaştıracağı hem de din-devlet ilişkisinin birleşik kabul edildiği görüşten kaynaklanmaktadır. Görüş aynı zamanda modernleşmenin sağlanamadığında devletin çöküşü haliyle dinin de çökeceği fikrini içermekte ve haliyle devletin yaşatıldığında dinin de yaşatılacağı için yenileşmeyi zaruri görmektedir.[331]

Din ve devlet ilişkisini ortak görerek birinin ihyasını diğerinin de ihyası olarak kabul eden görüş daha sonra İslamcılık[332] anlayışı olarak şekillenecek ve

---

[328] İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, C.1., s 235

[329] M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarih Yok, s.129.

[330] İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2018, s.52.

[331] İsmail Kara, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, s.237.

[332] İslamcılık akımını kolayca idrak edebilmemiz ve konumuzun bağlamında anlam desteği sağlayabilmemiz için Mardin'in açıklamasına yer verelim: "İslâmcılık cereyanı, özelliklerini daha çok 19.yy ortalarında kazanan, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak çevresinde ve Hindistan'da şekillenmiş olmasına rağmen 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranış kümesine verilen addır. Hemen işaret edilmesi gereken bir nokta, İslâmcılık cereyanının en az iki ekseni olduğudur. Bunlardan birincisi İslâmcılığı bir dünya görüşü ve hayat rehberi olarak takdim eden okumuşların ve aydınların fikirlerinden oluşmuştur. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de olduğu gibi İslâm kültürünün hâkim olduğu yörelerde

modernleşmeyi mevzu bahis nazardan yorumlayacaktır. Bugünün ve yarının aciliyeti, geleneği, yenilemeden ziyade bugün için yararlı hale getirme ve terakkiyi sağlama unsuru olarak işletecektir. [333]

Tüm arka plan ışığında Yeni Osmanlılar Cemiyeti içerisinde Namık Kemal'in de en temel kaygılarından birini halka ulaşmak oluşturmaktadır. Halkın dâhil olmadığı ve benimsemediği bir ilerleme fikrinin mümkün olamayacağı görüşündedir. Kemal için gelenek de terakki de vazgeçilemez konumdadır. Onun gayesi iki yaklaşımı sentezlemek ve devletinin geleceğini temin altına almaktır. Geleneksel yaklaşımını Batı yaklaşımı ile birleştirerek toplumuna benimsetmeye ve modernleşme işleminin gerçekleşmişini sağlamaya çalışmaktadır.[334]

Halka ulaşmanın vasıtası basın, düşüncesini içselleştirmesinin yöntemi ise gelenek konumundadır. İslami öğretiden görüşlerini destekleme noktasında yararlanmaktadır. [335] Yine de Kemal'in düşününde İslamın yalnızca halka yönelik bir araç olduğunu söylemek hatalı olacaktır. Kemal için din, devletinin temel parçalarından biri, ahlaki ve anlamsal mantığa sahip bir gelenektir.[336] Ve devletini korumak için modernleşmek gerektiğinde, din amacı gerçekleştirmek için elverişli bir savunma mekanizması halini almaktadır. Şimdi Kemal'in görüşlerini kuvvetlendirmek için, tercih ettiği ayet ve hadisler üzerinden yaklaşımına yer verilmelidir.

Namık Kemal makalelerinde açık ve anlaşılır bir üslup kullanmaktadır. Çağı içerisinde değerlendirildiğinde anlatımının yalınlığı açıkça görülmektedir. Onun anlaşılır üslup tercihinin esas nedeni yazılarının milleti tarafından anlaşılması

---

ikinci bir İslâmcılık vardır. O da geniş halk kitlelerinin o kadar kesin çizgilerle ifade edilmeyen, yazıya geçtiği zaman bile teorik konulardan çok, bir "İslâmî Nizam" gerçekleştirmeye çalışan arayışlardır. […] Fakat iki nokta son zamanlarda yapılan araştırmalardan oldukça açık olarak ortaya çıkmaktadır: 1) İslâm gibi toplum ilişkilerini ilahî bir mesajın ışığında değerlendiren ve toplumu gereken İslâmî ideale yaklaştırmaya çalışan bir dinde, dinin kendisini bir "üstyapı" kurumu olarak değil, bir "temel şekillendirici" olarak ele almamız gerekir. 2) İslâm'da reform hareketleri (tecdid) devamlı bir çaba olmuştur. Fakat 17.yy'dan itibaren, önceleri görülmeyen bir devamlılık bu hareketlere damgasını basmıştır." Şerif Mardin, *"*İslamcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s.1400.

[333] İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s.1405.

[334] Koçak, "Namık Kemal*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, s.249.

[335] Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s.116.

[336] Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.XI.

kaygısıdır. Kemal'in arzu ettiği ve inandığı anlayışa göre milletinin benimsemediği bir vatan söz konusu olamazdı. Hem milletinin desteğini kazanmak hem de devlet tarafından kabulünü sağlamak amacıyla İslami söylemler yazınında yer bulmaktadır.

Kemal'in en sık yer verdiği ayet, onun siyasi mücadelesinin karşılığı olan meşveret ilkesini desteleyen Ali İmran suresinin 159. ayetidir: "*Ve şâvirhüm fi'l-emr.* (الْأَمْرِّ فِي وَشَاوِرْهُمْ) Ve işlerinde onlarla istişare et."[337] Söz konusu ayet hem *Hürriyet* hem de *İbret* gazetesindeki yazılarında görülmektedir. Kemal'e göre meclis açılmalıdır çünkü Avrupa'nın ilerlemesine yardım eden parlamento ve anayasa ilkesi hali hazırda zaten İslamın içeriğine dâhildir. Ali İmran suresinin ayeti de dahiliyetin en güzel örneğidir.

"*İhtilâfu ümmeti rahmetün.* (رحمة امتى فلااختلاف) Ümmetimin ihtilafı rahmettir." [338] Hadisi ise İslamın danışmaya ve tartışmaya nasıl sahip olduğunu gösteren ikinci bir husus olarak makalelerinde karşımıza çıkmaktadır. Danışarak -meclise-, tartışarak -vekillerle- meşveret sağlanacak ve dolayısıyla İslamın ayet/hadis hükmü de gerçekleşecektir. Destek aldığı bir diğer hadiste ifade edildiği gibi danışılmalıdır çünkü bir konuda her zaman daha iyi farklı görüşler gelebilir: "*Ve fevke külli zi ilmin âlim.* (عَلِيمٌ عِلْمٍ ذِي كُلِّ وَفَوْقَ) Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır. (Yusuf 76)." [339]

Kemal'in görüşlerini desteklerken yardım aldığı ayetlerden bir diğeri: "*Li-meni'l-mülkü['lyevme] lillahi'l-Vâhidü'l-Kahhâr.* (الْقَهَّارِ الْوَاحِدِ لِلَّهِ الْيَوْمَ الْمُلْكُ لِمَنِ) Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhar olan Allah'ındır. (Mümin 16)."[340] Namık Kemal'in devlet anlayışında sultan yalnızca bir görevlidir. Konumu önemli olmakla birlikte devletin ve içerisindeki fertlerin sahibinin sultan olmadığı görüşündedir. Ona göre sultan mülk sahibi değildir, çünkü tebaanın çalışması olmadan

---

[337] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet*, Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.15 den naklen.
[338] Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2 den naklen.
[339] Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2 den naklen.
[340] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet*, Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.19 dan naklen.

hükümdarın mal sahibi olması mümkün değildir. Hem adalet dairesinin hem de devlet anlayışının gereği olarak sultan halkın biat ettiği yöneticidir, devlete ya da reayaya malik değildir ve Kemal görüşlerini ifade ederken bahsi geçen ayete yer vermektedir.

Onun padişaha yönelik olarak getirdiği eleştirilerden biri, sultanın yaptıklarının sorgulanmaması ve dolayısıyla cemiyet ve fertlerin hürriyetlerinin kısıtlanmasıdır. Kemal'e göre meclis sayesinde devlet, hükümdarın eylemlerini sınırlayacak ve onu meclise/topluma karşı sorumlu hale getirecektir. Kemal'in fert ve cemiyet anlayışında olduğu gibi devlet anlayışında da padişah sorumluluk sahibidir ve mükellefiyetinin vazifelerini yerine getirmelidir. Dolayısıyla sultanın yaptıklarından sorumlu olmaması hem devlet anlayışına hem de İslam anlayışına göre mümkün değildir.

Sultan açıklamalarda bulunmak durumundadır. Kemal görüşünü desteklerken de yine ayet örneği göstermektedir. Söz konusu örnek ise "*Lâ yüs'elü 'ammâ yef'alü*." (لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ) Yaptığından sual olunmaz. (Enbiya 23)."[341] şeklindeki ayettir. Ona göre sultanın yaptıklarından sual olunur, çünkü sultan aynı zamanda *çoban* statüsündedir. "*Küllüküm râ'in ve küllüküm mes'ulün an râ'iyyetihi*. (كلّكم و راعٍ كلّكم مسئول عن رعيّته) Sizler hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorulursunuz."[342]

Kemal'e göre sultan sorumludur, sorgulanmalıdır, fakat aynı zamanda da hükmüne itaat edilmelidir. Kemal'in sorgulanan sultan konusunda eleştirel yaklaşımı mevcutken, tasavvur ettiği adalete ve iyi niyete dayanan sultanın yönetiminde ise sultana itaat beklemektedir. Ona göre adaletli bir sultan zaten milletine meclisle hükmedecek ve bittabi toplumun biatını alarak yönetime geldiği için de itaati hak edecektir.

---

[341] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair üçüncü mektup", *Hürriyet***,** Sayı 14, 12 Cemaziyelahir 1285/ 29 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.79 dan naklen.

[342] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet***,** Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.64 den naklen.

Onun tasarladığı adaletli ve iyi niyetli padişah imgesinde halka sultana riayet etme rolü düşmektedir. Yaklaşımını ifade ederken ayetle delil getirmekte ve halkının uyum göstermesini beklemektedir: "*Atiullâhe ve âtiu'r-resule ve ûli'l-emri minküm*. (مِنْكُمْ الْأَمْرِ لِيوَأُوْ الرَّسُولَ وَاَطِيعُوا اللهَ اَطِيعُوا) Allah'a itaat edin, resulüne itaat edin ve uli'l-emre de (içinizden iktidar sahibi olanlara). (Nisa 59)."[343] Söz konusu ayete yer verdiği noktalar incelendiğinde itaat edilmesi gerektiğini işaret ettiği hükümdarın, onun tasavvurundaki padişah olduğu hususu özellikle belirtilmelidir.

Devlet anlayışını makaleleriyle işlerken adalet kavramını merkeze aldığından daha önce söz edilmiştir. Kemal için adalet konusu fert, cemiyet, millet, vatan kavramlarında yer almaktadır. Devlet kuramına bakıldığında ise adaletin diğer kavramlarına nazaran daha merkezi bir yer işgal ettiği görülmektedir. Kemal'e göre -geleneksel adalet dairesi görüşünde olduğu gibi- devleti yaşatacak olan şey adalettir. Hükümdar, devlet, elitler, fertler, toplum ve dahası adil olmalıdır. Ancak temel görevi devlete biçmektedir.

Teminatı ve güveni devlet sağladığı, tüm unsurları çatısında topladığı için devlet öncelikle adalet sahibi olmalı ve adaletle yönetim gerçekleştirmelidir. "*İnnallâhe ye'muru bi'l-âdli ve'l-ihsân*. (وَالْإِحْسَانِ بِالْعَدْلِ يَأْمُرُ اللهَ اِنَّ) Şüphesiz Allah size adaleti ve iyilik etmeyi emrediyor. (Nahl 90)."[344] âyeti tam olarak söz edilen düşünce akışında devreye girmekte ve Namık Kemal tarafından hususiyetle yönetimde adalet olarak işaret edilmektedir. Kemal'in adalete atfettiği değer o kadar önemlidir ki ihtilaflı olmasına rağmen şu hadise de yer vermektedir: "*Adlün saatün hayrun min ibâdeti elfi sene*.(سنة الف عبادة من خير ساعة عدل) Bir saat adalet (ile hükmetmek) bin sene ibadetten daha hayırlıdır."[345]

Namık Kemal öne sürdüğü görüşlerde yönetimi ve toplumunu ikna etmeye çalışmaktadır. Kişileri davet ettiği şey bir değişimdi ve içerisinde olduğu gelenekte değişime yaklaşım -nizamın bozulması anlamına gelmekte- sıcak değildir. Kemal,

---

[343] Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.4 den naklen.
[344] Namık Kemal, "İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan", *Hürriyet***,** Sayı 30, 5 Şevval 1285/ 18 Ocak 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.209 dan naklen.
[345] Namık Kemal, "Adlün saatün hayrun min ibadeti elfi sene", *Hürriyet*, Sayı 52, 11 Rebiyülevvel 1286/ 21 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.10 dan naklen.

arzu ettiği medeniyet ve terakki için toplumunun içinde olduğu direnci kırma amacıyla Zuhruf suresine atıf yapmakta, medeniyete geçişi İslama dâhil olma benzetmesine başvurmaktadır: "*İnnâ vecednâ âbaenâ*" (إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا) Atalarımızı böyle bulduk"; (Zuhruf 22)"[346]

Yapılması gereken eylemler ve dönüşümler için milletinden direnç yerine katılım istemektedir. Katılım için onların *atalarından buldukları gibi devam etmek isteyen kişiler* yerine iyi geldiğinde iyiye yönelen kişilerden olmalarını ayetten destek alarak salık vermektedir. Söz konusu iyiye yönelen kişiler irade sahibi olmanın getirisiyle aynı zamanda kendi gelişiminden de sorumlu olan kişilerdir. Fert ve devlet ricali yeniliğe açık olmalıdır, iyi olmalıdır, ahlak sahibi olmalıdır çünkü İslami din öğretisinin -aynı zamanda terakki düşüncesinin- önerisine uygundur:

> *"Emsâl-i edebiyedendir ki at bir zamanda yolunu kayıp ederek sîbâ'nın şerrinden ihtiraz ile öteye beriye cevelânda iken insana rast gelir. Eğer kendine irâde-i târîk ederse bedelinde mahall-i maksuda kadar o da onu arakasında taşımak hizmetini arz eder. İnsan bu teklifi kabul eyler. Ve bir kerre rükûbdan sonra bir daha zimâmını elden bırakmaz. Biçâre hayvan tâv'ile bend-i esâret olur kalır. İşte bu kâbilden olarak cemiyet-i beşeriyenin 'inân-ı idâresini ele alanlar dahi ebnâ-yı vatanı yalnız kendi yüklerine tahammül için yapılmış bir âlet hükmünde tutarlar ise herkesin kadri behimiyyet derecesine tenzîl [tenezzül] eder. Ve bu ise nev'-i beşeri hassa-i idrâk ile mümtâz eden Feyyaz-ı fıtrâtın hikmet-i baliğâsını tâğyir[e] tasaddi demek olur. Fakat erbâb-ı hükümet râ'î-i mesul derecesini tecâvüz etmeyip de ef'âlini himâye-i hukuk ve rehberi-i menâfi'e hasr ettikleri halde sıfat-ı kudsiyeden olan adâlet meziyetiyle ittisâf ederek "tehalleku bi-ahlakıllah" [Allah'ın ahlakıyla ahlaklanınız. (تخلقوا باخلاق الله)] fermanına hakkıyla mütâbe'ât etmiş olurlar. Ve ahâli semerât-ı mesâisinden tamamıyla*

[346] Namık Kemal, "Sanat ve Ticaretimiz", *İbret***,** No:57, 19 Ramazan 1289/ 8 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.281 den naklen.

istifâde ettikçe fıtratındaki istidâd-ı kemalî izhâra gayretle mümkün olan derece-i terekkiyâta vüsûl buluur."[347]

Kemal meşveret, adalet, yenilik fikirlerini desteklediği ayet/hadislerden ziyade bir hadise daha yer vermektedir ki; onun tüm düşünce dünyasında etkilidir: "*Hubbü'l-vatan mine'l-imân.* (الايمان من الوطن حب) Vatan sevgisi imandandır."[348] Bahsi geçen hadis Kemal için vatan düşüncesinin, siyasal haritasının şifresi konumundadır. Kemal'in istediği şey milletini devletinin çatısı altında toplayabilmektir. Çözüm yolu olarak da gerek ulus devlet düşüncelerinin gelişim seyri gerek kavramlarını karşılayan, devletinin yıkımına bir reçete gibi algılanan vatan mefhumuna eğilmektedir.

Eserleri ve yazılarına bakıldığında işlediği vatan sevgisi kendisini göstermektedir. Ona göre devlet ancak fertlerin içlerine yerleşen vatan sevgisi ve düşüncesi ile ayakta kalabilir. Milletine vatan kavramını tanıtmak ve benimsetmek için de mefhumunu İslam ile bağdaştırmaktadır. Söz konusu hadis Kemal'in en sık kullandığı hadistir: fertler vatanını sevmelidir, çünkü vatan sevgisi imandan kaynaklanmaktadır. İçinde olduğu geleneksel toplum düşünüldüğünde toplum için hadisin karşısında vatanı sevmemek mümkün değildir, denilebilir.

Namık Kemal, düşününü topluma aktarırken yalnızca ayet ve hadis ekseninde değil, aynı zamanda Dört Halife Dönemine de atıf yaparak okurunu çevrelemeyi hedeflemektedir. Onun devlet, adalet, ilerleme, toplum konularının yanında milletin dâhil olduğu günlük gelişmelerde de İslami bağlam yaklaşımını sürdürdüğü görülmektedir. En açık ve anlaşılır örneklerinden biri olarak, Kemal'in temizlik konusunu nasıl ele aldığına bakılabilir:

"*Mahalle ve hanelerin pisliği pek göz önünde olan şeylerdendir. İstanbul'da sokaklar vardır ki köpek lâşelerinin ve sâir bin türlü murdarlıkların istilası cihetiyle bir taraftan bir tarafına geçilmez.[…]*

---

[347] Namık Kemal, "Adalet", *İbret***,** No:68, 9 Şevval 1289/ 28 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.321-322 den naklen.
[348] Namık Kemal, "Hubbü'l-vatan mine'l-iman", *Hürriyet*, Sayı 1, 9 Rebiyülevvel 1285/ 29 Haziran 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2 den naklen.

Fakat hanelerimiz de sokaklarımızdan pek aşağı kalmıyor. Ebnâ-yı vatanın en büyük cüz'ü Müslümân ve kusuru dahi Müslümânlar gibi insan olduğundan çoğu naklen, azı aklen nezafetle mükellef değil midirler?

[...]Vâiz efendiler cevamî-i şerifede kıssahanlık edeceklerine böyle dünya ve ahirete nafî ve hayât-ı millete kâfil olacak mesâilden bahse himmet eyleseler efkar-ı umumiyede mevcut olan bu yolda birçok su-î zehâblar pek çabuk mündefi' olur."[349]

Namık Kemal düşünce sistemini inşa ederken temel olarak fert, cemiyet, millet, devlet ve vatan kavramlarını esas almaktadır. Onun mefhumları hürriyet, adalet, terakki haleleri içerisinde şekillenmektedir. Oluşturduğu kürelerde Aydınlanma düşüncesi ve İslamı bağdaştırmak için çabalamaktadır. Kemal'in gelenekle kurduğu temas yalnızca bir *ikna* aracı değildir. O, hakikaten de toplumunun ve devletinin İslam geleneği ile hemhal olduğunu düşünmektedir. Onun söz ettiği değişim devletin ve toplumun bütünsel bir dönüşümünü[350] ifade ettiği için geleneksel değerleri de modernleşme planına dâhil etmektedir.

Devletinin durumuna gönlü razı olamayan Namık Kemal, medeniyete ulaşma, ilerlemeyi sağlama konusunda milletini de hemdert olarak görmek istemektedir. Gerek kalıplaşmış gelenek içerisindeki hareket kısıtlılığı gerek toplumda İslami değerlere atfedilen mana onu düşüncelerini açıklarken İslami üsluba yönlendirir. Kemal'in arzusu hem kendi değerleri hem de Batıdan gelen yeniliklerle yeni bir politik ortam oluşturmaktır. [351] Kurulmak istenen yenilik-gelenek bağlantısı yalnızca bir halka benimsetme aracı konumunda değildir. Yüzyıllar süren gelişmeler ve yerleşmiş gelenek dünyası din ile anlamlandırılmaktaydı.[352] Bilvasıta aydınların girişimleri aynı zamanda kendi dünyalarındaki mevcut anlama hitap etme manası da taşımaktadır.

---

[349] Namık Kemal, "Nüfus", *İbret*, No:9, 19 Rebiulahır 1289/13 Haziran 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.76-77 den naklen.
[350] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s.80.
[351] Kenan Çağan, "Namık Kemal'de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları", *Akademik incelemeler Dergisi*, Afyon, 2012, C.7, Sayı 1, s.1.
[352] Atalay, *Türk'e Tapmak*, s.111.

Nitekim Kemal hedeflediği yenileşmeyi İslami değerleri hariç tutarak değil, bilakis onlarla beraber gerçekleştirmeyi düşünmektedir.[353] Böyle bir düşünce sisteminin de söz konusu değerlere kayıtsız yazın üretmesi beklenememektedir. Nitekim şair tüm kavramlarını ayet ve hadislerle zenginleştirerek desteklemekte ve böylece *çoğunluğa* ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Onun tutumu yalnızca halka değil yönetime karşı da aynı şekilde gelişir. Söz edilen ayrıntı da yine Kemal'in devlet/toplumunda mevcut olan değerleri ve etki alanlarını isabetlice gözlemleyip düşününü ona yönelik olarak şekillendirdiğini göstermektedir.

6.2. İhyadan İnşaya Ulus Devlet İnşasında Namık Kemal

Namık Kemal'in yaşadığı dönemde ve hemen akabinde Jöntürk örgütlenişindeki etkisine önceki safhalarda yer verilmiştir. Şimdi Kemal'in Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra Cumhuriyet Türkiye'sinde nasıl algılandığına yer verilecektir. Namık Kemal algısı Osmanlı Devleti'nde önce bir üstat sonra bir kahraman imgesine karşılık gelmektedir. Cumhuriyet döneminde ise ulus devletin öncül temellerini atan aydın kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı dönemde Namık Kemal ile ilgili çalışmalar olduğu görülmektedir. Tanzimat dönemini tahlil eden ve dolayısıyla Namık Kemal ile bağlanan yollar, ona ayrı bir yer vermektedir. Kemal'in hürriyet teması, halka ulaşma çabası ve aydın insan isteği ulus devletin temalarıyla uyuşmaktadır. Özellikle Kemal'in vatan kutsalı yaratmaktaki başarısı cumhuriyetin kurucu kadrosu için ulus devleti inşa etmekte önem taşımaktadır.

Namık Kemal devletini ve geleneği ihya etmeyi, aksaklıkları düzelterek aynı gelenekle devam etmeyi düşünürken, ulus-devlet inşa sürecinde yaklaşım ihyayı kapsam dışı bırakmaktadır. Namık Kemal'in düşünceleri yalnızca inşa noktasında yerini bulmaktadır. Aynı zamanda kurucu kadronun gençlik dönemlerinin metinlerini de Kemal'in eserlerinin oluşturması onu inşanın dışında bırakmayı mümkünsüz kılmaktadır. Daha önce söz edildiği gibi Osmanlı son döneminde örgütlenen gençler için Namık Kemal edebiyatı temel görevi ifa etmektedir. Nitekim söz konusu kadronun da fikri oluşumlarında Kemal'in etkisi mevcuttur.

---

[353] Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal*", İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, C.32, s.376.

Cumhuriyet döneminin en önemli ismi olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün[354] Namık Kemal ile ilgili sınıf arkadaşı Asım Gündüz'ün aktardığı *"Bulgar, Sırp ve Yunanlıların milli şairleri var. Bütün milletlerin böylesine çırpınan, milletini uyandırmak isteyen milli şairleri, aydınları var… Nerede bizim şairlerimiz? Bizim bir Namık Kemal'imiz var. O, Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği sesi verdi."*[355] ifadesi söz konusu etkiyi açıkça göstermektedir. Ki –çokça bilinen bir örnek olarak- Atatürk II. İnönü zaferinin ardından Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın tebrik etmek için gönderdiği telgrafına şu şekilde cevap vermektedir:

"*İstihbarat zabıtı vasıtasiyle*

Dersaadet'te Namık Kemal zade Ali Ekrem Bey'e

Anadolu'nun ruhu bütün feyz-î mukâvemetini âbâ-i tarihten almıştır. Bize bu mukaddes feyzi nefheden ervâh-ı ecdât arasında mükerrem babanızın pek büyük mevkii vardır. Mecruh vatanın halas-ü istiklâli için ölmek yolunda bugünkü nesle talim-i fedakari edenbüyük kemâl hakkında tekrir-i tazimâta vesile olan telgraf namenize arz-ı şükran-ı mahsus eylerim efendim.

10 Nisan 337

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal" [356]

Kemal'e isnat edilen hürriyet kahramanı algısı 1920'li yıllara hâkimdir. Kurucu kadro ve aydınlar Kemal'e yönelik müspet bir tavır takınırlar. Kemal'in düşünceleri gelenekselliği arkaplana alınarak daha laik değerlendirilir. Onun Osmanlı ve İslam ilişkisine atfettiği değer sessizlikle geçiştirilir ve yorumlara dâhil

---

[354] Atatürk'te Namık Kemal etkisi için bkz: Önder Göçgün, "Atatürk ve Namık Kemal", *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s.25-45.

[355] Yahya Akyüz, *"*Atatürk'te Namık Kemal'in Etkisi ve Abdülhamit Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge*", Belleten***,** Ankara, 1981, Sayı 178-180, s.502.

[356]" Anadolu'nun ruhu dayanaklılık bilgisini tarihteki atalarından almıştır. Bize bu kutsal bilgiyi sağlayan atalarımızın ruhları arasında saygıdeğer babanızın pek büyük mevkiisi vardır. Yaralı vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için ölme yolunda bugünkü nesle özveriyi öğreten büyük Kemal hakkında, büyüklüğünü tekrar dile getirmemize vesile olan telgrafınıza özel şükranlarımı arz eylerim efendim." Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,* s.11.

edilmemektedir.[357] Öne çıkan alan istibdata karşı çıkması, vatan ve hürriyet düşüncesiyle inkılâpçı ruhu taşımasıdır. Ancak müspet yaklaşım 1930'a gelindiğinde farklı olarak şekillenmektedir.[358]

Devletin ulus inşasında politikalarına hız vermesi ve Osmanlı kimliğinden devleti uzaklaştırma çabası Kemal'e olan yaklaşımı da etkilemektedir. Namık Kemal, Osmanlıcılık tutumu nedeniyle milliyetçi olmamakla eleştirilmektedir. Ulus devletin ihtiyaç duyduğu rejime bağlı, kendisini esas alan yurttaşlar yetiştirme girişimleri tarihsel anlamda yeni bir başlangıcı elzem kılmıştır. Yeni devletin yeni tarihi Osmanlı Devleti'yle temassız olmayı gerektirmektedir. Söz konusu uzaklaşım Kemal'e olan tutumu da şekillendirmiş ve ulus-devletin şekillendiği 1930'lar süresince Namık Kemal ulus-devlet anlayışına aykırı bulunan yönleriyle eleştirilmiştir.[359]

Devletin tarihsel anlamda bağkoparması özellikle muhafazakâr cemiyetlerde olumlu karşılanmamıştır. Namık Kemal'in düşünceleriyle yenileşme çizgisinin birleşen çizgileri ve onun toplumu dâhil eden tutumu söz konusu cemiyetlerin onu tarihsel bağkurma vasıtası olarak yorumlamasında etkili olmuştur. Atatürk'ün vefatının ardından İnönü döneminde devletin muhalif alanlara olan ılımlı yaklaşımı Kemal'i de tekrar gündeme taşımıştır. [360]

Tanzimat'ın ve Namık Kemal'in doğumunun yüzüncü yılı vesilesiyle yapılan konferanslar, merasimler hız kazanmıştır. Öğrenciler ve aydınlar arasında gittikçe kendine daha çok yer bulan Namık Kemal ile günün devleti ve geçmiş arasında bağ kurulmuştur. Kemal'in düşünceleri, inkılâplarla gelenek arasındaki aranılan köprüye sağladığı avantajla ön plana çıkmıştır. Söz konusu tema hasebiyle Atatürk ve Namık Kemal ilişkisine yapılan vurgu giderek artmıştır.[361] Nitekim birazdan ele

---

[357] Hilmi Yavuz, "Necip Fazıl, Namık Kemal Hakkında Ne Düşünüyordu?", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Bizim Büro Basımevi, Tekirdağ, 2010, C.2, s.1184.

[358] Aytaç Yıldız, "Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi Düşüncesinde Namık Kemal", *Turkish History Education Journal*, 2020, S.9(1), s.176.

[359] Yıldız, "Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi Düşüncesinde Namık Kemal", *Turkish History Education Journal*, s.182.

[360] Yıldız, "Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi Düşüncesinde Namık Kemal", *Turkish History Education Journal*, s.183.

[361] Yıldız, "Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi Düşüncesinde Namık Kemal", *Turkish History Education Journal*, s.185.

alacağımız eserler göz önünde bulundurulduğunda o dönemde Kemal ile ilgili yazının nasıl geliştiği ve yorumlandığı anlaşılacaktır.

Kurulmaya çalışılan tarihsel bağ 1940 yılının hemen akabinde akademik çalışmalarda kendisini göstermektedir. Cumhuriyet döneminde Namık Kemal ile ilgili önemli ilk çalışmalar özellikle Tanpınar ve Kuntay tarafından yapılmıştır. Gerek *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında* gerek *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi* ile *Namık Kemal Antolojisi* vasıtasıyla Kemal'in düşüncelerinin anlaşılması ve yeni nesle tanıtılması amaçlanmıştır. Söz konusu kapsamlı ve değerli eserler bugün hala Namık Kemal çalışmalarında esas metinleri oluşturmaktadır. İlk kez 1944'te basılan *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında* adlı eserinin önsözünde Kuntay şu sözlere yer verir:

> "*Ve bu türlü çalışırken, içimdeki Namık Kemal'i saygıyla bir tarafa koydum, vesikaların Namık Kemal'ini aradım. Onun, sade kahraman olduğu meydanlarda durmadım, alelade insan olduğu köşelere de sokuldum ve eşyalardan, kağıtlardan, resimlerden her iki Kemal'i birer birer sordum. Ve "vatan" kelimesini bulan Namık Kemal kadar, sevdiği yemeği yediğine memnun olan Mehmet Kemal'i de devamlı bir sabırla aradım*."[362]

Yazarın "içindeki Namık Kemal'i" ayrı tutarak kaleme aldığını belirttiği eserde kimi noktalarda objektif yaklaşımlar bulunurken kimi noktalarda ise derin sevgisi kendisini göstermektedir. Kuntay, Kemal'in sevenlerine ayırdığı bölümünde "*Bu "mesela"lar, Kemal'i sevenleri sayarken bitmemeye mâhkumdur*."[363] İfadesiyle izlenimini tekrar dile getirmektedir. Eser Namık Kemal'in biyografik öyküsünü ve dönemini ulaştırması yönünden kıymetlidir. Genel görüş olarak Kuntay'ın Kemal algısının derin bir hürmete tabii olduğu görülmektedir.

Kemal'in tamamlanan biyografik öyküsünün dışında Tanpınar'ın eserleri ise şairin zihni dünyasını tanıtmayı amaçlamaktadır. Tanpınar, Kemal'in düşünce yolculuğumuzda önemli bir adım ve şekillendirici olduğunu söylemektedir. Ona göre Namık Kemal, yenileşmeyi devletin aldığı bir önlemden planlı bir harekete

---

[362] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.13.
[363] Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, s.1689.

dönüştürmüş,[364] devlet nezdinden cemiyet aşamasına mücadeleyi genişleterek vatan fikrini işlemiştir.[365] Tanpınar, Kemal'in yeni bir insan/yaşam görüşünü hürriyet fikriyle ısrarla işleyerek cemiyete geçirmesini önemli, onu fikir tarihinin unutulmayacak kişilerinden biri olarak bulur [366] Ona göre;

> "O *geleceği hazırlayan adamdır. Ve bu gelecek yine Türk şiirinin müverrihinin dediği gibi, bütün Müslüman Şark'a ait bir gelecektir. Müslüman Şark'taki birçok kımıldanışlarda onun hissesi vardır.*"[367]

Tanpınar'ın cumhuriyet ve imparatorluk arasında tarihsel/bilinçsel bağlantı kurma teması Kemal hakkındaki görüşlerinde de kendisini göstermektedir. Namık Kemal'i değerlendirme yaklaşımında onu yeni nesillere tanıtma ve aynı zamanda Türkiye'nin meselesi olarak gördüğü kimlik buhranı nazarında Kemal'in karşıladığı sentezin altını çizmektedir. Namık Kemal kendi geleneği ve Batı arasında bir yorum oluşturarak "var olma"yı gerçekleştirmek istemektedir.

Onun geleneği değerlendiren yaklaşımının ulus devlete gelenek harici ulaşması Tanpınar'ın dikkatinden hariç kalmamaktadır. Tanpınar çizgisine yakın olarak Mehmet Kaplan da 1942 tarihli doktora tezinde Kemal'in düşünce dünyasını ele aldı ve detaylı eseriyle Kemal'in zihni yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Ona göre Kemal toplumuna insanın önemini ve gücünü hatırlatmaktadır.[368]

Yeni insan anlayışının devamında yeni kurulan devlet imparatorluktan farklı olarak ulusal bir temele dayanmaktadır ve yeni vatan telakkisinin benimsenmesi için gelenekle bağlarını kimi noktalarda koparması gerekmektedir. Öngörülen görüşte *medeni* menzile ulaşmak için toplumun ve devletin İslami/geleneksel izleri çoğunlukla geri planda kalmaktadır. Vatan telakkisiyle ulus devlete kaynak olabilecek Namık Kemal'in görüşleri gelenek bağı hariç tutularak değerlendirilmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Namık Kemal'in değerlendirilişi söz konusu bağlantıyı örtmektedir.

---

[364] Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, s.28.
[365] Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi,* s. 13.
[366] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019, s.378.
[367] Tanpınar *Hep Aynı Boşluk*, s.106-107.
[368] Kaplan, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri*, s.128.

Cumhuriyet Türkiye'sinde işlenen Namık Kemal hürriyet kahramanı, ulusal bilinç sahibi, mücadelenin isnat noktalarından biri imgesiyle karşımıza çıkmaktadır. Kemal'in otorite/gelenek karşıtı modernleşme savunucu yaklaşımı müspet değerlendirilmektedir. Kahramanlaştırılan bir Namık Kemal karşımızdadır; getirdiği fikirler, mücadeleci yaklaşımı ve hürriyet talebiyle bir kahraman/hürriyet miti halini almaktadır. 1940'ta yayınlanan *Tanzimattan Beri* isimli İsmail Habip Sevük'ün eserinde Kemal ile ilgili şu ifadeler yer alır:

> "*Yalnız onun [Namık Kemal] böyle her sahaya koşan ve her ihtiyaca cevap vermeye çalışan geniş hamleli varlığı karşısında şunu diyebiliriz: O bir devdir. Evet, gerek hayattaki teceddüd, gerek edebiyattaki yenilik tarihimizin içinde o bir insan gibi değil, harikulade bir dev gibi yükseliyor. Delikanlılık çağından ölünceye kadar otuz senelik bir zaman içinde yaptığı şeyler bir devin yapacağı işlerdir.*"[369] *[...]*
>
> "*Ömer Seyfettin: "Bana iyiye, doğruya gitmeyi öğreten Namık Kemal'dir" diyor. Hamdullah Subhi de "Zulme karşı kafa tutmanın zevkini ondan öğrendik" diyor. Kemal'den öğrenilen şeyler yalnız bunlar. Ve Kemal'in öğrettiği gençler yalnız onlar değil. Abdülhamidin otuz küsur senelik kızıl saltanatı esnasında bütün sansürlere, bütün hafiye teşkilatına, Namık Kemal'in eserlerini okudukları için yapılan nefiylere, hapislere, en zalimane cefalara rağmen o çok uzun seneler içinde ne kadar sayısız genç nefyedileceğini bildiği halde onun eserlerini gene okudu. O zamandan beri milleti için fedakar, vatanı için aşık; ruhunda müsbete, hayra, maşeri feragate karşı heyecanı olan ne kadar gence rast gelinirse biliniz ki onun Namık Kemal'e büyük bir borcu vardır.*"[370]

Sevük'ten sekiz sene sonra Nihad Sami Banarlı da eserinde Kemal ile ilgili hemen hemen aynı algı ile ifadelere yer vermektedir. Banarlı da Sevük gibi Türkiye'de Kemal'in vatan anlayışını var ettiğini, hürriyeti bir sonuca ulaştırdığını[371] düşünmektedir. Ulus bilincinde Kemal'in etkili olduğunu ve vatan

---

[369] İsmail Habib Sevük, *Tanzimattan Beri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942, s.55.
[370] Sevük, *Tanzimattan Beri I*, s.58.
[371] Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*, s.914.

sevgisini inşa ettiği görüşündedir. Kemal'e yakıştırılan hürriyet kahramanı algısı bir kez daha kendisini göstermektedir:

> "*Namık Kemal eline kılıç almadığı halde bazı büyük kumandanlar gibi kat'i neticeli bir mücadele kazanmıştır. Bu netice Türk vatanının ve Türk istiklalinin dahili ve harici düşmanlarına karşı, vatan, millet ve hürriyet sevgisiyle beslenmiş bir milletin, bütün kayıplarına rağmen edebiyat yoluyla bir milli şuur kazanması hadisesidir.*"[372]

Kemal'in edebiyatına ve fikirlerine aşina olan ilk dönem cumhuriyet elitleri oluşturdukları ve şekillendirdikleri devlet politikalarında onun izlerini taşımışlardır. Aynı dönemde yorumlanan Namık Kemal, dönemin dünya tasavvur ve anlayışına uygun olarak yorumlanmıştır. Kemal'in düşünceleri ve eserleri cumhuriyetle özdeş paralelde değerlendirilmiştir.

1940'ta Namık Kemal ile ilgili önemli bir çalışma daha yapılmıştır: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin *Namık Kemal Hakkında* isimli yayımı. Eserin amacının önsözünde Kemal'in eserlerinindeki ruhu ve etkisini göstermek suretiyle ona karşı vazifelerinin yerine getirilmesi olduğu ifade edilmektedir. Çalışma Hasan Ali Yücel'in vermiş olduğu görev üzerine hazırlanmıştır.

Dikkate değer bir husus da Tahsin Banguoğlu'nun konuşmasında Namık Kemal Günü'nün öğrencilerin girişimiyle yapıldığını ifade etmesidir. Zira öğrenciler arasındaki Namık Kemal ilgisi muhafazakâr yaklaşımların Namık Kemal'i tarihsel bir bağkurumu niteliğiyle değerlendirmelerinde iz teşkil etmektedir. Eserde on akademisyenin Kemal ile ilgili yazıları ve Kemal'in eserlerinden örnek metinler yer almaktadır.

Genel çerçevede bakıldığında eser Kemal'i *inkılâbın büyük babası*[373]*, davanın ilk mücahidi*[374] olarak işaret etmektedir. Yaklaşımlar Namık Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa sürecinde başlangıçta kahraman olarak laik eksenli yorumlanıp sonrasında düşüncesindeki Osmanlılık ve geleneksel tutumdan dolayı

---

[372] Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II,* s.899.
[373] Tahsin Banguoğlu, "Namık Kemal Günü", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942, s.9.
[374] Banguoğlu, "Namık Kemal Günü", *Namık Kemal Hakkında*, s.10.

menfi değerlendirmelerin ardından, İnönü döneminde yaşanılan ılımlılıkla bir bağ aracı olarak rolünü karşılamaktadır. Namık Kemal'in farklı yönlerinin ele alındığı eserde ortak tema onun yeniliğin başlatıcısı, Türkiye için vazgeçilemez bir kaynak olduğu[375] ve vatan, hürriyet kavramlarını Türkiye'ye kazandıran kişi[376] olduğu ifade edilmektedir.

1941'de CHP Ankara Halkevi Yayınlarından çıkan *Namık Kemal* adlı yaklaşık otuz sayfalık eserinde İhsan Sungu Namık Kemal'in makalelerinden alıntılar yaparak iktisadi, sosyal, yönetimsel görüşlerini parti ve dönem görüşleri ile irtibatla olacak şekilde ifade etmekte ve özellikle "büyük vatanperver" olarak söz etmektedir. Sungu'ya göre Kemal, *Türk inkılâbının ilk büyük kahramanıdır* ve halkı yeni inkılâbı benimsemeye hazırlayan *büyük* kişidir.[377]

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Namık Kemal algısı ve yaklaşımına farklı bir açıdan bakan ve değerlendiren Necip Fazıl'ın görüşlerine de yer verilmelidir. Yerleşik yenileşme tutumuna muhalif yaklaşımıyla tanınan Fazıl, 1940'da Hasan Ali Yücel'in isteği üzerine yazdığını belirttiği Namık Kemal eseri ile farklı bir görüşün Kemal algısını göstermesi hususunda dikkate değerdir. Fazıl, Tanzimat'ın ve bir sene sonrada Kemal'in doğumunun yüzüncü yılı vesilesiyle birçok çalışma yapıldığı söylerken; eserini kendi anlayış ve ölçütüne göre kaleme aldığını ifade etmektedir. [378]

Necip Fazıl eserinde Namık Kemal'in Doğu ve tasavvuf düşüncesi ile olan ilişkisine daha yoğun yer vermektedir. Kemal'i on iki plan altında ele alan[379] Fazıl, örnek metinler başlığında da söz konusu plana yönelik olarak Kemal'in yazılarını örneklendirir. Fazıl'a göre *Namık Kemal, eserleriyle bir kıvılcımsa, tesiriyle bir yangındır.*[380] Onun tesirini öncelikle siyasi, içtimai ve edebi zemin[381] şeklinde

---

[375] B. Sıtkı Baykal, "Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, 1942, s.217.
[376] Enver Ziya Karal, "Namık Kemal ve Şark Meselesi", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, 1942, s.281.
[377] İhsan Sungu, *Namık Kemal (CHP Ankara Halkevi Yayınlarından)*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s.29.
[378] Necip Fazıl, *Namık Kemal, Büyük Doğu Yayınları*, İstanbul, 2017, s.5.
[379] Fazıl, *Namık Kemal*, s.249.
[380] Fazıl, *Namık Kemal*, s.320.
[381] Fazıl, *Namık Kemal*, s.322.

sınıflar ve her iki dünyanın değerlerine yer veren kahraman[382] olarak nitelemektedir.

Kemal'in değerlendirmesinde Fazıl yerleşik yaklaşımdan farklı olarak kimi noktalarda onun ileri sürüldüğü gibi öngörüşlü olmadığı yalnızca milletine güvendiğini[383], havası kötü olduğu için hastalanıp vefat etmesine rağmen hürriyet şehidi olarak adlandırılmasının uygun olmadığını,[384] şiir alanında *gelecek vaad etmeyip*[385] nesir alanında *dev ve kahraman hüviyetiyle*[386] yer aldığını ifade etmektedir. Necip Fazıl dönemindeki ulus-devlet inşa yaklaşımlarında Kemal'e isnat edilen konumu daha farklı yorumlamaktadır. Eserinde eleştiri getirdiği temanın bazı noktalarda Kemal'den ziyade ulus-devlet inşası olduğu izlenimi kendini göstermektedir.

Fazıl'a göre Kemal ortaya koyduğu eserdense, ortaya çıkardığı etkiyle öne çıkmaktadır. Dönemin Namık Kemal söyleminden uzak bir yaklaşımı açıkça görebildiğimiz eserinde eleştirilerine rağmen Namık Kemal algısı noktasında yeni fikirlerin getiricisi ve kahraman yorumu kendine yer bulmaktadır. Fazıl'ın eseri yayınlanmadan yorumuna kimi cevaplar da içeren İbrahim Necmi Dilmen'in kaleme aldığı bir notlar bölümü eserin sonuna eklenerek yorum *yumuşatılmaya* çalışılmıştır. Aynı eserde farklı iki yaklaşımı biraraya getiren girişim söz konusu dönemde Kemal'in algılanışının Türkiye'de nasıl yorumlandığını göstermesi huşunda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Namık Kemal'in değerlendirilişi izlendiğinde Osmanlı döneminde şairin hürriyet ve devleti kurtarma düşüncesinin altılı çizilirken; Cumhuriyet döneminde vatan ve yenilik fikirlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Söz konusu çizginin haricinde kalarak Ömer Faruk Akün, Namık Kemal'i daha genel bir başlık altına alarak Türk düşüncesinde etkisini ve önemini koruyan bir düşünce adamı olarak değerlendirmektedir.[387] Hilmi Ziya Ülken ise Türk düşünce tarihindeki

---

[382] Fazıl, *Namık Kemal*, s.338.
[383] Fazıl, *Namık Kemal*, 133.
[384] Fazıl, *Namık Kemal*, 137.
[385] Fazıl, *Namık Kemal*, 176.
[386] Fazıl, *Namık Kemal*, 179.
[387] Akün, "Namık Kemal*", İslam Ansiklopedisi*, s. 375.

çalışmalarında Kemal'i Tanzimat sonrasındaki dönemin en büyük ideoloğu olarak nitelendirmektedir.[388]

Ülken, hürriyet, millet ve vatan kavramlarının bizdeki yeni manasını Namık Kemal'in oluşturduğu[389] ve yeni düşüncelerin yenileşme konusunda ilk ideoloğu olduğu[390] düşüncesindedir. 1939'da yayınlanan makalesinde yer alan görüşleri dönemde Kemal'in nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünküü; Ülken 1966'da yayınlanan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde inkılâbın yenileşme/batılılaşma temellerinin Ali Suavi'ye dayandığını dile getirmektedir.[391]

Nergiz Aydoğdu fikir ayrılığının sebebinin aradaki zaman farkı olduğunu dile getirmektedir. Bakıldığında söz konusu ayrılık cumhuriyetin ilk dönemlerinde Namık Kemal algısının yoğunluğunu işaret etmesi bakımından önemlidir. Ülken makalesinde dönemin algısını da özetleyecek biçimde Kemal ile ilgili şöyle söylemektedir:

> "*Namık Kemal otokrat idareye; (zulme, dalkavukluğa, suiistimale) karşı mücadelenin daha uzun müddet kendi dünyamızda mükemmel örneği olarak kalacaktır*."[392]

Cumhuriyet Türkiye'sinin Kemal'e olan muhabbeti tenkit noktasında da kendini göstermektedir. Hem sevgi hem akıl yaklaşımıyla Kemal'i değerlendiren ve anlamaya çalışan bir ses de duyulmaktadır. Sabahattin Eyüboğlu, Ülken'in makalesinin yer aldığı dergide "*Namık Kemal yahut Manzum Nesir*" başlıklı yazısında tenkit hususundan söz etmektedir. Ona göre Namık Kemal *heykeli dikilecek büyük vatanseverdir* ancak değerinin ortaya çıkması için tenkit de edilmesi gerekmektedir. Çünkü Eyüboğlu'na göre:

---

[388] Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, s.33.
[389] Hilmi Ziya Ülken, "İdeolog Namık Kemal", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.609.
[390] Ülken, "İdeolog Namık Kemal", *İnsan*, s.611.
[391] Nergiz Aydoğdu, "Namık Kemal ve İbret Gazetesi Üzerine Birkaç Not", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ, 2010, s.211-213.
[392] Ülken, "İdeolog Namık Kemal", *İnsan*, s.616.

"*Onun [Namık Kemal] şöhretine yapılacak en büyük hizmet, hakiki kıymetinin meydana çıkarılmasıdır. Şöhretin devamını temin eden mehdiyeden ziyade tenkittir. Edebiyat tarihi, methiyeden zarar görmüş şöhretlerle doludur. Sadece methedilmiş olan kıymetlerden bugün eser kalmamıştır. Büyük vatanperver Namık Kemal'i, "büyük şair", "büyük mütefekkir", "dahi inkılâpçı" diye methetmek kendisine çok bol üniformalar giydirmektir. Bu nevi methiyeden ne methedilen hayır görür, ne metheden, ne de methi dinleyen*."[393]

Eyüboğlu'nun yaklaşımı bir serinkanlılık isteği olarak da görülebilir. Kemal ulus-devlet inşa sürecindeki Türkiye'de önce kahraman, sonra milliyetçilikten uzak hayalperest, en sonda inkılâbın geçmişle arasında bağı kuran öncüsü olarak yorumlanabilir. Ona olan farklı tutumlar kimi zaman olduğundan büyük kimi zaman olduğundan küçük göstermeye eğilimli olsa da düşünülmeye ve tartışılmaya değerdir.

Türk düşüncesinde tarihsel bağ kurma ve tarihsel bağ koparma örneği olarak Namık Kemal, devletin inşasına katkıda bulunan görüşleri, devlet ve geçmişi arasında köprü niteliğine büründüğünde ise bugünkü sorularımızı daha önce sormuş ve tartışmış biri olarak baktığımız hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır. Hakikat düşünüldüğünde ise aynı isme ithaf edilen tüm çalışma ve tartışmalar Namık Kemal'in Türk düşüncesi için nasıl bir anlama karşılık geldiğini göstermektedir.

[393] Sabahattin Eyüboğlu, "Namık Kemal yahut Manzum Nesir", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.617.

SONUÇ

Namık Kemal Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar alan bir yenileşme hareketinin içinde yaşamını sürdürmüştür. Onun dönemine gelene dek devlet, askeri yenilgiler, ekonomik zayıflamalar, sosyal değişimler ve zihinsel dönüşümleri deneyimlemiş ve deneyimlemeye de devam etmektedir. Kemal'in yetiştiği dönemde devlet çağdaşlaşma problemini uzun zamandır çözümlemeye çalışılmaktaydı. Çabalar yöntemsel ve öneri olarak henüz bir gelenek oluşturmamış olsa da bir çizgi belirlemiş haldeydi.

Belirlenen çizgi Batı eksenlidir. Tüketim alışkanlıkları olarak başlayan çizgi bir yaşam stili ve zihinsel dönüşüm olarak şekillenmiştir. Söz konusu şekillenmede devlet elitleri ve aydınlar önemli bir role sahiptir. Tanzimat Dönemi ile beraber yapılan eksen tartışmalarının Batı hedefli olması konusu kesinlik kazanmıştır. Artık hedef belirlenmiş ancak eksene ne derece dahil olunacağı ve geleneğin eksene uyumsuz kalan yönlerinin ne yapılacağı meselesi gündemi oluşturmuştur.

Türk modernleşme tarihinde slogan haline gelen "Batı'dan teknik alınsın, geleneğimiz kalsın" yaklaşımı hâkim tema halindedir. Ancak hedeflenen dönüşüm yalnızca teknikte kalabilecek nitelikte değildir. Türk aydınları tarafından gözden kaçırılan husus, Avrupa'nın söz konusu dönüşümü zihinsel süreçler akabinde yaşadığıdır. Yine de Tanzimat devlet mekanizması, hukuk, sosyal alanlarda değişimi beraberinde getirmektedir.

Yenilenen eğitim kurumları vasıtasıyla okullarda eğitim gören öğrenciler Osmanlı ve Tanzimat neslinden farklı zihinsel temellere sahip olmuşlardır. Namık Kemal, eğitim sürecini özel eğitimlerle yapmasına rağmen nitelikli ve donanımlı bir talime sahiptir. Modernleşme meselesinde onu sentez yapmaya iten ana sebeplerden birini eğitiminin kapsadığı Doğu ve Batı ekseninde görebilir.

Peki, uzun bir süreç olarak kabul ettiğimiz yenileşme deneyiminde Namık Kemal'i önemli kılan nedir? Mevzu bahis tartışma Türk düşüncesinde merkezi bir yere sahip olmuş ve 17.asrın sonlarından itibaren bürokratlar ve münevverler tarafından tartışılmıştır. Kemal'i farklı/önemli kılan husus ise onun meseleye getirdiği yeni bakıştır. Namık Kemal'i ve kavramlarını değerlendirirken modernleşme meselesini göz ardı etmek onu anlamayı imkânsız kılacaktır.

Kemal hayatını yıkılacağı düşünülen ve sonu beklenen bir devlet içerisinde, krize çareler arayarak geçirmiştir. İbn Haldun düşüncesinin Osmanlı Devleti'ndeki etkisi ile de iyice artan yıkım beklentisini durdurmak, acilen durumu aksi yöne çevirmek için çabalamıştır. Onun oluşturduğu düşünce sisteminde devletini kurtarma gayesi merkezi oluşturmuştur. Kurduğu sistemde kavramları bir bütünlük arz etmekle beraber öncelikli olarak tema devletini yaşatma eylemini destekler niteliktedir.

Devletini yaşatmalıdır ve başarabilmek için çok zamanı bulunmamaktadır. Yeterince incelendiğinde düşünündeki acillik hissi kendisini kolayca göstermektedir. Namık Kemal'in taşıdığı hızlı çözüm bulma zorunluluğu daha sonrasında Türk aydınlarının yerleşmiş bir özelliği olarak kendisini göstermektedir. Sorun bellidir; acilen devletin kötüye gidişini durdurmak ve çözüm de bellidir; hızlı bir şekilde Batı'nın sahip olduklarına onun yolunu izleyerek sahip olmaktır. Ancak pratikte, teoride olduğu kadar kolay ilerlenenememektedir.

Namık Kemal, Mustafa Reşit Paşa ile başlayan yeni aydın tipinin ilerleyen bir örneğidir. Devletindeki hâkim aydın anlayışından farklı olarak bireye de yer vermektedir. Osmanlı bürokratik aydını öncelikli olarak devleti yaşatmayı hedefler ve sistemlerini de aynı amaca yönelik olarak geliştirmektedir. Namık Kemal de bürokratik özellikler taşımaktadır. Onun da öncelikli amacı devleti yaşatmaktır, tek bir farkla, insana da yer vermelidir.

İnsan/birey/fert Kemal'in düşününde kendisine yer bulmaktadır. Ancak Osmanlı klasik düşüncesinde var olan insan düşüncesinden farklılık taşımaktadır. Klasik anlayışta insan acizdir, dünyaya sınanmak için gelmiştir, sultanın kuludur, ananenin esiridir, devlet için bir araç olarak görülmektedir. Kemal ise yerleşik anlayışa karşı çıkmaktadır. *"Onun insanı"* değişme ve değiştirme kudretine sahiptir, dünyada *bir şeyler* yaratmalıdır, sultanın kulu değil kendi âleminin sultanıdır, akla aykırı geleneğe karşı çıkan, devletin var olma amacını benliğinde barındırmaktadır.

Söz edilen tüm özellikler Osmanlı düşüncesi için yenidir. Namık Kemal'in etkisinin boyutunun kaynağı yeniliğinde de aranılabilir. Onun düşününde temel anahtar sözcükler mevcuttur, bunlar; hürriyet, medeniyet, akıl, terakki ve adalettir. Parça parça izlenimi veren kavramları incelendiğinde hepsinin bir bütün

oluşturduğu ve lalettayin olarak tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Düşünün kavramları öncelikle fert ile başlamaktadır.

Fert/birey/insan Kemal için, toplumun ve devletin temel parçasıdır. Fert üzerinden cemiyeti inşa etmektedir. Onun bireyinin en önemli özelliği hür olmasıdır. Hür doğan fert hürdür ve iradesini, hürriyetini bir başkasına devredemez. İçinde olduğu toplum anlayışına göre insana yüklediği hürriyet misyonu yenidir. Kemal için hürriyet ferdin ondaki manasının ve sorumluluklarının en temel basamağıdır.

İnsan hürdür, hür olması Allah tarafından seçilmiş ve irade sahibi olduğu anlamına gelir. Özellikle değindiği irade sahibi olma meselesi Kemal'in bireye yüklediği sorumlulukların zeminini teşkil etmektedir. Fert kendisinden, toplumundan, devletinden ve hepsinin kapsadığı her alandan sorumludur. Söz konusu mükellefiyet bireye kendisini, toplumunu ve devletini değiştirme yetkisini atamaktadır. Artık Kemal'in *"insanı"* dönüşümü başlatmak için hazır görülmektedir.

Namık Kemal için insan hususunu şöyle formülleştirebiliriz: insan hürdür, hür olduğu için sorumludur, sorumlu olduğu için ve cemiyet ile kaim olduğu için kendisinden başlayarak cemiyetini şekillendirmelidir, şekillendiriş akıl ve irade sahibi olduğu için aklın izinde olmalıdır, aklın yolu önce insanı ardından devleti ihya edeceği için söz konusu problemler çözülecektir.

Mevzu bahis Türk düşüncesinde bireyin konumu olduğunda bireyden Kemal ile birlikte söz edilebileceğini söyleyebiliriz. İnsanın silik bir iz taşıdığı anlayışta Kemal yeni bir kapı aralamaktadır. Devletin ezici varlığı karşısında kendi âleminin sultanı olarak ilan ettiği birey hem varlık olarak hem de tüm alanların sorumlusu/yetkilisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık kaderinin gerçekleşmesini bekleyen insandan, kaderini yaratan/şekillendiren aktif insana dönüşüm işaret edilmektedir, hatta ısrarla bu husus telkin edilmektedir.

Namık Kemal'i anlamak için ferde biçtiği anlam ve konumu iyi anlamak gerekmektedir. Ferdi idrak etmeden Hürriyet Şairinin hürriyete verdiği rolü kavramak da noksan olacaktır. Onun bireyden söz etmesi Türk düşüncesinde ve

edebiyatında acılar çeken, acılardan sitem etmeyen, kabullenen insan imajından yeni, aktif, irade sahibi, mücadeleci, aydın ve rehber insan imajına geçişte inkâr edilemez etki yaratmaktadır.

Kemal'in düşün sistemi iç içe geçmiş haleler şeklindedir. Onun insanı cemiyet içerisinde ve cemiyetle beraber şekil almaktadır. Yer yer toplum, halk kavramıyla yer değiştiren cemiyet hususu onun için insanın şekil aldığı ve şekil vermesi gereken çevre şeklindedir. Onun cemiyeti insanla, insanı cemiyetle iç içedir ve bireyin en yakın çevre halesini kapsamaktadır. Cemiyetin üst halesi olarak ise millet gelmektedir.

Millet kavramını Kemal İslam toplumu ile eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Kimi noktalarda Hristiyan toplumu da içerisine alan kavram, onun için milli bir ruh oluşturması gereken ve tarihle desteklenen devletinin güçlü organizmasıdır. Ona göre milli ruh ancak tarihsel dayanak noktası belirleyerek ve "biz" duygusu yaratarak oluşturulabilir ve tarih milli anlayışa işaret eden düşüncesinde sıklıkla kendisini göstermektedir.

Namık Kemal'in millet anlayışı iradeli bireylerin oluşturduğu iradeli toplu hareket şeklindedir. Milletin tüm yapı taşları ve ortak milli şuur eylemleri ile devleti yaşatacaktır. İfade ettiği görüşte temel nokta ise milletin ancak adalet zeminine dayanarak, hürriyet ile desteklendiğinde sadakat bağına sahip olacağıdır. Kemal'in tasavvurunda bilinç sahibi bireyler milleti öngörü sahibi niteliğiyle biçimlendirmekte ve söz konusu millet kendiliğinden devlete bağlı olma, devleti yaşatma sorumluluğunu edinmektedir.

Millet kavramı şairin düşününde *"gelenekle"* birlikte yer bulmaktadır. Onun milletinin İslam ile olan ilişkisi bir bütündür. Kendisinden sonraki hemen tüm Türk aydınlarını etkilemekle birlikte onlardan ayrılan özelliği de İslam/geleneğe verdiği rolün büyüklüğüdür. Kemal'in milleti İslam ile çevrelenmiş ve yeni kavramların karşılıklarını da İslam'da aramıştır. Aydınlanma düşüncesinin kavramları onda İslam kavramları ile ifade edilmekte ve devlet hususuna odaklanmaktadır.

Kemal'in biricik kaygısı, yegâne amacı ve üst başlıklarından biri olan devlet kavramı, kapsayıcı niteliktedir. Fert, cemiyet ve milleti içerisine alan devlet

düşüncesi klasik düşüncedeki devlet anlayışıyla benzerdir. Onun devleti de klasik Osmanlı düşüncesinde olduğu gibi adalet dairesi formülünü doğrulamaktadır. Ve söz konusu devlet olduğunda hukuk en temel etkenlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Namık Kemal devleti adalet ve hukuk zeminine yerleştirerek halkın bağlılığının adaletle sağlanabileceğini ifade etmektedir. Adil ve kanun sahibi olan devlet, onun düşüncesinde bir hükümdara sahiptir. Hükümet ve devletin eşdeğer kullanıldığı düşününde hükümdarın irade sahibi fert gibi sorumluluk sahibi olması dikkate değerdir. Kemal'in düşününde de hükümdar sürünün/halkın çobanı konumundadır. Çoban sürüyü korumakla ve yaşatmakla görevlidir.

Kemal'in idealize ettiği devlette hükümdar iyi niyet sahibidir ve adaleti temin ederek toplumla yapmış olduğu varsayılan anlaşmada görevini yerine getirmektedir. Anlaşma toplumun sultana biat vermesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biat ile sultan adaletle hükmetme, millet ise itaat etme sorumluluğunu üstlenmektedir. Bir kez daha onun sorumluluk/vazife hususuna yer vermesi kendini göstermektedir.

Yazarın sorumluluk konusuna her kavramında yer vermesi şüphesiz rastlantı olmamaktadır. Kemal, 18.yy düşüncesinden derinden etkilenmiş ve kavramlarını şekillendirirken de etkiyi yansıtmaktadır. Onun sıklıkla mükellefiyete yer vermesi gelişen reform düşüncelerinin insana yüklediği mana ile ilgilidir. Ortaçağ'ın ardından Avrupa'da şekillenen ve dönüşen düşünceye göre insan yeryüzünde cennetler kurmak için hem sorumlu hem de muktedirdir. Düşüncenin yansıması olarak "Kemal'in insanı", milleti, devleti de sorumluluğa ve değiştirme kudretine sahiptir.

Namık Kemal'in yüklediği misyonlar bir gayeye sahiptir. Tüm bileşenlerin toplanıp son tablo değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç: ayrı ayrı kavramların toplu halde vatanı inşa ettiğidir. Hür doğan fert değişebilir/değiştirebilir, fert cemiyetle var olduğu için cemiyet ferdin özelliklerini taşır ve milletin soyut anlamını karşılar, ardından millet ortak duygu ve eylemlerle milli şuuru yaratır, milli şuur devleti koruma ve yaşatma misyonunu devletin tüm parçalarına yükler, kitle halinde desteklenen ve arzu edilen devlet vatan düşüncesini oluşturur.

Akabinde şu önemli soru gündeme gelir, vatan nedir? Vatan Kemal'in *kılıcının ekmeği*dir. Türk edebiyatında ve düşüncesinde yeni bir mana verdiği ve adeta yeniden yarattığı mefhum onun ismiyle bütünleşir. Vatan Kemal için kavram halelerinin en üst dairesidir. Düşüncesini inşa ederken devletini yaşatma isteğinin onu harekete geçirdiğini ifade etmiştik, istek son noktada vatan düşüncesi ile kendini bulmaktadır. Onun ferde, cemiyete, millete ve devlete yüklediği tüm misyonların sonucu olarak ortaya çıkan şey vatan sevgisidir. Yeni olan düşünce Türk düşüncesinde geri dönülemez şekilde bir mana ve önem kazanmaktadır.

Namık Kemal'in devletini yaşatmak amacıyla başlayıp ulus-devlet düşüncesinin kıvılcımını ateşleyen düşünceleri vatandaşı yaratmakta ve kuldan vatandaşa geçişin ilk basamağını oluşturmaktadır. İnsana verilen önem konu olduğunda Kemal'in Türkiye'de hemen her zaman kendisine yer bulması mevzu bahis hususa isnat edilebilir. Fert ve vatan kavramları onun düşüncesinin başlangıcını ve sonunu teşkil etmektedir. Ferdin hürriyeti ve iradesiyle başlayan yolculuk vatan sevgisi ve düşüncesinde tamamlanmaktadır.

Namık Kemal'in zihin dünyasına ait bir diğer önemli yer ise onun kavramlarını inşa ederken dayandığı gelenektir. Kemal için gelenek hem ananevi rütüellere karşılık gelmektedir hem de İslam medeniyeti manasını da kapsamaktadır. Israrla aktiflik üzerinde dururken gayesi ferdini harekete geçirmektir. Öncelikle bireye ulaşma çabası mevcuttur. Eserleri ve makaleleriyle öncelikli olarak insana ulaşmayı ve onu iradesi ile eyleyen konumuna geçirmeyi hedeflemektedir.

Dönemi düşünüldüğünde hedefi için İslami kavramları ve temeli tercih etmesi anlaşılabilir. Ancak onun için İslami yorumun yalnızca bir araç olduğunu söylemek Kemal'i hatalı yorumlamak olacaktır. Kemal metinlerinde İslamın ifadelerine yer verir, düşününü inşa ederken Batı kaynaklı kavramları kendi toplumuna İslami kavramlarla aktarır. Fakat yaklaşımı araçsallaşmış İslamdan ziyade sentez arayışından kaynaklanmaktadır.

Kemal Batı ve Doğu arasında yeni bir yorum ve sentez getirerek devletinin sorunlarına çözümler ileri sürmektedir. Onun ana gayesi devletini yaşatmaktır ve yaşatmak için devletinin, milletinin, insanının, kültürünün desteğine ihtiyacı vardır. Topyekûn mücadele için toplumunda İslamın karşıladığı anlam ve harekete geçirici

gücü açık olmakla birlikte Kemal'in amacı ortak bir mana yaratarak yenileşme/hayatta kalma/devleti yaşatma problemini çözmektir.

Namık Kemal meselelere ve kavramlara getirdiği yeni bakış ve yorumlarla Türk düşüncesinde silinemez bir ize sahip olmuştur. Henüz hayattayken başlayan etkisi ve kendisine yönelik ilgi vefatından sonra da devam etmiştir. Öncelikli olarak hayatta olduğu dönemde Kemal bir rehber ve üstat imgesine sahiptir. Sonrasında Jöntürk hareketinin gelişmesi ve gençlik yapıları içindeki örgütlenmelerde hürriyet ve vatan kahramanı algısıyla yorumlanmıştır.

Süregelen algı Milli Mücadele ve akabinde özellikle Cumhuriyetin kurucu karosu üzerinde etkisini göstermektedir. Gençlik dönemleri Kemal'in söz edilen algısına şahit olan bireyler yeni dönem de mevcut algıyı devam ettirmişlerdir. Kurulan ulus devlette Kemal'in kavramları ve onlara getirdiği yorumlar temel bir zemin sağlamaktadır. Kemal artık Vatan ve Hürriyet Şairi algısına sahiptir.

1920'li yıllarda hâkim olan kahraman miti devletin 1930'lu yıllarında etkisini yitirmekte ve menfi yönde şekillenmektedir. Özellikle milliyetçilikten uzak olmakla eleştirilen Kemal, 1940 sonrasında cumhuriyet ve imparatorluk arasındaki tarihsel köprü olarak görülmektedir. Tarihsel bağkurumunda etkin rol biçilen Kemal birçok çalışmaya konu olmaktadır. Bugün bakıldığında ise etkisi ulus devlet bakışında geri planda kalırken, Türk modernleşmesinde temel alınan yazıları daha çok akademik alanda etkilidir.

Namık Kemal bütünsel olarak yorumlaması basit olmayan bir aydındır. Oluşturduğu ve başlattığı yeni yorumlarla kendisine Türk düşüncesinde atıf yapılmadan ilenemeyen bir konum yaratmıştır. Getirdiği yeni bakış Osmanlı Devleti'nde başlayarak Cumhuriyet Türkiye'sinde devam eden bir çizgi belirlemiştir. Bugün herhangi bir gazetenin köşe yazılarına bakıldığında onun kavramlarının ve tartışmalarının genel çerçevesi pek de değişmeyen şekilde sürdüğü kolaylıkla görülmektedir.

Yeni ve cesaret isteyen bakış açısı, cümleleri tarihteki ve düşüncedeki anlamını inşa etmiştir. Türk modernleşmesini veya ulusu devlet gelişimindeki zihinsel akışı veya Türk aydınının gelişimini veya sentez girişimini veya vatan tahayyülünü

anlamak için Kemal'e bakmak zorundayız. Sıralanan veyalar çoğaltılabileceği gibi yalnızca ifade edilen beş tema dahi Kemal'in yerini gösterebilir niteliktedir.

Koselleck'in "*Tarihi düşünmek bir cürettir, tarihi kavramak ise daima yeniden düşünmeyi, farklı düşünmeyi zorunlu kılar*."[394] ifadesinde olduğu gibi Kemal de hem tarihi hem de bugün ve yarınını yeni bir açıyla düşünerek, gerekli cesareti taşımıştır. Kemal'i doğru anlayabilmek ve yorumlayabilmek için öncelikle herhangi bir kampın gözlüklerini çıkarmak ve ona çıplak gözle bakmak gerekmektedir. İfade edilen bakış yapıldığında hem neden Namık Kemal'in tercih edildiği hem de Türk düşüncesi ve modernleşmesinde neden anahtar konumunda olduğu anlaşılacaktır.

[394] Koselleck, *Kavramlar Tarihi*, s.352.

KAYNAKÇA

1.KİTAPLAR

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

AKYILDIZ Ali – ÖZCAN Azmi, *Namık Kemal'den Mektup Var,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 2017.

ATALAY, Onur, *Türk'e Tapmak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II,* Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1987.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2015.

BEYATLI, Yahya Kemal, *Eğil Dağlar,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

BOLAYIR, Ali Ekrem, *Hatıralar,* Hece Yayınları, Ankara, 2007.

BORA, Tanıl, *Cereyanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

BRONOWSKİ J. – MAZLISH B., *Leonardo'dan Hegel'e Batı Düşünce Tarihi,* Çev. Elvan Özkavruk Adanır, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

DAVİSON, Roderic H., Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1997, C.1.

Editör: AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

EL-HAJ, Rıfa'at Ali Abou, *Modern Devletin Doğası*, Çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

EWALD, Oskar, *Fransız Aydınlanma Felsefesi,* Çev. Gürsel Aytaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

FAZIL, Necip, *Namık Kemal, Büyük Doğu Yayınları*, İstanbul, 2017.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıali 1789-1922,* Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemal,* Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2009.

HANİOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,* Üçdal Neşriyat, İstanbul, Tarih Yok.

----------, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük,* İletişim Yayınları, İstanbul, Tarih Yazmıyor.

HEPER, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği,* Çev. Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2018.

HOSBAWM, Eric, *Sermaye Çağı,* Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara, 2009.

KAHRAMAN, Alim, *Yahya Kemal Beyatlı,* Şule Yayınları, İstanbul, 2005.

KAPLAN, Mehmet, *Namık Kemal; Hayatı ve Eserleri,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1948.

----------, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar,* Dergah yayınları, İstanbul, 1976.

----------, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.

KARA, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2018.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, c.7.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma,* Çev. F. Dlek Özdemir, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.

KEMAL, Namık, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1),* Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019.

----------, *Osmanlı Tarihi,* Çev. Ulviye Ilgar- İhsan Ilgar, Yelken Matbaası, İstanbul, 1972.

KOSELLECK, Reinhart, *Kavramlar Tarihi*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

KUNTAY, Mithat Cemal, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında,* Alfa Yayınları, 2019.

----------, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi,* Oğlak Yayınları, İstanbul, 2014.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi,* Der. Mümtazer Türköne – Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

----------, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* Çev. Mümtazer Türköne - Fahri Unan – İrfan Erdoğan, Yay. Haz. Ömer Laçiner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

MARDİN, Yusuf, *Namık Kemal Londra Yılları*, Milliyet Yay., yz., 1974.

NAZİF, Süleyman, *Namık Kemal,* Haz. Mehmet Samsakçı, Kitabevi, İstanbul, 2017.

ÖZ, Mehmet, *Kanun-i Kadimin Peşinde*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

----------, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

PERİN, Cevdet, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri,* Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946.

ROUSSEAU, Jean Jacques, *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme,* Çev. Ömer Albayrak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

----------, *Emile*, Çev. Yaşar Avunç, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2019.

----------, *Toplum Sözleşmesi,* Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

RUSS, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019.

SEVÜK, İsmail Habib, *Tanzimattan Beri I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1942.

SUNGU, İhsan, *Namık Kemal (CHP Ankara Halkevi Yayınlarından),* Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.

Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869), Haz. Alp Eren Topal, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, C.1.

Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869), Haz. Alp Eren Topal, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, C.2

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19.Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.

----------, *Hep Aynı Boşluk*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019.

----------, *Namık Kemal Antolojisi*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1942.

TANSEL, Fevziye A, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

----------, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.

TEVFİK, Ebüzziya, *Merhum Namık Kemal Bey,* Yayınevi Yazmıyor, Dersaadet (İstanbul), 1327.

----------, *Yeni Osmanlılar Tarihi,* Haz. Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

UĞURCAN, Sema, *Edebiyatımız I: Edebiyat Tarih İlişkisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.

ÜLGENER, Sabri F., *Zihniyet Aydınlar ve İzmler*, Mayaş Yay., Ankara, 1983.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Millet ve Tarih Şuuru,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Tarih Yazmıyor.

----------, *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

----------, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

YETİŞ, Kazım, *Dönemler, Problemler, Şahsiyetler Aynasında Türk Edebiyatı I*, Kitabevi, İstanbul, 2012.

YÜCEL, Hasan Ali, *İnönü Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, c.1.

2.MAKALELER

AKYÜZ, Yahya, *"*Atatürk'te Namık Kemal'in Etkisi ve Abdülhamit Döneminde Yasak Kitaplara İlişkin İki Belge*", Belleten***,*** Ankara, 1981, Sayı 178-180, s.501-511.

AYDIN, Abdüllahim, "Namık Kemal'in Sanat / Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu,* Büro Basımevi, Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Tekirdağ, 2010, s.148.

AYDOĞDU, Nergiz, "Namık Kemal ve İbret Gazetesi Üzerine Birkaç Not", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu,* Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ, 2010, s.211-218.

BANGUOĞLU, Tahsin, "Namık Kemal Günü", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942, s.3-10.

BAYKAL, B. Sıtkı, "Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, 1942, s.187-217.

BIRAND, Kamiran, "18inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal", *Felsefe Arkivi,* 1945, C.1, Sayı 1, s.99-140.

BORAN, B. S., "Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri", *Namık Kemal Hakkında,* DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, Vakıt Matbaası, İstanbul, 1942, No:2, s.251-277.

ÇAĞAN, Kenan, *"*Namık Kemal'de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları*", Akademik İncelemeler Dergisi*, Afyon, 2012, C.7, Sayı 1, s.225-280.

DURGUN, H. Harika, "Ahmet Mithat Efendi'ye Göre Çağdaşı Namık Kemal", *Yeni Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016, S.13, s.39-53.

EYÜBOĞLU, Sabahattin, "Namık Kemal yahut Manzum Nesir", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.617-621.

FINDLEY, Carter Vaughn, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan Hakları mı, Hukuk Devleti mi?", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edi. Emre Yalçın, Phoenix Yay., Ankara, s.335-345.

GÖÇGÜN, Önder, "Atatürk ve Namık Kemal", *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

KEMAL, Namık, "Rüya", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, Haz.: KAPLAN, Mehmet; ENGİNÜN, İnci; EMİL Birol, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s.251-266.

KAPLAN, Mehmet, "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Edi. Emre Yalçın, Phoenix Yay., Ankara, s.317-324.

KAPTANOĞLU, Muazzez, "Münevverler Karşısında Namık Kemal", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.622.

KARAL, Enver Ziya, "Namık Kemal ve Şark Meselesi", *Namık Kemal Hakkında*, Vakıt Matbaası, 1942, s.279-294.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kimliği", *Cogito: Osmanlılar Özel Sayı*, YKY, Sayı 19, 2006, İstanbul, s.77-85.

SÖĞÜTLÜ, İlyas, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması*", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir, 2010, C.11, Sayı 1, s.6.

ŞİRİN, İbrahim, "Osmanlıda Toplumun Manipülasyonunda Sürü Metaforu", *Düşünen Siyaset***,** Sayı 11, s.259-273.

----------, "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı*", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 2000, S.11, s.555-574.

TANSEL, Fevziye A.- *"*Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi'ne Dair Bilgimizi Tashih ve İkmal Eden Yeni Notlar*", Belleten***,** Türk Tarih Kurumu, 1960, C.24, Sayı 94, s.269-290.

TOPSES, Mehmet Devrim, *"*Niyazi Berkes'in Türk Modernleşmesine Bakışında Namık Kemal'e Yönelik Eleştirisi*", Sosyoloji Konferansları***,** Çanakkale, 2012, Sy. 46, s.65-73.

TURGUT, Canan Öktemgil, "Tanzimat Romanında Tasavvuf ve Tarikatların Yeri", *DTCF Dergisi*, Ankara, 2016, S.56.1, s.249-286.

ULUTAŞ, Nurullah*,"*İdealist Karakterler Kurgulayan Bir Yazar Olarak Namık Kemal'in Eserlerinde 'Yeni İnsan' Tipi*", The Journal of Academic Social Science Studies,* 2012, s.873-891.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, "İdeolog Namık Kemal", *İnsan*, İstanbul, 1939, s.609-616.

YAVUZ, Hilmi, "Necip Fazıl, Namık Kemal Hakkında Ne Düşünüyordu?", *Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu*, Edi. Orhan Kemal Tavukçu – Ali Tilbe, Bizim Büro Basımevi, Tekirdağ, 2010, C.2, s.1181-1185.

YILDIZ, Aytaç, "Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi Düşüncesinde Namık Kemal", *Turkish History Education Journal*, 2020, S.9(1), s.170-188.

YETİM, Fahri, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası*", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta, 2015, Sy.34, s.1-18.

3.ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK MADDELERİ

AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal*", İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay. , İstanbul, 2010, C.32, s.361-378.

BAYSUN, M. Cavid, *"*Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985,c.6, s.154-1554.

ÇELİK, Hüseyin, "Hürriyet", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2010, C.18, s.505-507.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Cemiyet", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C.7, s.329-331.

HEGEDÜS, Andras, "Bürokrasi", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Edi.William Outhwaite, Çev.Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.114.

KARA, İsmail, "İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, C.1., s 234-264.

----------, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s.1405-1420.

KARACA, Yusuf, "Namık Kemal*", Tarih Ansiklopedisi***,** Berikan Yayınları, Ankara, 2002, s.165-168.

KOÇAK, Cemil, "Namık Kemal*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce***,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.244-249.

KÜÇÜK, Cevdet, *"*Abdülaziz*", İslam Ansiklopedisi,* TDV Yay. , İstanbul, 2010, C.1, s.179-185.

MARDİN, Şerif, "19.yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.1, s.342-351.

----------, *"*İslamcılık", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s.1400-1404.

NALÇAOĞLU, Halil, "Vatan: Toprakların Altı, Üstü ve Ötesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, C.4 2008, s.293-308.

ORTAYLI, İlber, *"*Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.6, s.1702-1703.

----------, **"**Tanzimat*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, c.6, s.1545-1547.

Edi. OUTHWAITE, William, "Cemaat", *Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü*, Çev.Melih Pekdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.117. (Madde yazarı adına ulaşılamadı)

PALA, İskender, "Leskofçalı Galib", *İA*, Ankara, 2003, C.27, s.140-141.

SUBAŞI, Turgut, *"*Sultan Abdülaziz*", Genel Türk Tarihi***,*** Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.7, s.224-248.

YAZICI, Nesimi, "İbret*", İslam Ansiklopedisi***,*** TDV Yay. , İstanbul, 2010, C.21, s.368-370.

----------, "Hadika", *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, C.15, s.18-19.

4.NAMIK KEMAL'İN GAZETE YAZILARI

"Hubbü'l-vatan mine'l-iman", *Hürriyet*, 9 Rebiyülevvel 1285/ 29 Haziran 1868, Sayı 1, s.2.

"Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet*, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Sayı 4, s.1-4.

"Servet-i mülkiyeye ve idare-i hazıraya dair makale", *Hürriyet*, 21 Rebiyülahir 1285/ 10 Ağustos 1868, Sayı 7, s.1-4.

"Mülkümüzün servetine dair geçen numerodaki makaleye zeyl", *Hürriyet***,** 28 Rebiyülahir 1285/ 17 Ağustos 1868, Sayı 8, s.1-4.

"Devlet-i Aliyye'yi bulunduğu hal-i hatarnaktan halasın esbabı", *Hürriyet***,** 6 Cemaziyelevvel 1285/ 24 Ağustos 1868, Sayı 9, s.1-3.

"Usul-i meşverete dair bir mu'terize cevaben yazılmış mektup", *Hürriyet*, 27 Cemaziyelevvel 1285/ 14 Eylül 1868, Sayı 12, s.6-8.

"Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Sayı 13, s.6-8.

"Usul-i meşverete dair üçüncü mektup", *Hürriyet*, 12 Cemaziyelahir 1285/ 29 Eylül 1868, Sayı 14, s.6-8.

"Usul-i meşverete dair beşinci mektup", *Hürriyet*, 3 Recep 1285/ 19 Ekim 1868, Sayı 17, s.7-8.

"Memalik-i Osmaniye'nin Yeni Mukasemesi", *Hürriyet*, 24 Recep 1285/ 9 Kasım 1868, Sayı 20, s.1-5.

"İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan", *Hürriyet*, 5 Şevval 1285/ 18 Ocak 1869, Sayı 30, s.1-7.

"Hürriyet", *Hürriyet*, 24 Zilkade 1285/ 8 Mart 1869, Sayı 37, s.1-2.

"Tabiiyet-i Osmaniye", *Hürriyet*, 8 Zilhicce 1285/ 22 Mart 1869, Sayı 39, s.1-3.

"Vilayet Nizamnamesi", *Hürriyet*, 29 Zilhicce 1285/ 12 Nisan 1869, Sayı 42, s.1-5.

"Meclislere dair makale", *Hürriyet*, 21 Muharrem 1286/ 3 Mayıs 1869, Sayı 45, s.1-4.

"Buhara'nın istilası üzerine makale", *Hürriyet*, 28 Muharrem 1286/ 10 Mayıs 1869, Sayı 46, s.1-4.*

"İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Sayı 51, s.1-4.

"Adlün saatün hayrun min ibadeti elfi sene", *Hürriyet*, 11 Rebiyülevvel 1286/ 21 Haziran 1869, Sayı 52, s.1-3.

"Hürriyet", *Hürriyet*, 23 Rebiyülahir 1286/ 2 Ağustos 1869, Sayı 58, s.1-2.

"İstikbal", *İbret*, 7 Rebiulahır 1289/1 Haziran 1288, Sayı 1, s.1-2.

"İbret", *İbret*, 11 Rebiulahır 1289/ 5 Haziran 1288, Sayı 3, s.1-2.

"Hukuk", *İbret*, 13 Rebiulahır 1289/19 Haziran 1288, Sayı 5, s.1-2.

"Nüfus", *İbret*, 19 Rebiulahır 1289/13 Haziran 1288, Sayı 9, s.1-3.

"İttihad-ı İslam", *İbret*, 21 Rebiulahır 1289/15 Haziran 1288, Sayı 11, s.1-3.

"Herkesin maksudu bir amma rivayet muhteli", *İbret*, 25 Rebiulahır 1289/ 19 Haziran 1288, Sayı 13, s.1-2.

"İmtizac-ı akvam", *İbret*, 26 Rebiulahır 1289/20 Haziran 1288, Sayı 14, s.1-2.

"Meyelan-ı alem", *İbret*, 30 Rebiulahır 1289/24 Haziran 1288, Sayı 17, s.1-2.

"Hukuk-ı Umumiye", *İbret*, 2 Rebiulevvel 1289/8 Temmuz 1272, Sayı 18, s.1-2.

"İfade-i Meram", *İbret*, 27 Recep 1289/ 18 Eylül 1288, Sayı 20, s.1-2.

"Bazı mülahazat: Devlet ve millet", *İbret*, 6 Şaban 1289/ 27 Eylül 1288, Sayı 27, s.1-2.

"Efkar-ı Umumiye", *İbret*, 26 Şaban 1289/ 16 Teşrin-i evvel 1288, Sayı 40, s.1-3.

"Terakki", *İbret***,** 3 Ramazan 1289/ 23 Teşrin-i evvel 1288, Sayı 45, s.1-3.

"Tanzifat ve Tezyinat", *İbret*, 10 Ramazan 1289/ 30 Teşrin-i evvel 1288, Sayı 50, s.1-2.

"Adalet ve mahkemeler hakkında", *İbret*, 15 Ramazan 1289/ 4 Teşrin-i sani 1288, Sayı 54, s.1-2.

"Aile", *İbret,* 18 Ramazan 1289/ 7 Teşrin-i sani 1288, Sayı 56, s.1-2.

"Sanat ve Ticaretimiz", *İbret***,** 19 Ramazan 1289/ 8 Teşrin-i sani 1288, Sayı 57, s.1-2.

"Zira*â*timiz", *İbret*, 25 Ramazan 1289/ 14 Teşrin-i sani 1288, Sayı 61, s.1-2.

"Adalet", *İbret***,** 9 Şevval 1289/ 28 Teşrin-i sani 1288, Sayı 68, s.1-2.

"Ceza I", *İbret*, 29 Şevval 1289/ 18 Kanun-evvel 1288, Sayı 82, s.1-2.

"Ceza II", *İbret***,** 1 Zilkade 1289/ 19 Kanun-evvel 1288, Sayı 83, s.1-2.

"Medeniyet", *İbret,* 2 Zilkade 1289/ 20 Kanun-evvel 1288, Sayı 84, s.1-2.

"Müellifler neden meyûs olacak?", *İbret,* 29 Zilkade 1289/ 16 Kanun-ı sani 1288, Sayı 103, s.1-2.

"Görenek", *İbret*, 20 Muharrem 1290/ 7 Mart 1289, Sayı 118, s.1-2.

"Vatan", *İbret*, 22 Muharrem 1290/ 10 Mart 1288, Sayı 121, s.1-2.

"Bizde ahl*â*kın h*â*li", *İbret*, 27 Muharrem 1290/ 14 Mart 1289, Sayı 124, s.1-2.

"Tiyatro", *İbret*, 2 Safer 1290/ 19 Mart 1289, Sayı 127, s.1-2.

5.TEZLER

AKGÜN, Adnan, "Hürriyet Gazetesi'nin Sistematik Tahlili", *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

6. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

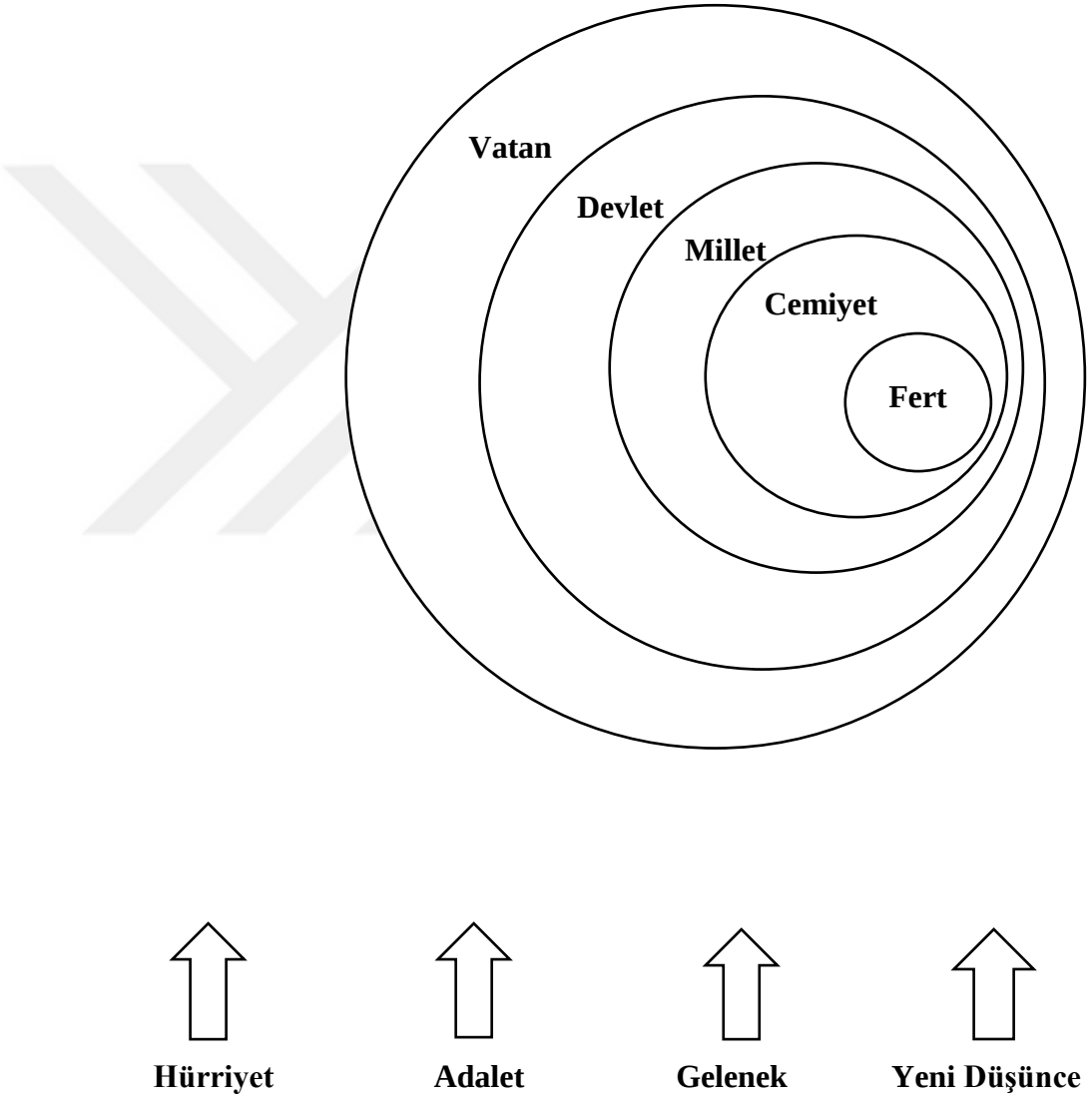
https://sozluk.gov.tr/

https://sozluk.gov.tr/

EKLER 1

NAMIK KEMAL'İN KAVRAMLARI VE TEMEL DAYANAK NOKTALARI ŞEMASI

Kemal'in kavramlarını ve karşılık geldikleri konumları temel aldığı temalarla şu şekilde işaret edebiliriz:

EKLER 2

NAMIK KEMAL'İN *GÖRENEK* BAŞLIKLI MAKALESİ

"Acaba bu *â*lemi ebn*â*-yı beşere gerçekten d*â*r-ı mihnet etmeğe, görenek dediğimiz ak*â*id-i b*â*tıla hülas*â*sından büyük hizmet etmiş bir şey var mıdır?

Mevt müthiştir. Fakat bir anda geçer. Görenek ise ebediyyü'l-hayattır. Ye's elimdir. Fakat ömrü sürmez. Görenek ise d*â*imiyyü'l-ez*â*dır.

İnsan görenekten çektiği meşakkati ne illetten görür ne kılletten. Ne zaruretten çeker ne esaretten.

Bir kerre güzer*â*n-ı hay*â*tı düşünelim. İnsan dünyaya gelir, zam*â*n-ı rüşde kadar ömrünü her türlü al*â*mdan m*â*sun geçirir. Cih*â*nı bir subh-ı saf*â*-yı as*â*yişin env*â*r-ı let*â*fetine gark olmuş ve bir harem-i bah*â*r-ı sa*â*detin ezh*â*r-ı tar*â*vetiyle dolmuş bulur. Güller gibi her dem hande-rız olur. Bülbüller gibi her vakit bir ağacın yaprakları arasında veya bir duvarın sayesinde eğlenir. H*â*sılı yaşar.

(Ah! Bu m*â*işet-i ahr*â*rane akîl olan insana l*â*yık idi. Ne çare ki bulunduğumuz d*â*r-ı imtih*â*nda nis*â*b-ı akla m*â*lik olmayan sıbyana nasip olmuş!)

Bir de zam*â*n-ı rüşde buluğ müyesser olunca -güy*â* ki insan reşid olursa cünun getirmiş gibi- hürriyet-i ef'*â*li türlü türlü namlarla o kadar zencirler t*â*kyid eder ki hepsi birer birer piş-i nazara getirilse sahîh*â*n zihinlere dokunur.

Görenek ise o kuyûd-ı bel*â*nın en kavisi, en ağırıdır.

Görenek insanın yiyeceğine karışır. Mesela bir *â*dem kendi evinde, kendi sofrasında ulem*â*dan bir zat ile bulunsa çatal ile ve fakat Avrupalı bir *â*dem ile bulunsa eliyle yemek yiyemez. Yemek lazım gelse bin türlü t*â*'rizlere uğrar. H*â*lbuki ne aklen ve naklen çatal ile yemek yiyen bir *â*demle bir sofrada bulunmak ulem*â*ya memnûdur, ne el ile yemek yemek insan iğrendirecek kadar müstekrehdir

Görenek insanın giyeceğine karışır. Mesela ulem*â*dan bir z*â*t kendi fevkinde bulunan bir diğerinin huzuruna -velev Temmuz esnaları Yemen'de oldun- binişsiz vey*â*hut küttâbdan bir *â*dem *â*mirinin meclisine -velev kış ortası Erzuurum'da bulunsun- paltolu giremez! Girse kıyametler kopar. Biç*â*re m*â*fevkindekileri t*â*hkir ile ittih*â*m olunur.

H*â*lbuki binişle t*â*zim ve palto ile t*â*hkir arasında her türlü iltib*â*sın fikd*â*nı insanların değil solucanların bile idr*â*k edeceği bedîhiyy*â*tandır.

Görenek insanın oturuşuna karışır. Mesela bir *â*dem resmi bir meclisde ayağının dizkapaklarından aşağısını altına alıp da önüne doğru kırıverirse ash*â*b-ı meclise bayağı şetm etmiş sayılır! Bilemem ki bir *â*dem bağdaş kurarken ayaklarının bükülüşüyle bi't-t*â*b' havada h*â*sıl olan ihtiz*â*zdan şetm sad*â*sı işitildiği var mdır?

Görenek insanın gezişine karışır. Mesela bir *â*dem bir büyük mesnede geldikten sonra eski ahb*â*bından bir fakiri koltuğuna alsa da sokakta beraberce yürüse haysiyetini ihl*â*l etmiş olur. Anlayamam ki aklen ve insaniyetten s*â*hib-i mesned olmak vefadârlıktan büyük bir haysiyet midir?

Akla nasıl tev*â*fuk eder ki bir insan etten evvel pilav yemek veyahut fesine püskül takmamak, veyahut bir meclise gelince yan oturmak, veyahut sokakta terennüm ederek gezmek gibi hiç hükümsüz bir fiîl ihtiy*â*r etmekle cünûnuna hükm olunsun? Evet! Hiçbir suretle tev*â*fuk etmez. Mam*â*fih böyle bir fiilde bulunan olursa "ceffe'l-kalem" mecnundur diyorlar!

Görenek bel*â*sı tasallutuna bir dereceye varmıştır ki herkesin haremine, evladına kendinden ziy*â*de hükmediyor!!!

Alacağı kızın zif*â*f gecesi yüzüne elmas yapıştırtmamağa kim muvaffak olabilir? Haremini mesela elli sene evvel giyilen elbise ile gezdirmeğe kim muktedir olur? Ash*â*b-ı rütbeden bir peder oğlunun musikiye veya dülgerliğe istid*â*dını görse çocuğu o iki sanattan birine sevk etmek ihtim*â*li var mıdır? Bir kimse sıbyan mektebinde bulunan oğluna ebced okutturmamak istese arzusuna n*â*il olabilmesi mümkün müdür?

Görenek sayesinde kimsenin haremine, evladına değil, sakalına hükmü geçmiyor! Bir *â*dem umur-ı kalemiyeden bir işe memur oldu mu- velev cascavl*â*k köse de olsa bi-eyyi h*â*l sakal koyvermeğe mecburdur!

Bir k*â*tib bir kerre de "lihye irs*â*l" etti mi -velev sim*â*sını kısa sakal mask*â*ra-i *â*lem olacak bir h*â*le getirse- yine sakalını üç parmaktan ziy*â*de uzatamamakta muzt*â*rdır.

Göreneğin tesîri yalnız böyle zararsız şeylere münhasîr olsa tahammül k*â*bil olurdu. Fakat iş o derecelerden bal*â*dır.

Görenek akla galebe etmiş. Bugün ekseriyet nazarında ihtir*â*'at-ı cedidenin hemen kaffesî bid*â*t ve bin*â*enaleyh muzır addolunuyor. Hatırda değil midir ki ilel-i sariyenin men'-i intiş*â*rında -bi emrill*â*hi te'al*â*- tesiri fennen s*â*bit olan karantina usulü buralarca kabul olunduğu zaman az kaldı sev*â*hilimizin umumunda ihtil*â*ller kopacaktı.

Görenek vicd*â*na galebe etmiş. En mütemeddin memleketlerde bir *â*dem id*â*m olunurken seyrine beş on bin kişi toplanıyor. Zannederim ki bir z*â*lim bir biç*â*reyi burnunu, kulağını keserek bir eşeğe ters bindirse ve başına bir çıngıraklı kül*â*h giydirse fel*â*ketine acıyanlardan kıy*â*fetine gülenler çok bulunur.

Görenek tabi*â*ta galebe etmiş. Bir delikanlı ile bir kız birbirini seviyor. Arada mesela kızın babası bey, delikanlının pederi ağ*â* unvanında bulunmak gibi bir *â*rıza peyda oluyor. İki aşıkı birbirinden ayırıyor. Birçok memleketlerde bundan tevellîd etmedik fen*â*lıklar kalmıyor.

Görenek ahl*â*ka galebe etmiş. Büyüklerin re'yine karşı söz söylememek için kîzb gibi, riy*â* gibi menhiy*â*tın cümlesi c*â*iz oluyor. Ve belki l*â*zım sayılıyor.

Görenek hakk u adle galebe etmiş. Yeniçeriler zamanında kazganlarının önünden kim geçerse îdam olunduğu t*â*rihlerde işitiliyor.

Görenek *â*d*â*b-ı umumiyeye galebe etmiş, İstanbul'da hamamların ve Galata'da çalgılı kahvelerin rezaleti devam edip gidiyor.

Görenek kanûna galebe etmiş. Memâlik-i Osmâniyede kumarı nizamât-ı mevcude kâtiyyen men eylemiş iken Galata Borsası'ndaki konsolîde oyunlarında her gün binlerce liralar dönüyor.

Görenek vezâif-i dinîyeye galebe etmiş. Değme bir müttâki sünnet düğünü nâmıyla akdettiği cemiyet-i mübârekeyi 'ayş u îşret ve lehv ü tarâb gibi münkerattân kurtaramıyor.

Görenek ulemâ-yı şer'e galebe etmiş. Kütüb-i mütevâdilede halkın alışıklığına uydurmak için yapılmış bunca te'vilât-ı garibe çeşhûd oluyor.

Tarih-i beşer nazar-ı ibretle mütâlaâ olunsun. Sahâyifinde fikr-i ibdâ' veya hubb-ı me'âli ile mütehâlli ne kadar e'âzım görülürse yüzde doksanı görenek belâsının ya zencir-î esâreti altında ezilerek veya şemşir-î kâhrına baş vererek dünyadan gitmiştir.

İnsan ne garip mahlûktur ki şu zayıf vücuduyla beraber koca bir kürreyî kabzâ-i tasarrufunda tedvire iktidâr hâsıl etmiş iken eşref-i havassı olan aklın hiç medhâli olmaksızın vücuda gelmiş bâzı ef'âlinden görenek nâmında bir vâhime hâsıl oluyor, o da insanı hükmüne esir ediyor.

Bir cemiyet efrâdının biri veya birkaçı hiçbir sebep, hiçbir fâide düşünmeksizin başına kırmızı bir şey giyer, ibtidâ ekalliyet sonra ekseriyet yine sebep ve fâide mülahazâtından beri olarak o yola taklîd ediverirler. Başka kırmızı bir şey giymek görenek olur. Ondan sonra biri merak etse de başındaki şeyi siyaha boyatsa küffâra taklîd gibi, şe'aîr-i milliyeyi tâhkir gibi hayat ü hâtıra gelmedik seyyiât ile ittihâm olunur ve belki erâzil-i eclâfdan addolunmaktan kurtulamaz. Hâlbuki ibtidâ başa giyilecek şey için kırmızıyı ihtiyâr edenler siyahı ihtiyâr etmiş olsalardı o seyyiâtın hepsi kırmızı giymek isteyenlere isnâd olunacağında hiç şüphe yok idi.

Kendi vehmînin hâsıl ettiği hayalâttan ihtirâz eden hastalar gibi bi't-tesâdüf zuhûr eden bâzı ef'âlinin vücûda getirdiği görenek belâsının önünde titremek tabiât-ı beşerde acz û noksanın en büyük âsârından biridir.

Şu kadar var ki terbiyet-î irfân ile nefs-i nâtıkası büyümeğe başlayan akvam içinde terâkki ne kadar ziyâdeleşirse görenek o kadar azalmağa başlar. Çünkü alışmadığı şeyden -velev ne kadar zararsız olursa olsun- korkmak ve alışmadığı [alıştığı] şeyin -ne kadar fâidesiz olursa olsun- fikdânından müteessîr olmak çocukluk havâssındandır.

Bir milletin terâkkisine sahîh bir mikyâs aranılırsa efrâdının göreneğe derece-i riâyetine bakılsın. Aralarındaki nisbet dâima müsâvidir.

Şurasını da mâa't-teessüf itirâfa mecburuz ki biz eğer terâkkimizin mikdârını bu mikyâs ile tâyin etmek istersek hâsıl-ı nisbetî ağâlanacak bir hâlde buluruz." [395]

[395] Namık Kemal, "Görenek", *İbret*, No:119, 20 Muharrem 1290/ 7 Mart 1289. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*, s.465-467 den naklen.

EKLER 3

HÜRRİYET VE İBRET GAZETELERİNDE NAMIK KEMAL'İN YER VERDİĞİ AYETLER

1- "Ve ş*â*virhüm fi'l-emr."

(الأَمْرِ فِي وَشَاوِرْهُمْ)

Ve işlerinde onlarla istişare et. (Ali İmran 159). [396]

2- "Lî-meni'l – mülkü ['lyevme] lill*â*hi'l- V*â*hidü'l- Kahh*â*r."

(الْقَهَّارِ الْوَاحِدِ لِلَّهِ الْيَوْمَ الْمُلْكُ لِمَنِ)

Bugün mülk kimindir? Tek ve Kahhar olan Allah'ındır. (Mümin 16).[397]

3- "L*â* yüs'elü 'amm*â* yef'*â*lü."

(لُونَيُسْئَ وَهُمْ يَفْعَلُ عَمَّا يُسْئَلُ لَا)

Yaptığından sual olunmaz. (Enbiya 23).[398]

4- "İnnell*â*he ye'muru bi'l-*â*dli ve'l-ihs*â*n."

(وَالإِحْسَانِ بِالْعَدْلِ يَأْمُرُ اللَّهَ إِنَّ)

Şüphesiz Allah size adil olmayı ve iyilik yapmayı emrediyor. (Nahl 90)[399]

5- "Ve fevke külli zi ilmin *â*lim."

(عَلِيمٌ عِلْمٍ ذِي كُلِّ فَوْقَ وَ)

---

[396] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet*, Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.15 den naklen.
[397] Namık Kemal, "Ve şavirhüm fi'l-emr", *Hürriyet*, Sayı 4, 30 Rebiyülevvel 1285/ 20 Temmuz 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.19 den naklen.
[398] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair üçüncü mektup", *Hürriyet***,** Sayı 14, 12 Cemaziyelahir 1285/ 29 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.79 dan naklen.
[399] Namık Kemal, "İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan", *Hürriyet***,** Sayı 30, 5 Şevval 1285/ 18 Ocak 1869. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.209 den naklen.

Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır. (Yusuf 76)[400]

6- "Âtiullahe ve *â*tiu'r-resule ve ûli'l-emri minküm."

(مِنْكُمْۚ الْاَمْرِ وَاُوْلِي الرَّسُولَ وَاَطِيعُوا اللهَ اَطِيعُوا)

Allah'a itaat edin, resulüne itaat edin ve uli'l-emre de. (Nisa 59)[401]

7- "İnn*â* vecedna *â*baena."

(آبَاءنَا وَجَدْنَا إِنَّا)

Atalarımızı böyle bulduk. (Zuhruf 23)[402]

8- "Nahn*û* kasemna."

(قَسَمْنَا نَحْنُ)

Biz onların maişetlerini taksim ettik. (Zuhruf 32)[403]

---

[400] Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.2 den naklen.

[401] Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, s.4 den naklen.

[402] Namık Kemal, "Sanat ve Ticaretimiz", *İbret***,** No:57, 19 Ramazan 1289/ 8 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*,, s.279 dan naklen.

[403] Namık Kemal,"Sanat ve Ticaretimiz", *İbret*, No:57, 19 Ramazan 1289/ 8 Teşrin-i sani 1288. Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleleri 1)*,, s.281 den naklen.

EKLER 4

HÜRRİYET VE İBRET GAZETELERİNDE NAMIK KEMAL'İN YER VERDİĞİ HADİSLER

1- "*İhtilâfu ümmeti râhmetün*.

(رحمة امتی فلااختلاف)

Ümmetimin ihtilafı rahmettir."[404]

2- "*Küllüküm râ'in ve küllüküm mes'ûlün an râ'iyyetihi*.

(رعيّته عن مسئول كلّكم و راعٍ كلّكم)

Sizler hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorulursunuz."[405]

3- "*Adlün saâtün hâyrûn mîn ibâdeti elfi sene*.

(عدل ساعة خير من عبادة الف سنة)

Bir saat adalet (ile hükmetmek) bin sene ibadetten daha hayırlıdır."[406]

4- "*Hubbü'l-vatan mine'l-imân*.

(حب الوطن من الايمان)

Vatan sevgisi imandandır."[407]

---

[404]Namık Kemal, "İhtilafu ümmeti rahmetün", *Hürriyet*, Sayı 51, 4 Rebiyülevvel 1286/ 14 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.2 den naklen..

[405] Namık Kemal, "Usul-i meşverete dair ikinci mektup", *Hürriyet*, Sayı 13, 4 Cemaziyelahir 1285/ 21 Eylül 1868, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.64 den naklen.

[406] Namık Kemal, "Adlün saatün hayrun min ibadeti elfi sene", *Hürriyet*, Sayı 52, 11 Rebiyülevvel 1286/ 21 Haziran 1869, Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.10 dan naklen.

[407] Namık Kemal, "Hubbü'l-vatan mine'l-iman", *Hürriyet***,** Sayı 1, 9 Rebiyülevvel 1285/ 29 Haziran 1868. Topal, *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi (1868-1869),* s.2 den naklen.

ÖZGEÇMİŞ

1993 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Büşra Savaş orta ve lise tahsilini burada tamamladı. Lisans eğitimini Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümünde "Yahya Kemal'in Tarih Anlayışı" tezi ile tamamlayarak 2017'de mezun oldu. 2018'de Kocaeli Üniversitesi'nde Yüksek Lisans eğitimine başladı. Halen Yüksek Lisans eğitimine "Hürriyet ve İbret Gazeteleri Bağlamında Namık Kemal'in Kavram Dünyası; Fert, Cemiyet, Devlet, Millet, Vatan" tezi ile devam etmektedir.